

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut

Diana Veeret

Finantskirjaoskus ja seda mõjutavad objektiivsed ning subjektiivsed tegurid Eesti
2010. ja 2015. aasta finantskirjaoskuse uuringute näitel

Magistritöö

Juhendaja: MA Rein Murakas

Juhendaja allkiri: _____

Tartu 2016

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Diana Veeret

.....

Kuupäev:

ABSTRACT

Financial literacy is important for the stable operation of economic environment and individual economic well-being. The growing significance of financial decisions in every-day life increasingly affects economic security and as a result the life quality of people. Understanding the reasons why people get into financial difficulties is an important key for avoiding similar situations in the future. Orientation in money matters needs good financial literacy skills.

The aim of this work is to characterize the concept of financial literacy and to analyse the extent to which different socio-economic factors influence our knowledge, behaviour and attitudes in managing personal finances.

To examine the temporal changes in the financial literacy level the data from 2010 and 2015 financial literacy surveys conducted in Estonia are used. Financial knowledge, behaviour and attitude indices are constructed using the OECD methodology. Based on these three indices the general index of financial literacy is constructed. For studying the influence of socio-demographic factors on financial literacy, the author employed linear and multinomial regression models.

Results show that gender, nationality, education and income have the strongest influence but not on all financial literacy elements. Education is the only socio-economic factor, which significantly influences all three financial literacy elements.

The findings indicate that more attention should be paid to financial literacy of non-Estonians, low-income individuals and those with primary or secondary education.

Keywords: financial literacy, financial behavior, financial knowledge, financial attitudes, Estonia

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. UURINGU TAUST	7
1.1. Finantskirjaoskuse mõistest	7
1.2. Finantskäitumine ja finantskirjaoskus	10
1.3. Hoiakud ja finantskirjaoskus	12
1.4. Teadmised ja finantskirjaoskus	14
1.5. Finantskirjaoskust mõjutavad demograafilised ja sotsiaalmajanduslikud tegurid	16
Sugu	16
Vanus	17
Perekond	18
Rahvus	19
Leibkonna suurus	20
Elukohatüüp	21
Põhitegevus	21
Haridus	22
Sissetulek	22
Riskivalmidus	23
Rahulolu majandusliku olukorraga	24
Enesehinnang rahaga ümberkäimise oskustele	25
Raamatute arv kodus	26
Muud mõjutegurid (psühholoogilised ja isiksuslikud)	26
1.6. Varasemad finantskäitumise alased uuringud Eestis	27
2. PROBLEEMIPÜSTITUS, KASUTATAVAD MEETODID JA ANDMED	31
2.1. Analüüsis kasutatavad tunnused	36
3. ANALÜÜS	41
4. ARUTELU	55
4.1. Hüpoteeside kinnitamine ja vastus uurimisküsimusele	55
4.2. Finantskirjaoskuse arendamise edasised võimalused Eestis uuringutulemustest lähtuvalt	66
4.3. Finantskirjaoskuse mõõtmise ja edasise uurimise võimalustest	68
KOKKUVÕTE	71
KASUTATUD KIRJANDUS	72
LISAD	78
Lisa 1. Eesti 2015. aasta finantskirjaoskuse uuringu ankeet	78
Lisa 2. Sõltuvate tunnuste jaotused	92
Lisa 3. Indeksite keskmised sõltumatute tunnuste lõikes	96

SISSEJUHATUS

„Finantskirjaoskus on oluline majanduskeskkonna stabiilseks toimimiseks ning ka iga inimese isikliku majandusliku heaolu paremaks kindlustamiseks. Inimese teadmistest, oskustest, käitumisest ja hoiakutest sõltub üha enam, milline on tema majanduslik heaolu nii lühikeses kui pikemas ajaperspektiivis“ (Ross 2013). Finantskirjaoskus on oluline vahend igäihe jaoks, kes tahab kaasajal olla edukas ning teha usaldusväärseid finantsotsuseid (Hastings et al. 2012).

Kuna hiljutise finantskriisi tekkimisel mängis olulist rolli inimeste madal teadlikkus finantsteenuste alal, on nii Euroopa Komisjon kui ka OECD¹ üha enam rõhutama finantshariduse osatähtsust ja riiklike finantskirjaoskuse edendamisele suunatud strateegiate loomise vajadust (Eesti elanike... 2013).

„Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamiseks on Rahandusministeerium koostöös teiste partneritega valmistanud ette riikliku programmi Eesti elanikkonna finantskirjaoskuse taseme hindamiseks ning parandamiseks. 2013. aastal vastu võetud ja hetkel rakenduses oleva programmi peamisteks eesmärkideks on arendada inimeste teadlikkust finantsteenustest ja rahaasjade planeerimise vajalikkusest“ (Finantsalase kirjaoskuse...2015).

Finantskirjaoskuse taseme tõstmine võimaldab inimestel oma tulusid suurendada ja oskuslikumalt hallata. See omakorda aitab paremini hakkama saada erinevate elusündmuste korral nagu hariduse omandamine, haigus, töökaotus, pensionile jäämine jms (Capuano & Ramsay 2011).

„Kõrvuti finantskirjaoskuse terminiga kasutatakse Eestis üha enam selle sünonüümina „rahatarkus“, mis mõistena on kindlasti parem kui finantskirjaoskus. Targad tahavad olla kõik, ühtmoodi igas vanuses ning igasuguse haridusega inimesed. Lihtsam on propageerida rahatarkust kui finantskirjaoskust“ (Finantsalase kirjaoskuse...2015:9).

Antud magistritöö eesmärgiks on käsitleda finantskirjaoskuse mõistet ja selle komponente ning seda, mil määral erinevad objektiivsed ja subjektiivsed tegurid mõjutavad meie teadmisi, hoiakuid ning käitumist rahaasjades. Töös on kasutatud 2010. ja 2015. aasta Eesti finantskirjaoskuse uuringute andmeid, mille tulemusi on omavahel võrreldud, et kaardistada toimunud muutusi.

Töö esimeses osas on välja toodud finantskirjaoskuse mõiste, vaadeldud lähemalt selle kolme komponenti, antud sellealaste seisukohtade teoreetiline ülevaade ning kokkuvõte varasematest uuringutest. Eelnenu põhjal on konkreetsemalt kajastatud finantskirjaoskust mõjutavaid tegureid.

¹ OECD – Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon (Organisation for Economic Cooperation and Development).

Töö teises osas on kirjeldatud uurimusprobleemi ja uurimuse eesmärgi, kasutatud meetodeid ja andmeid. Kolmandas osas on välja toodud töö autori teostatud analüüsi tulemused. Neljandas osas arutletakse tulemuste üle ning vaadeldakse tulemuste seotust teoreetiliste seisukohtade ja varasemate uurimistulemustega.

Paralleelselt magistritöö kirjutamisega on autor koos Leonore Riitsalu ja Rein Murakaga osalenud ka finantskirjaoskuse alase artikli „The gap between knowledge and behaviour in managing personal finances“ koostamisel (Riitsalu et al. 2016), mis käsitleb finantsteadmisi, -hoiakuid ja -käitumist 2015. aasta finantskirjaoskuse uuringu andmete alusel. Autori poolt artikli jaoks tehtud analüüse on kasutatud ka käesolevas magistritöös.

1. UURINGU TAUST

1.1. Finantskirjaoskuse mõistest

Üldine kirjaoskus viitab inimese võimele lugeda ja kirjutada (Huston 2010), finantskirjaoskus on oskus aru saada rahaasjadest ja seda oskust kasutada (Remund 2010). Nii nagu industriaalühiskonnas polnud võimalik elada trükikirjaoskuseta – võimeta lugeda ja kirjutada, pole tänapäeva maailmas võimalik elada rahaliselt kirjaoskamatuna (Lusardi 2011, viidatud Hastings et al. 2012:3). Kõige elementaarsema definitsiooni järgi on finantskirjaoskus võimekus hallata isiklikke rahaasju. Seda mõistet pole mitte alati käsitletud finantskirjaoskuseks, kuid idee ise ulatub tagasi 20. saj. algusaastatesse ja on seotud tarbijahariduse alaste uuringute algusega Ameerika Ühendriikides (Remund 2010:279). Aja jooksul on finantskirjaoskuse definitsioon muutunud ja kui alguses tähistati selle mõistega peamiselt finantsalaseid teadmisi ja arusaamist, siis nüüdseks on lisandunud ka vastavad oskused, hoiakud ja käitumine (Holzmann 2010:4).

Finantskirjaoskuse laiem määratlus hõlmab arusaamist majandusest ja sellest, kuidas majandustingimused mõjutavad majapidamiste otsuseid. Kitsam definitsioon keskendub peamiselt rahaasjade korraldamise põhivahenditele: finantsplaneerimisele, säästmisele, investeerimisele ja kindlustusele ning omab tähtsust ka tarbijate finantstoodete valikul (Capuano & Ramsay 2011).

Finantskirjaoskust kui konstrukti kasutas Jump\$tart Coalition 1997. aastal, kus seda **defineeriti võimena kasutada teadmisi ja oskusi isiklike rahaasjade tõhusaks haldamiseks, et tagada eluaegset rahalist kindlustatust** (Hastings et al. 2012:5).

Ehkki finantskirjaoskus kui konstrukti on üsna hiljutine, siis finantsharidus, kui vastuabinõu kehvade majandusotsuste tegemise vastu, mitte. USA-s ulatuvad isiklike finantsalaste otsuste parandamiseks ja laiendamiseks mõeldud poliitilised algatused tagasi 1950–1960ndatesse aastatesse, mil osariigid hakkasid kohustuslikuks muutma tarbija- ja finantshariduse alaste teemade lisamist K-12 õppekavasse (Hastings et al. 2012:5). **Akadeemilisse kirjandusse levides on finantskirjaoskuse termin saanud erinevaid tähendusi: seda on kasutatud finantsteadmistele viitamiseks (aktsia vs võlakiri), finantsmõistete tundmiseks (inflatsioon, krediidi skoorid jne), efektiivsete finantsotsuste tegemiseks vajalike matemaatiliste või arvutusoskuste väljaselgitamiseks jne** (Hung et al. 2009).

Finantskirjaoskuse sünonüümidenä kasutatakse näiteks: finantsteadmised, majanduslik kirjaoskus, krediidi kirjaoskus, finantsharidus, vastutuse võtmine, aga ka finantsvõimekus või majanduslik finantskirjaoskus (Remund 2010). Huston (2010:297) analüüsis 71 Ameerikas läbiviidud finantsalast uurimust, mis põhinesid 52-l andmestikul ja tuvastas kaheksa erinevat finantskirjaoskuse

definiitsiooni. 72% neist uuringutest ei defineerinud finantskirjaoskust ja ainult 13% töid ära formaalse definiitsiooni. Kaheksast tuvastatud definiitsioonist 2 keskendusid peamiselt võimekusele ja 3 ainult teadmistele. Lisaks kasutati peaaegu pooltes uuringutes termineid *finantskirjaoskus* ja *finantsteadmised* sünonüümideks ja rohkem kui kolmandikus vaheldumisi. Kui need kaks konstrukti on kontseptuaalselt erinevad, siis nende läbisegi kasutamine viitab võimalikule probleemile.

Tuginedes alates 2000. aastast läbi viidud enam kui sajale uuringule, toob Remund (2010:279) välja, et paljud finantskirjaoskuse kontseptuaalsed definiitsioonid jagunevad viide kategooriasse: 1) teadmised finantsalastest mõistetest 2) oskus neid teadmisi rakendada 3) võime hallata isiklikke rahaasju 4) oskus teha sobivaid finantsotsuseid 5) enesekindlus efektiivselt planeerida tuleviku majanduslikke vajadusi. Finantskirjaoskuse operatiivsed määratlused langevad nelja kategooriasse: 1) eelarve koostamine, 2) säästmine, 3) laenu võtmine ja 4) investeerimine. Kõik nendest on käitumise või võimete põhised (Remund 2010:288).

Inglismaa, Kanada ja USA on võtnud kasutusele termini *finantslane võimekus*, kui laiemat tähendusega mõiste, mis ühtlasi rõhutab ka indiviidi tegevust ja käitumist ning hõlmab kolme valdkonda: 1) teadmised / arusaam, 2) oskused, 3) usaldus ja hoiakud (Santos & Abreu 2013). Selle kontseptsiooni järgi on finantsalaselt võimekas inimene optimaalse finantskäitumisega, st ta koostab eelarveid, hoiab oma igapäevastel kulutustel silma peal, planeerib ja säästab vanaduspõlveks. Sellise käitumiseni jõudmist on tavapäraselt käsitletud kui ajalist ja lineaarset liikumist teadmised → oskused → hoiakud → käitumine (Holzmann et al. 2013).

Atkinson & Messy (2011) järgi on finantskirjaoskus „teadmised ja arusaamine finantsteenustest, oskused, motivatsioon ja enesekindlus selliste teadmiste rakendamisel ja arusaamine nendest, et langetada mõistlikke otsuseid finantsvaldkonnas ning seeläbi parandada enda ja ühiskonna majanduslikku heaolu ning olla kaasatud majanduselus“ (Eesti elanike finantskirjaoskuse...2013:3).

OECD definiitsiooni kohaselt, mis on kasutusele võetud ka Eestis, on **finantskirjaoskus oskuste, teadmiste, hoiakute ja käitumiste kogum, mis on vajalik rahaasjades arukate otsuste tegemiseks ja oma pere majandusliku heaolu tagamiseks** (Eesti elanike...2013). Finantskirjaoskaja suudab rahaasju planeerida nii lühi- kui pikaajalist perspektiivi silmas pidades, tunneb oma eesmärkide saavutamiseks vajalikke finantsteenuseid, tegutseb püstitatud eesmärke silmas pidades ning teab, kuhu vajadusel abi järele pöörduda (Atkinson & Messy 2012:16).

Erinevate definiitsioonide ning terminite rohkus võib põhjustada väärtõlgendusi ning muudab keerulisemaks rahvusvaheliste võrdluste tegemise. Ehkki elanikkonna finantskirjaoskuse taseme

mõõtmine on oluline nii potentsiaalsete vajaduste ja lünkade kui ka riskigruppide tuvastamiseks (Santos & Abreu 2013), pole teadlased siiani ühisele seisukohale jõudnud ka selles, kuidas seda mõõta. Kui näit tervisealast kirjaoskust (*health literacy*) saab mõõta kasutades ühte kolmest standardiseeritud testist, siis finantskirjaoskuse mõõtmiseks pole tänaseni ühtegi standardiseeritud vahendit (Huston 2010:296).

Pingutused mõõta finantskirjaoskust ulatuvad tagasi vähemalt 1990-ndate aastate algusesse, kui Ameerika tarbijate föderatsioon hakkas elanikkonna erinevate rühmade seas läbi viima tarbija teadlikkuse alaseid uuringuid, mis lisaks peamisi kuluallikaid käsitlevatele küsimustele (toit, eluase, autod) sisaldasid ka erinevaid isiklike rahaasjade haldamist puudutavaid küsimusi: tarbimislaen, pangakontod, kindlustus (Hastings et al. 2012). Hiljem on Lusardi & Mitchell (2006) lisanud 3 lihtsat finantskirjaoskust puudutavat küsimust liitintressi arvutamise, inflatsiooni ja riskide hajutamise kohta. Kuna neid küsimusi on laialdaselt kasutatud ja kohandatud finantskirjaoskuse mõõtmiseks läbiviidud uuringutes nii USAs kui teistes riikides, on need saanud tuntuks kui „suur kolmik“ (Hastings et al. 2012). „Suure kolmiku“ küsimused lisati ka 2009. a. USA täiskasvanud elanikkonna seas läbi viidud rahvusliku finantsvõimekuse uuringule (National Financial Capability Study). Neile täienduseks esitati veel 2 finantskirjaoskuse alaste teadmiste taset puudutavat lisaküsimust, mis koos „suure kolmikuga“ on nüüdseks laialt tuntud „suure viisiku“ nime all. Kaks esitatud lisaküsimust kontrollisid teadmisi hüpoteegi intressidest ja võlakirjade hindadest (Hastings et al. 2012).

Enamus finantskirjaoskuse alastest uuringutest keskendub kognitiivsetele mõõdetele ja usaldab testide tulemusi teadmiste ja finantsmõistetest arusaamise mõõtmisel (Hung et al. 2009). Erinevalt teadmistel põhinevatest testidest mõõdavad enesehinnangul põhinevad testid tajutud teadmisi või enesekindlust oma teadmiste tasemes, nagu näit küsimus: „Skaalal 1 kuni 5, kus 1 tähendab, et Te ei ole üldse kindel, ja 5 tähendab, et olete täiesti kindel, kui kindel Te olete, et olete oma pensionipõlveks rahaasjad hästi planeerinud?

Ehkki Lusardi & Mitchell'i „suure kolmiku“ küsimused on kiiresti muutunud rahvusvaheliseks standardiks finantskirjaoskuse hindamisel, on vähe tõendeid selle kohta, kas see küsimuste komplekt on parim finantskirjaoskuse mõõtmiseks (Hastings et al. 2012:11).

Huston (2010:309) osutab, et kui finantshariduse eesmärk on tõsta finantskirjaoskuse taset, siis kuidas finantskoolitajad teavad, et nad on olnud edukad, kui pole ühtset standardiseeritud mõõtmisvahendit. Remund (2010:278) lisab, et kuni uurijad pole jõudnud üksmeelele selles, mida

finantskirjaoskus endas täpsemalt kätkeb ja kuidas seda mõõta, jääb empiiriliste uuringute ja haridusprogrammide väärtus küsitavaks.

Järgnevalt käsitletakse töös OECD definitsioonist lähtuvalt finantskirjaoskuse kolme komponenti: käitumist, teadmisi ja hoiakuid.

1.2. Finantskäitumine ja finantskirjaoskus

Käitumine on finantskirjaoskuse oluline koostisosa, väidetavalt kõige olulisem. Ehkki enamus nõustub sellega, et inimesed on vastutavad oma finantstuleviku pärast, valitseb teadmiste ja tegevuste vahel lõhe. **Levinud on kaks koolkonda: üks, kes näeb käitumist finantskirjaoskuse osana ja teine, kelle arvates käitumine tuleneb finantskirjaoskusest, on selle väljundiks** (Riitsalu et al. 2016). Ka OECD uuring jagas finantskirjaoskuse komponendid kolmeks (teadmised, hoiakud ja käitumine) eraldades samuti käitumise teadmistest. Uuringust ilmnes ka, et teadmiste ja hoiakute kõrge tase ei pruugi alati kaasa tuua soovitud käitumist (Atkinson & Messy 2012).

Finantskäitumine on rahaasjadega seonduv tegevuste kogum, mis hõlmab alljärgnevaid valdkondi (Atkinson et al. 2006) järgi:

1. **rahaasjade korraldamine** (*managing money*) – igapäevaste rahaasjade korraldamine, sh kontrolli omamine oma rahaliste vahendite üle, tulude-kulude tasakaal, arvete õigeaegne maksmine, finantsplaneerimine (sh säästmine ja investeerimine) nii suuremate kulutuste katteks, ootamatuteks väljaminekuteks kui ka pensionieaks (Atkinson et al. 2006), tarbetute kulutuste vähendamine (Capuano & Ramsay 2011);
2. **laenamine** – kohustuste-sissetuleku suhte optimaalsus, kulutuste jälgimine, panga- ja krediitkaardi väljavõtete kontrollimine (Atkinson et al. 2006), mittevajaliku võla vältimine (Capuano & Ramsay 2011);
3. **finantstoodete ja -teenuste valimine** – finantstoodetest ülevaate omamine, finantstoodete võrdlemine, riskidest arusaamine (Capuano & Ramsay 2011), informeerituse säilitamine finantstoodetega seonduva osas (Atkinson et al. 2006);
4. **ressursid ja eneseabi** – tarbija oskus ennast kaitsta, st teadmine, kuidas finants-institutsioonidega vaidlusi lahendada, kuhu pöörduda, millised on tarbija seaduslikud õiguskaitsevahendid ja -võimalused, enesekindlus ja oskus raskuste tekkimisel tegutseda ja abi otsida (Capuano & Ramsay 2011).

Sevim et al. (2012), uurides finantskirjaoskuse mõju laenukäitumisele, leidsid erinevusi tarbijate laenukäitumises sõltuvalt nende finantskirjaoskuse tasemest. Kõrgema finantskirjaoskuse tasemega indiviididel on väiksem ülelaenamise tõenäosus (Santos & Abreu 2013).

„Tavamajandusteadus eeldab, et inimene on ratsionaalne: omab kogu otsustusteks vajalikku infot, oskab erinevate variantide kasulikkuse välja arvutada ning suudab erinevate valikuvõimalustega kaasnevad tagajärjed rahulikult läbi mõelda. Seetõttu eeldatakse meie otsustelt loogilisust ja mõistlikkust" (Ariely 2011:225).

Jureviciene (2012) toob välja, et inimeste otsused sõltuvad paljuski nende iseloomust, intuitsioonist, harjumustest ja/või sügavale peidetud kognitiivsetest ja emotsionaalsetest eelarvamustest. Seega mõjutab meie finantsotsuste tegemise protsesse ja finantsturgusid ka psühholoogia. Kooskõlas arusaamaga, et finantskirjaoskus on oluline rahaasjade optimeerimiseks, on üha kasvav kirjanduse hulk loonud seoseid finantskirjaoskuse ja erinevate finantskäitumiste vahel. Ühes esimeses selleteemalises uuringus leidsid Hilgert et al. (2003, viidatud Hastings 2012:14–15) tugeva seose finantstestimise ja erinevate finantspraktikate kasutamise tõenäosuse vahel nagu: arvete õigeaegne maksmine, kulude jälgimine, eelarve pidamine, säästmine ja finantseesmärkide püstitamine. Finantskirjaoskus on positiivselt seotud ka pensionipõlveks säästmise, investeerimiskäitumise (sh börsil osalemine), samuti krediitkaardivõla ja kõrge intressiga laenu vältimisega.

Allgood et al. (2012) uurisid tegeliku ja tajutava finantskirjaoskuse mõju finantskäitumisele viies valdkonnas: krediitkaardid, investeringud, laenud, kindlustus ja finantsalane nõuanne. Tulemused osutasid, et ehkki mõnes valdkonnas (investeeringud) võib mõju olla suurem kui teises (näit kindlustus), on finantskirjaoskusel positiivne mõju inimese finantskäitumisele tervikuna. Monticone (2010:404) toob ära, et finantskäitumine võib mõjutada meie finantstestimisi. Näit. pidasid 2001. a Michigani Ülikooli tarbijauuringu respondendid isiklikku finantskogemust kõige tähtsamaks testimise allikaks. Robb & Woodyard (2011, viidatud Coşkuner 2016:378) märkisid, et ehkki indiviidid on mõjutatud nii makrotasandi majandustegurite kui valitsuse poliitika poolt, teevad lõplikud majandusotsused siiski indiviidid ise ja käituvad vastavalt sellele. Seega on majanduslik rahulolu seotud indiviidi käitumisega.

1.3. Hoiakud ja finantskirjaoskus

Hoiakud on hinnanguline kalduvus reageerida teatud inimese või objekti või nähtuse suhtes positiivsel või negatiivsel viisil. Hoiak on kombinatsioon veendumustest, tunnetest ja kalduvusest käituda nendega kooskõllaliselt (Eagly & Chaiken 1993). Erinevalt isiksusest on hoiakud sageli mõjutatud olukorrast või kaudsetest teguritest ja sellest tulenevalt peetakse neid isikuomadustest vähem stabiilseteks (Armstrong et al. 2011, viidatud von Stumm 2013:344).

Rahahoiakuid võib määratleda kui hinnangut, mõtteviisi või tunnet raha, tema tähenduse, kasutuse ja väljapaistvuse suhtes (Rutherford et al. 2009, viidatud Beutler et al. 2012). Rahahoiakute uurimise algus ulatub Veblen'ini, kes oma 1899. aastal avaldatud raamatus „Jõudeklassi teooria“ kirjutas „silmapaistvast/suurustlevast tarbimisest“. „Veblen võttis selle termini kasutusele tähistamaks ekstravagantset ja suurustlevat ressursside raiskamist prestiiži omandamise nimel. See on jõudeklassi tarbimine, kuhu alla Veblen paigutas näit. finantsmagnaadid, kes püüdsid läbi „silmapaistva“ tarbimise tõestada oma erandlikkust“ (Hõrak 2009).

Rahahoiakud on mitmedimensioonilised. Ligi 30 aastat tagasi ilmusid teaduskirjanduses ka rahahoiakute mõõtmise skaalad. Yamauchi & Templar (1982, viidatud Beutler et al. 2012) avaldasid esmakordselt viiest rahahoiakust koosneva skaala (*Money Attitude Scale* ehk MAS), mis hõlmab: võimu – prestiiži väärtustamise, usaldamatuse, kvaliteedi hindamise, ärevuse ning planeerimisega (*retention-time*) seonduvaid hoiakuid. Toodud skaalast 3: võimu – prestiiži väärtustamine, ärevus ja usaldamatus on jätkuvalt kasutusel rahahoiakute alastes uurimustes tänu oma psühhomeetrilistele tunnustele, üldisele skaala tugevusele ja laiale kasutatavusele.

Inimeste hoiakud võivad mõjutada nende igapäevast rahalist käitumist. Hoiakud võivad „kuhjuda“ moodustades terve veendumuste või uskumuste süsteemi, mida Lewis (2008, viidatud Viirpalu 2011) jagab negatiivseteks (raha kui probleem) ja positiivseteks (raha kui võimalus). Ajzen ja Fishbein (1980, viidatud Hayes 2002:97) esitasid hoiakuteooria, mille kohaselt enamuse ajast toimivad inimesed järjekindlal ja mõistlikul viisil, kasutades informatsiooni ja kujundades oma toimingute tähendusi. Selle mudeli kohaselt pärinevad kavatsused kahest allikast: inimese hoiakutest ja tema poolt sotsiaalsete survetate tajumisest.

Kui inimestel on pigem negatiivne hoiak säästmisesse, siis on vähem tõenäoline, et nad sellist käitumist rakendama hakkavad. Seega on vähetõenäoline, et lühiajalisi soove eelistavad inividid teevad pikemaajalisi finantsplaanet või säästavad „mustadeks päevadeks“ (Beutler et al. 2012). Hoiakute kujunemine algab juba lapsepõlves, mistõttu peaksid vanemad näitama lastele head eeskujut kulude kontrollimise ja mittevajalike kulutustet vältimisega (Ali et al. 2015). Otto (2013,

viidatud Ali et al. 2015) leidis, et laste säästmisse puutuvad oskused ja hoiakud on kaudselt seotud nende vanemate käitumisega. Finantsmaailma olulisuse pidev kasv noorte elus nende üleminekul täiskasvanuikka on näidanud nende rahahoiakute tähtsust, mis viivad positiivse (finants)käitumiseni: omavahenditest elamine, arvete õigeaegne maksmine, ülemäärase võla vältimine jne. (Beutler et al. 2012). Samas ei garanteeri õigete hoiakute olemasolu tingimata vastavat käitumist.

Livingstone ja Lunt (1992, viidatud McCarthy 2011), uurides võlgadega seotud sotsiaalseid, majanduslikke ja psühholoogilisi faktoreid, leidsid, et sotsiaal – demograafilised tegurid mängivad väikest rolli üksikisiku võlgade ja nende tagasimaksmise suhtes, samas kui hoiakulised tegurid (nt kas indiviid on krediidi pooldaja või vastane; kas ta peab krediiti kasulikuks, kuid problemaatiliseks või mitte) on tähtsad ja olulised ennustajad. Samas ei olnud valim väga esinduslik (279 inimest) ja uuringu läbiviimine langes majandusbuumi ja laenukohustuste kiire kasvu eelsesse perioodi.

Rahahoiakud on seotud ka sellega, milliste eesmärkide poole inimesed püüdleavad. Sisemisi eesmärke enam väärtustavad inimesed ei hinda raha nii kõrgelt ega pea seda edu märgiks. Enam väliseid eesmärke väärtustavad inimesed soovasti peavad raha oluliseks ja näevad tema peamiste funktsioonidena naudingute ja turvalisuse võimaldamist (Wernimont & Fitzpatrick 1972, viidatud Merilain 2012:26).

2011. a viidi Ühendkuningriikides läbi test, mis keskendus tarbijate rahahoiakutele ja nende emotsioonidele raha suhtes. Kokku osales uuringus üle 100 000 inimese. Uurijad leidsid selgeid seoseid emotsioonide juhtimise, rahahoiakute ja inimese rahaasjade haldamise edukuse vahel. Sõltumata vastaja finantsvõimekuse tasemest ja finantseadmistest leiti, et rahahoiakud mõjutavad ebasoodsate majandustulemuste kogemise tõenäosust (von Stumm et al. 2012).

OECD (2013:23) finantskirjaoskuse uuringute kokkuvõte toob välja, et naised tunnevad ennast üsna kindlalt igapäevaste rahaasjade korraldamisel. Ühest küljest võib naiste riski vältiv käitumine ja väiksem eneseusaldus oma finantsoskustesse vähendada finantsturgudel saadavat võimalikku tulu, teisest küljest võib see neid kaitsta suurte investeerimiskahjude ja rahaliste petuskeemide ohvriks langemise eest. NASD Investor Education Foundation leidis, et investeringupettuste ohvrid on tõenäolisemalt üldpopulatsioonist kõrgema sissetuleku, -hariduse ja kõrgema finantskirjaoskuse tasemega mehed. Kuna naiste finantsturgudel osalus on madalam, on ka tõenäosus ohvriks langeda väiksem. See võib osutada faktile, et meeste kõrgemad finantseadmised ei pruugi neid kaitsta pettuse ohvriks sattumast ja et naiste mõningad finantshoiakud aitavad neid tegelikult hoiduda riskantsest finantskäitumisest (OECD 2013:24).

Eesti viimase 5 aasta finantskirjaoskuse uuringute võrdluses on välja toodud, et inimeste hoiakud seoses raha säästmisega on veidi muutunud – suurenenud on nende inimeste osakaal, kes leiavad, et neile pakub rohkem rahuldust raha säästmine kui kulutamine ning samuti on inimesed hakanud rohkem muretsema oma tuleviku pärast. Samas pole nende viie aasta jooksul märgata seoses raha säästmisega finantskäitumises muutuseid – jätkuvalt ligi kolmandik elanikkonnast ei ole viimase aasta jooksul raha kogunud. Seega muutus on toimunud mõtte ja hoiaku tasandil, kuid see ei avaldu veel inimeste käitumises (Finantsalase kirjaoskuse...2015:5).

1.4. Teadmised ja finantskirjaoskus

Kirjandusest võib leida vastakaid seisukohti finantskirjaoskuse ja optimaalse finantskäitumise vahelise seose suhtes. Osa uurijaid leiab, et kuigi finantskäitumist mõjutavad nii psühholoogia, elukogemused kui ka majanduslik kitsikus, on kõige otsustavamaks teguriks teadmised. Teadmised on aluseks tarbija käitumisele, samas kui muud tegurid mõjutavad nende teadmiste rakendamist (Capuano & Ramsay 2011). Ka mitmed teised uurijad on leidnud seoseid teadmiste ja käitumise vahel (isiklike) rahaasjade korraldamisel. Näiteks baasteadmised rahaasjades on seotud efektiivsema finantskäitumisega sellistes valdkondades nagu pensionipõlveks säästmine, jõukuse kasvatamine, aktsiaturul investeerimine ja aktsiaportfelli mitmekesistamine (Santos & Abreu 2013). Wagner (2011, viidatud Coşkuner 2016:379) väitel mõjutavad finantsteadmised indiviidide finantskäitumist: mida rohkem teadmisi, seda parem finantskäitumine. Finantsteadmised mõjutavad ka majanduslikku rahulolu. Paremate teadmistega indiviididel on suurema tõenäosusega positiivne finantskäitumine, mis toob kaasa kõrgema majandusliku rahulolu (Coşkuner 2016:382) ja vähem rahalisi probleeme (Taft et al. 2013).

Mandell ja Schmid Klein (2009) uurisid 79 keskkooli õpilast, kes olid läbinud finantsjuhtimise kursuse 1–4 aastat tagasi. Tulemused näitasid, et kursuse läbiteinute finantskirjaoskus polnud parem võrreldes kursust mittevõtnutega. Samas Danes et al. (1999, viidatud Mandell ja Schmid Klein 2010) uuringus paranes finantsprogrammi läbinud õpilaste hinnangul nende finantskäitumine koheselt peale programmi läbimist. 3 kuud hiljem läbiviidud kordusuuringus väitis üle poole vastajaist, et oli teinud muudatusi oma kulu- ja säästmisharjumustes. Rohkem oldi alimad poode võrdlema, tulevikuks raha säästma ja võlgu õigeaegselt tasuma. Usuti ka, et rahaasjade korraldamise viis mõjutab nende tulevikku.

Sevim et al. (2012), uurides finantskirjaoskuse mõju laenukäitumisele, leidsid erinevusi tarbijate laenukäitumises sõltuvalt nende finantskirjaoskuse tasemest. On leitud, et madala

finantskirjaoskuse tasemega inimestel on suurema tõenäosusega võlaprobleemid (Lusardi et al. 2011). Viimastel aastatel kasvab kirjanduse hulk, kus tuuakse välja finantsteadmiste mõju erinevatele finantskäitumise valdkondadele, nagu näit jõukuse kasvatamine, börsil osalemine (van Rooij et al. 2007), võlgade vältimine ja rahaliselt vastutustundlik käitumine (Perry & Morris 2005, viidatud Monticone 2010:403).

Huston (2010:308) väidab, et lisaks haridusele ja finantskirjaoskusele võivad finantskäitumist ja majanduslikku heaolu mõjutada käitumuslik/kognitiivne nihe (*bias*), enesekontrolli probleemid, perekond, eakaaslased, majanduslikud, ühis- ja kogukondlikud tegurid. Finantskirjaoskaja ei pruugi nende teiste tegurite mõjul käituda ootuspäraselt ja suurendada oma majanduslikku heaolu. Marcolin & Abraham (2010, viidatud Capuano & Ramsay 2011) tuvastasid 5 tegurit, mis on seotud otsuste tegemisega finantsturgudel ja ainult üks neist oli seotud teadmiste ja oskustega. Need tegurid on: välised sündmused, sotsiaalmajanduslik taust, isikuomadused, oskuste tase ja informatsiooni valik. Monticone (2010:406) toob välja, et finantsteadmiste omandamise soovi võivad mõjutada individuaalsed ajalised eelistused. Kui finantskirjaoskajaks saamine on investering tuleviku majanduslikuks heaoluks, siis indiviidid, kes tugevalt alahindavad tulevikku, jäävad tõenäolisemalt kirjaoskamatuteks.

Finantsteadmiste ja –käitumise vahel on küll leitud seos, kuid mõnede uurijate arvates on selle põhjuslikkuse suund ebaselge. Finantskirjaoskuse testis kõrgemaid punkte saanutel on tõenäolisemalt optimaalsem finantskäitumine, st nad maksavad arveid õigeaegselt, omavad sääste ootamatuteks olukordadeks jmt. See ei tähenda tingimata, et paremad teadmised kindlustavad parema käitumise. Põhjuslikkus võib olla ka vastupidine – inimesed omandavad teadmisi, kuna nad säästavad ja kasvatavad jõukust. Tegemist võib-olla ka mõne kolmanda muutujaga, nagu näit pere kogemused ja majanduslik sotsialiseerumine, mis mõjutavad nii teadmisi kui käitumist (Hilgert et al. 2003). Borden et al. (2008, viidatud Robb & Woodyard 2011) ei leidnud olulist seost teadmiste ja tõhusa finantskäitumise vahel. Tulemused osutasid, et ehkki paremad teadmised võivad mõjutada vastutustundlikult käituma, ei tähenda see, et nii ka toimitakse.

On leitud ka, et indiviidid õpivad katse-eksituse meetodil. Ka Michigani Ülikooli poolt korraldatud tarbijauuring tõi esile isiklike kogemuste olulisuse rahaasjade haldamisel – pooled vastajatest pidasid seda kõige olulisemaks kogemuste omandamise ja õppimise viisiks (Hilgert & Hogarth 2003, viidatud Hastings et al. 2012).

1.5. Finantskirjaoskust mõjutavad demograafilised ja sotsiaalmajanduslikud tegurid

Sugu

Märkimisväärset soolist erinevust riskieelistustes on esile toodud paljudes kirjandusallikates. Brinig (1995, viidatud Fisher 2010) leidis, et sooline erinevus riskikäitumises saavutab oma kõrgpunkti 30ndaks eluaastaks. **Naised on oma rahaliste vahendite investeerimisel meestest konservatiivsemad, tehes madala riskiga investeeringuid, mis pakuvad minimaalset tulu** (Rowley et al. 2012). Naised teevad vähem säästmisplaane pensionieaks ja on tõenäolisem, et nad elavad pensionil olles suuremas kitsikuses, kuna eeldatava eluea pikkuse tõttu on nende pensioniiga ligi 5 aastat meestest pikem. Erinevus finantskäitumises võib-olla tingitud naiste madalast eneseusaldusest, aga ka meeste-naiste erinevast informatsiooni töötlemise viisist (Fisher 2010). On leitud ka, et nii noorema kui vanema põlvkonna mehed kalduvad naistega võrreldes olema enesekindlamad oma varahaldamise tehnilistes oskustes (Wang 2011, viidatud OECD 2013).

NerdWallet koostöös organisatsiooniga National Foundation for Credit Counseling küsitles üle 2000 ameeriklase nende finantsseisundi, vajaduste ja teadmiste kohta. Uuring tõi välja erinevused vastajate rahalise enesekindluse ja turvalisuse vahel soo ning põlvkondade lõikes. Meeste – naiste vahelised erinevused säästmises, enesekindluses ja võlgades vähenesid vanusega. Ligi 99% 65. a ja vanematest naistest ning meestest väitis, et tunnevad mingil määral enesekindlust oma viimase finantsotsuse suhtes. Kõige ebakindlamad olid nooremad naised vanusegrupis 18–34 a. Ainult 37% neist tundis ennast väga kindlalt oma viimase finantsotsuse suhtes, sama vanusegrupi meestest väitis seda 47% (The 2015 Consumer...).

Lusardi & Mitchell (2011) leidsid, et finantskirjaoskuse taseme uuringutes vastavad naised oluliselt väiksema tõenäosusega küsimustele õigesti ja on altimad andma „ei tea“ vastust. Samas hindavad naised ka oma finantskirjaoskuse taset konservatiivsemalt ja selline hinnang on sarnane nii arenenud riikides kui arengumaades. Chen & Volpe (1998, viidatud Potrich et al. 2015) poolt läbi viidud uuringud kinnitasid, et naistel on suuremad raskused finantsarvutuste sooritamisel ja madalam teadmiste tase, mis lõppkokkuvõttes võib takistada mõistlike finantsotsuste tegemist.

2008. aastal Austraalias läbi viidud uuring tõi välja, et naised on üldiselt kindlad oma võimes rahaasju hallata, eriti, mis puudutas igapäevast rahaasjade korraldamist: eelarve koostamist, säästmist, laenude haldamist (OECD 2013:22). Väiksem enesekindlus oli neil keerukamate finantsteemade puhul nagu investeerimine, finantskeelest arusaamine ja pensionieaks piisava sissetuleku tagamine. Erinevates uuringutes (Chen & Volpe 2002, Lührmann et al. 2012 viidatud OECD 2013:13) on mainitud, et naiste madalamad finantsteadmised ja enesekindlus rahaasjades võivad olla tingitud naiste huvipuudusest finantsteemade vastu.

Samas on mõned uurijad leidnud, et investeerimiskäitumises soolist erinevust pole. Danes et al. (2007) uurisid soolisi erinevusi 5329 keskkooli õpilase finantsteadmistes, enesetõhususes ja käitumises peale finantsplaneerimise kursuse läbimist. Tüdrukud said teadmisi juurde laenudest, autokindlustusest ja investeerimisest, ehkki poistel oli kursusele tulles rohkem teadmisi. Tüdrukud uskusid, et rahaasjade korraldamine mõjutab nende tulevikku rohkem kui poistel, kuid poisid tundsid rohkem kindlust rahasse puutuvate otsuste tegemisel. Pärast õppekava läbimist oli finantseesmärkide saavutamine kõrgem poiste hulgas, samas kui tüdrukud kasutasid eelarvet, võrdlesid hindu ja arutasid rahateemasid perekonnaga poistest enam. Kokkuvõtteks – poisid kinnistasid olemasolevaid teadmisi, samas kui tüdrukud õppisid oluliselt rohkem neist rahanduse valdkondadest, mis neile enne kursuse läbimist olid tundmatud.

Liersch (2014) väidab, et investorite soolise erinevuse mõju kipub olema ülehinnatud. Merrill Lynch panga uuring osutab, et **meeste-naiste investeerimisvaated ja -harjumused võivad olla oluliselt sarnasemad, kui üldiselt arvatakse. Lisaks tunduvad erinevused olevat mõjutatud rohkem sotsiaal - demograafiliste tegurite (haridus, tööalane staatus, finantstingimused) kui kaasasündinud omaduste poolt.** Kõige olulisemat soolist erinevust investeerimiskäitumises tingib finantsteadmiste tase. Austraalia täiskasvanute finantskirjaoskuse uuring näitas, et meeste – naiste finantstõhususe skoorid olid keskmiselt sarnased, samas pidasid kõigi vanusegruppide naised meestest enam rahaasjadega tegelemist stressirohkeks. Kõrgeid skoori selle hoiaku puhul seostati taoliste finantspraktikatega nagu pangakonto mittekontrollimine, oma rahaasjade mittejälgimine ja kiirlaenude kasutamine. Samas olid naistel kõigi vanusegruppide lõikes impulsiivsuse skoorid keskmiselt meestest madalamad. Kõrget tulemust impulsiivsuses seostatakse sama tüüpi käitumisega nagu kõrget tulemust rahaasjadega tegelemise pidamisel stressirohkeks (ANZ 2015:7).

Vanus

Lusardi & Mitchell (2007, viidatud Sevim et al. 2012) järgi on **finantskirjaoskamatus** USAs **laialt levinud noorte ja vanemate inimeste seas**. Sarnaselt leiti, et madal laenamisalane kirjaoskamatus on enam levinud naiste, eakate ning madala sissetuleku ja heaolutasemega inimeste seas.

Mõned kognitiivse vananemise uuringud on leidnud tõendeid kristalliseerunud ja voolava intelligentsuse languse kohta vanemas eas, mis võib mõjutada rahaasjade haldamise tõhusust. Finke et al. (2016) leidsid, et peale 60-ndat eluaastat langeb finantskirjaoskuse skoor ca 2% aastas ja vähenemise määr ei muutu vanuse kasvuga. Samas usk oma võimekusse teha rahaasjadesse puutuvaid häid otsuseid vanusega ei lange. See võib seletada vanemate respondentide kehvemaid investeerimis- ja krediidiotsuseid. Samas Li et al. (2013) toovad välja, et voolav intelligentsus küll

väheneb vanusega, kuid **tõendid vanuse mõju kohta otsustamise kvaliteedile on vastuolulised**. Sõltuvalt uuringutest on leitud, et vanemaealised teevad noorematega võrreldes halvemaid, samaväärseid või isegi paremaid otsuseid. Autorid püstitasid hüpoteesi, et vanemaealistel võib kõrge kristalliseerunud intelligentsuse tase kompenseerida voolava intelligentsuse madalama taseme.

Viidates erinevatele uuringutele (Research 2003; Agarwal et al. 2009) toovad Potrich et al. (2015) välja, et **finantskirjaoskuse tase kipub olema kõrgem oma elutsükli keskel asuvatel täiskasvanutel ja madalam noorte ning vanemaealiste hulgas**.

Brown & Graf (2013:2–3) kinnitavad “küürukujulist suhet” finantskirjaoskuse ja vanuse lõikes, mida uurijad on dokumenteerinud ka Uus-Meremaa, Itaalia, Venemaa ning USA kohta. Teadmised inflatsioonist korreleeruvad positiivselt vanusega, samas kui teadmised intressi arvutamisest ja riskide hajutamisest korreleeruvad negatiivselt vanusega. Agarwal et al. (2009a, viidatud Hastings et al. 2012) leidsid, et rahaasjades vigade tegemine sõltub vanusest, järgides U-kuju. Vigade arv väheneb vanusega kuni indiviidid jõuavad varastesse 50-ndatesse, hakates seejärel taas tõusma. Langustrend kuni varaste 50-ndateni on kooskõlas aja jooksul omandatud otsustamiskogemusega. Lusardi et al. (2010, viidatud Cude 2010:273), kes mõõtsid noorte finantskirjaoskuse taset „suure kolmiku“ küsimustega, leidsid, et Ameerika noorte finantskirjaoskuse tase on madal. Scheresberg (2013, viidatud Potrich et al. 2015) leidis, et noored täiskasvanud vanuses 25–34 a. on võtnud suure krediidi kulukusega laene. Ehkki noored tunnistavad pikaajalise finantsplaneerimise vajalikkust, siis vähesed teevad seda ka tegelikult. Noored väidavad, et neil on raskem kulutamisahvatlusele vastu panna (FSA 2005:27). Samuti on noormate inimeste säästmiskäitumine vähem stabiilne, kuna raha kõrvale panemise perioodid vahelduvad kulutamisega ning enamikul noortest puudub kindel eesmärk, mille nimel raha pikemaajaliselt säästa (Kempson & Finney 2009, viidatud Merilain 2012).

Austraalia finantskirjaoskuse uuring näitas, et vanuse lõikes on kõrgeim finantskirjaoskuse tase 50–60 aastaste respondentide seas (Worthington 2005). Vanemad inimesed on noortega võrreldes pigem konservatiivsemad ja eelistavad vähem tarbimist (Finantsalane kirjaoskus...2010).

Perekond

Perekond on esmane sotsialiseerumise üksus, kus lapsed omandavad teadmisi rahast (kuidas peaks või ei peaks oma rahaga ümber käima) ja mis töötab välismaailmast saadava info filtreerimispunktina (Danes et al. 2007). Perekond on sotsiaalne struktuur, mis kujundab soo tähendust ja kogemust ning seda, kuidas soo kategooria seondub rahaga. Clarke et al. (2005, viidatud

Danes 2007) kohaselt olid isad majandusülesannete puhul suuremateks eeskujudeks kui emad, samas kui majandusülesandeid täideti emade eeskujul, siis nende täitmine oli sagedasem ning noored tundsid end majanduslikult kindlamalt. Edwards et al. (2007, viidatud Potrich et al. 2015) väidavad, et sooga seotud erinevused võivad olla tingitud indiviidide sotsialiseerimisest. Vanematel on poegade ja tütarde suhtes erinevad ootused. Kuna töö ja säästudesse puutuva osas on ootused kõrgemad poegade suhtes, siis räägitakse rahaasjadest tõenäolisemalt poegadega. Autorid täheldasid ka, et vanemad õpetavad tütreid olema rahaliselt sõltuvad, kuna neid toetatakse ülikoolieas rahaliselt rohkem kui poisse. **Seega tundub, et oluline meeste-naiste erinevus on seletatav faktiga, et mehed kipuvad rahas nägema võimu ning usuvad, et raha omamine teeb nad sotsiaalselt ihaldusväärseks, samas kui naistel näib olevat üsna passiivne lähenemine rahale** (Calamato 2010, viidatud Potrich et al. 2015).

Samuti mängivad vanemad olulist rolli laste tarbimiskäitumise mõjutajatena. Uuringud kinnitavad, et **enamus indiviide õpib rahaasjade haldamist koos vanematega**. Jorgenson (2007, viidatud Potrich et al. 2015) leidis, et vanemad mõjutavad oluliselt oma laste teadmisi, hoiakuid ja finantskäitumist ning Mandell (2008, viidatud Potrich et al. 2015) leidis, et indiviidide finantskirjaoskus on seotud nende vanemate haridustasemega. Eeltoodud põhjustel võib vanemate harimine mängida olulist rolli nende laste hilisemas finantskirjaoskuse tasemes.

PISA 2012 õpilaste finantskirjaoskuse testist selgus, et igapäevaselt vanematega rahaasjust rääkivad Eesti õpilased said keskmiselt 32 punkti kõrgema punktisumma kui need, kes kunagi ei räägi ja 11 punkti enam kui Eesti keskmine tulemus (Riitsalu 2014).

Rahvus

Uurides ameeriklaste võlakirjaoskamatus, leidsid Lusardi & Tufano (2009), et kõrgem võlakirjaoskamatus ja madalam finantskirjaoskuse tase on kehvema rahalise võimekusega indiviididel, lahutatutel, leskedel ja afro-ameeriklaste ning latiinode seas.

Ka Lusardi & Mitchell (2014:21) toovad välja afro-ameeriklaste ja hispaaniakeelse elanikkonna madalaimat finantsteadmiste taset USA kontekstis. See tulemus kehtib erinevates vanusegruppides ja mitmetes erinevates finantskirjaoskuse valdkondades. Lisaks võib Lusardi et al. (2011) väitel Ameerika Ühendriikides vähene inglise keele oskus saada takistuseks igapäevaste rahaasjade haldamisel. Valged ja aasialased on võrreldes afro-ameeriklaste ja latiinodega rahaasjades teadlikumad. **Piiratud keeloskus võib tekitada probleeme lepingutest arusaamise, konto avamise ja võimalike probleemide lahendamisega**. Finantsteenuseid puudutavad materjalid ja informatsioon kipuvad olema väga keerulised ja keeles, mis sageli on raskesti mõistetav isegi inglise

keelt emakeelena kõnelejatele. Lisaks pole immigrantidel sageli piisavaid teadmisi kohaliku riigi finantssüsteemist. **Rolli mängivad ka kultuurilised erinevused, kuna erinevatel rahvastel on erinevad normid, hoiakud ja kogemused rahaasjade haldamisel.** Näiteks on mõnedes kultuurides negatiivne suhtumine võlga, mis võib sellisest kultuurikeskkonnast pärit immigrante heidutada kodu või auto ostmiseks laenu võtmast. Uurimustulemused näitavad ka, et piiratud inglise keele oskusega inimestel on võrreldes USA elanikkonnaga tervikuna vähem kontosid pankades ja muudes peavoolu finantsasutustes. Lisaks kasutavad nad tõenäolisemalt alternatiivseid finantsteenuseid nagu kiirlaenu ja tšekkide lunastamine (*check-cashing services*), millel on sageli ebasoodsad tasud, tingimused ja nõuded.

Ka teised uuringud on leidnud rahvusest tingitud finantskirjaoskuse erinevusi – võrreldes põhirahvusega on välisriikidest pärit kodanike finantskirjaoskuse tase madalam (Brown & Graf 2013, viidatud Lusardi & Mitchell 2014:21). Rahvusesti on leitud erinevusi teabe töötlemises ja otsuste langetamises, impulsiivse ostukäitumise määras (Pirouz 2009, viidatud Merilain 2012), toodete valimises ning kalduvuses riskeerivale finantskäitumisele (Weber & Hsee 1998, viidatud Merilain 2012).

Samas on ka uuringuid, mis ei kinnita rahvusest tulenevaid erinevusi finantskäitumises. Näit. Atkinson et al. (2006) ei leidnud Suurbritannias rahvusest tulenevaid erinevusi finantsplaneerimise ega igapäevaste rahaasjade korraldamise puhul.

Eesti elanike 2015. aasta finantskirjaoskuse uuringust selgus, et võrreldes 35% eestlastega on eelarve olemas 61% mitte-eestlastest, samas on mitte-eestlasi keskmisest enam nende seas, kellel on viimase aasta jooksul juhtunud, et sissetulek pole täielikult katnud elamiskulusid (Finantsalase kirjaoskuse...2015:4, 27).

Leibkonna suurus

Loogiline on eeldada, et indiviidid, kellel on ülalpeetavaid pereliikmeid, tunnevad suuremat muret pere eelarve pärast ja seega võib neil olla ka kõrgem finantskirjaoskuse tase. Empiirilised tulemused siiski ei kinnita seda eeldust. Servon & Kaestner (2008, viidatud Potrich et al. 2015) leidsid, et neil, kellel on üks laps, on väiksema tõenäosusega madal finantskirjaoskuse tase kui kahe või kolmelapselistel. Lisaks leidis Mottola (2013, viidatud Potrich et al. 2015), et peredes, kus oli ülalpeetavaid pereliikmeid, oldi altimad näitama madalat finantskirjaoskuse taset. Võimalik seletus nende tulemustele peitub **mõlemasuunalises** põhjuslikkuses: kõrge (madala) finantskirjaoskuse tasemega indiviidid on rohkem (vähem) mures pereplaneerimise pärast (Potrich et al. 2015).

Elukohatüüp

Lusardi et al. (2011) toovad välja, et finantskirjaoskuse tasemes on erinevusi ka linna-maa tasandil. Venemaa linnapiirkondades elavad inimesed on maapiirkonna elanikest kõrgema finantskirjaoskuse tasemega. See võib olla tingitud erinevast kokkupuutest kaasaegse finantssektoriga.

Lisaks on finantskirjaoskuse tasemes täheldatud ka geograafilisi erinevusi. Näiteks Itaalias on võrreldes lõunapiirkonnaga finantskirjaoskuse tase kõrgem riigi põhja- ja keskosas.

Beckmann (2013, viidatud Lusardi & Mitchell 2014:21) toob esile olulist finantskirjaoskuse taseme hajutatust erinevate regioonide lõikes Rumeenias, sarnaseid erinevusi on USA osariikide lõikes leidnud ka Bumcrot et al. (2013, viidatud Lusardi & Mitchell 2014:21).

PISA 2012. a 15-aastaste õpilaste finantskirjaoskuse taseme uuringus olid mõnede osalenud riikide õpilaste tulemused märgatavalt mõjutatud kooli asukohast. Finantskirjaoskuse skoorid olid üle 100 000 elanikuga linna koolide õpilastel paremad kui alla 3000 elanikuga maapiirkondade koolide õpilastel Austraalias, Uus-Meremaal, Lätis, Poolas, Vene Föderatsioonis ja Slovakkias. Suurim soorituste taseme vahe eri piirkonna koolide õpilastel oli Slovakkias (PISA 2012:93).

Klapper & Panos (2011, viidatud Lusardi & Mitchell 2014:21) leidsid, et **maapiirkondades elavate indiviidide finantskirjaoskuse tase on üldjuhul linnas elavate indiviidide omast madalam. See annab alust arvata, et finantskirjaoskus on lihtsamalt omandatav teistega interaktsiooni kaudu, kas siis töökohal või kogukonnas.**

Põhitegevus

Chen & Volpe (1998, viidatud Potrich et al. 2015) leidsid, et pikema töökogemusega indiviididel on rohkem kogemusi erinevate finantsolukordadega, mistõttu neil on enam teadmisi keerukama informatsiooni analüüsimiseks ja paremate otsuste tegemiseks. **Väljaõppeta või töötud kalduvad näitama madalamat finantskirjaoskuse taset finantsküsimustega vähema kokkupuute tõttu** (Kim & Garman 2004, viidatud Potrich et al. 2015). Ka Helppie et al. (2010:21) leidsid, et **finantsteadmiste tase on kõrgem neil indiviididel, kellel oma igapäevatöös on vähemalt mingil määral tulnud kokku puutuda finantsasjade või investeerimisega.** Ehkki finantsvaldkonnas töötamise ja finantsteadmiste vahel oli tugev seos, ei tähendanud see tingimata suuremat jõukust. Bajo et al. (2015) leidsid oma uuringus, et töökogemused finantsvaldkonnas aitavad tõsta finantskirjaoskuse taset.

Töökorraldus võib samuti mõjutada finantshoiakuid ja käitumist, arvestades, et stabiilse sissetulekuga indiviididel on paremad tingimused oma finantselu organiseerimiseks ja

planeerimiseks (Potrich et al. 2015). Austraalia finantskirjaoskuse uuringus oli madalaim finantsteadmiste tase töötutel ja teistel mitte-töötavatel (Worthington 2005).

Haridus

Parem finantskirjaoskuse tase on leitud indiviididel, kellel on kõrgem haridustase ja hea ligipääs finantsteabele. Näit. majanduse, halduse ja raamatupidamiskursuse üliõpilastel oli teistega võrreldes kõrgem finantsteadmiste tase (Potrich et al. 2015). Samas Chen & Volpe (1998, viidatud Potrich et al. 2015), hinnates õpilaste teadmisi isiklikes rahaasjades, leidsid, et sõltumata haridustasemest oli tudengite teadmiste tase ebapiisav. Lusardi & Mitchell (2011) leidsid, et madala haridustasemega indiviidid vastavad tõenäolisemalt finantsalastele küsimustele valesti või annavad „ei tea“ vastuse.

Disney & Gathergood (2012, viidatud Lusardi & Mitchell 2014:23) sõnul alahindavad Ühendkuningriikides tarbijakrediidi kasutajad süstemaatiliselt laenu kulukust, samas oli madala finantskirjaoskuse tasemega indiviididel keskmisest kõrgem võla-tulu suhe. USA-s jm läbi viidud uuringute tulemused näitavad, et madalama haridusega indiviidid tunnevad oluliselt väiksema tõenäosusega finantskirjaoskuse põhimõisteid, eriti suured probleemid on neil arvutusoskusega (Lusardi & Mitchell 2007a, 2011c, viidatud Lusardi & Mitchell 2014).

Cole et al. (2012:32) uuringu tulemus kinnitas, et kõrgem haridus parandab finantsotsuste tegemist, suurendab finantsturgudel osalemise tõenäosust ning vähendab oluliselt tõenäosust kogeda eraisiku pankrotti või kuritarvitada laene. Kõrgharidusega indiviidid omavad suurema tõenäosusega aktsiaid ja on vähem aldis võtma kõrge intressiga laenu, samuti on leitud tugev positiivne seos hariduse ja jõukuse vahel (Lusardi & Mitchell 2014:23).

OECD 2010. a finantskirjaoskuse uuringus leiti seos hariduse ja finantskirjaoskuse taseme vahel. Kõrgema haridustasemega indiviididel on kõrgemad finantskirjaoskuse skoorid. Samas said mõned indiviidid häid tulemusi vaatamata madalale haridustasemele (Financial Literacy...2013). Ilmselt aitavad paremaid finantsotsuseid teha nii üldteadmised (haridus) kui erialased teadmised.

Sissetulek

Atkinson & Messy (2012) leidsid, et **madal sissetulek seostub madalama finantskirjaoskuse tasemega**. Monticone (2010), tuginedes 2006. a Itaalia leibkondade sissetuleku ja jõukuse uuringule, leidis, et jõukusel on väike, kuid positiivne mõju finantskirjaoskusele.

Hastings & Mitchell (2011, viidatud Potrich et al. 2015) töid katsetulemustel põhinevaid tõendeid, näitamaks finantskirjaoskuse seotust majandusliku jõukusega. Finantskirjaoskuse uuringus oli kõrge sissetulekuga peredest pärit tudengitel oluliselt kõrgem finantsteadmiste tase kui madala sissetulekuga peredest pärit tudengitel. Madala sissetulekuga indiviididel on suurem tõenäosus koolist väljalangemiseks, mis pikemas perspektiivis aitab kaasa nende finantskirjaoskamatusel. Võimalik on ka vastupidine põhjuslikkus: kõrgema finantskirjaoskuse tasemega indiviidid, tehes paremaid finantsotsuseid, saavutavad suurema sissetuleku taseme kui madala kirjaoskuse tasemega indiviidid (Potrich et al. 2015).

Sissetuleku suurust peetakse negatiivse finantskogemuse riskiteguriks (Atkinson et al. 2006), kuna ebapiisavate säästude tõttu on ühiskonna vaesemad liikmed majanduslanguse tagajärgede suhtes kõige haavatavamad (Pollack & Lynch 2009, viidatud von Stumm 2013:345).

Capuano & Ramsay (2011) toovad välja, et madalam sissetulek võib soodustada võlgade teket ja finantskohustuste tasumisega hilinemist, Hilgert et al. (2003) leidsid, et madalama sissetulekuga inimesed maksavad väiksema tõenäosusega oma arveid õigeaegselt. **Madalama sissetulekuga inimeste tulevikuks planeerimist piirab vaba raha puudumine, seetõttu kalduvad nad tegema pigem lühi- kui pikaajalisi finantsplaanse, kasutavad piiratud arvul finantstooteid, enamasti laenamisega seonduvaid** (FSA 2005:25). Lusardi & Mitchell (2014:21) sõnul võivad need kõrgema sissetulekuga indiviidid, kes investeerivad finantsturgudel, suurema tõenäosusega hoolida oma finantsteadmiste parandamisest, kuna neil on rohkem kaalul.

Riskivalmidus

Dohmen et al. (2016 avaldamisel) uurisid Saksa elanike üldist riskivalmidust. Kuna risk ja ebakindlus mängivad rolli peaaegu iga olulise majandusotsuse tegemise juures, siis aitab indiviidide riskihoiakute mõistmine nende majanduslikust käitumisest aru saada ja seda prognoosida. Uurijad leidsid, et statistiliselt olulist mõju avaldasid sugu, vanus, kasv ja vanemate taust. Vanuse kasvades väheneb riskivalmidus oluliselt nii meestel kui naistel. Samas on naised alalhoidlikumad ja nende üldine riskivalmidus on väiksem kui meestel. Pikemat kasvu inimestel on kõrgem riskihoiak, samuti neil, kelle vanemad on kõrgema haridustasemega.

Nii liigne riski vältimine kui pidev riski võtmine võivad olla probleemsed, nagu näiteks liiga aktiivne aktsiate ost-müük (Liesch 2014). Barber & Odean (2001) analüüsisid 35 000 majapidamise 6 aasta jooksul tehtud aktsiainvesteeringuid ja leidsid, et mehed kauplevad 45% rohkem kui naised. Kauplemine vähendas meeste netotulu 2,65 protsendipunkti võrra naiste 1,72 protsendipunktiga võrreldes. Veelgi suurem erinevus oli vallaliste meeste ja naiste vahel. Vallalised mehed kauplesid

67% rohkem kui vallalised naised, vähendades seeläbi oma tulusid 1,44 protsendipunkti võrra aastas rohkem kui naised. Bajo et al. (2015) leidsid, et riski vältimine väheneb sissetuleku ja jõukuse kasvades ja kasvab vähem stabiilse sissetuleku korral. Lisaks mängivad olulist rolli ka sotsiaal-demograafilised tegurid. Majandus- või finantsalase taustaga vanemad mehed on vähem riski vältivamad, samas näit immigrandid on riskikartlikumad. Naiste suuremat riskikartlikkust on kinnitanud paljud uuringud.

Teadlaste seisukohad erinevad selles, kas finantsriski taluvus on püsiv psühholoogiline isiksusejoon, mis vähetõenäoliselt muutub indiviidi elu jooksul või muutuv psühholoogiline seisund, mis varieerub kergesti vastuseks sisemistele ja välistele mõjudele. Van de Venter et al. (2012) teostasid longituuduuringu finantsriski taluvuse mõõtmiseks 5 aasta jooksul. Tulemused osutasid minimaalset riskitolerantsuse muutumist aja jooksul, mille põhjal uurijad väitsid, et finantsriski taluvus on stabiilne isiksuseomadus, mis vähetõenäoliselt indiviidi elu jooksul oluliselt muutub.

Rahulolu majandusliku olukorraga

Coşkuner (2016:382) uuris, kuidas finantsteadmised, -käitumine ja demograafilised tegurid (vanus, haridus, leibkonna sissetulek) mõjutavad rahulolu majandusliku olukorraga. Regressioonianalüüsi tulemused osutasid, et **rahulolu majandusliku olukorraga ennustavad leibkonna sissetulek, finantsteadmised ja -käitumine**. Neist kõige olulisem rahulolu prognoosiv tegur oli sissetulek.

Joo et al. (2004:43) uurisid tegureid, mis mõjutavad rahulolu majandusliku olukorraga. Selgus, et kõige suuremat mõju avaldab finantskäitumine. Olulised mõjutegurid olid ka majandusliku stressi tase ja finantsteadmised. Need, kes hindasid oma teadmiste taset teistega võrreldes paremaks, kaldusid oma majandusliku olukorraga rohkem rahul olema.

Murphy (2013:73) on leidnud, et majanduslik rahulolu ja religioossus on olulised sõltumatud finantskirjaoskuse ennustajad. Üldiselt oletatakse, et majanduslik rahulolu on finantskirjaoskuse väljund. **Kõrgem finantskirjaoskuse tase parandab majanduslikku rahulolu, aidates indiviididel arendada vajalikke oskusi suurte kulutustega toimetulekuks**. Samas näitavad mõned uuringud, et majanduslik rahulolematuse parandab aja jooksul finantskirjaoskuse taset rohkem. Finants-stressorid võivad olla psühholoogiliselt kahjulikud ja põhjustada majanduslikku rahulolematust. Sellega kaasnevad ärevus ja trauma võivad aja jooksul hoopis julgustada indiviide finantskirjaoskuse taset tõstma, et parandada oma majanduslikku ja psühholoogilist olukorda. Seda efekti võib modereerida kontrollikeseks. Väliste kontrollikeskmeega indiviidid astuvad vajalikke samme leevendamaks finantspinget, mis omakorda võib suurendada nende finantskirjaoskust.

Sisemise kontrollikeskmega inimesed võivad otsustada seda mitte teha. Lisaks leidsid autorid, et majanduslik rahulolu korreleerus positiivselt finantskirjaoskusega (Murphy 2013:74, 79).

Enesehinnang rahaga ümberkäimise oskustele

Farrell et al. (2016:85, 95) leidsid, et isiklike **rahaasjade edukaks haldamiseks ei piisa üksnes finantskirjaoskusest. Vajalik on ka indiviidi enesekindlus või -usk oma võimetusse**, mida psühholoogiaalases kirjanduses käsitletakse kui enesetõhusust. Artikli autorid uurisid indiviidide majandusliku enesetõhususe olulisust nende finantskäitumisele. Tuginedes 1542 Austraalia naise on-line küsitluse tulemustele, leidsid autorid, et rahandusalane enesetõhusus on üks tugevamaid naistel olevate finantstoodete liigi ja arvu ennustajaid. Täpsemalt näitas analüüs, et naised, kel oli kõrgem kindlustunne oma rahaasjade haldamise suutlikkusse, omasid suurema tõenäosusega investeerimise ja säästmisega seotud tooteid nagu investering, hoiuarve või hüpoteek ning väiksema tõenäosusega oli neil krediitkaart või laen. Esimese grupi tooteid saab pidada vastutustundliku finantskäitumise näitajateks, samas kui teise grupi tooted on seotud võlaga, mis seostub nõrgemate finantsplaneerimise oskuste ja kehvamate majanduslike väljavaadetega.

Tuginedes 2011. ja 2012. aastal läbi viidud finantskirjaoskuse uuringutele erinevate riikide seas, toob OECD (2013:21) välja, et naistel on meestest madalam enesehinnang oma finantstestadmiste ja -oskustele. Finantstestadmisi kontrollivatele küsimustele kalduvad naised meestest enam andma „ei tea“ vastust. Samas on mitmed uuringud näidanud, et mehed kipuvad oma finantsoskusi ülehindama. Ehkki enesekindlus rahaasjades on oluline, siis liigne enesekindlus võib põhjustada vigu (OECD 2013:22, Barber & Odean 2001).

Kui palju inimesed arvavad end teadvat ja kui palju nad tegelikult teavad, on kaks eri asja. Liersch (2014) sõnul näitas seda 2000 investeerimisfondi investori uuring, kus naised võtsid meestest vähem riske. Pärast investeerimisalaste teadmiste arvesse võtmist vähenes ka sooline vahe riskieelistuses.

Uurijad on leidnud ka, et liigne enesekindlus on suuresti ülesandest sõltuv (Barber & Odean 2001:264). Mehed väidavad naistest kõrgemat võimekust, kuid see tuleb kõige tugevamalt esile maskuliinsete ülesannete puhul (mida tajutakse mehelikena). Mehed kalduvad olema finantsasjades kompetentsemad kui naised, võib-olla seetõttu on finantssektoris mehi naistega võrreldes ebaproportsionaalselt rohkem (Barber & Odean 2001:265).

Finke et al. (2011, viidatud Lusardi & Mitchell 2014:17), kes arendasid välja mitmedimesioonilise finantskirjaoskuse mõõdiku eakate jaoks, kinnitasid, et kuigi tegelik finantskirjaoskuse tase vanusega langeb, siis enesekindlus oma võimekusse finantsotsuseid teha vanusega isegi kasvab.

Selline ebakõla tegelike ja tajutud teadmiste vahel võib olla põhjuseks, miks rahalisi petuskeeme pannakse sageli toime just eakate suhtes.

Raamatute arv kodus

Evans et al. (2010), kes uurisid pere õppimiskultuuri ja hariduslikku edu, leidsid, et lapsed, kes kasvavad üles kodudes, kus on palju raamatuid, käivad koolis 3 aastat rohkem kui raamatuteta kodudest pärit lapsed. Tulemus oli sõltumatu vanemate haridusest, ametist ning päritolust ja kehtis nii rikaste kui vaeste rahvaste seas. Võib öelda, et kogu maailmas on haridus võti heade töökohtade ja kõrge sissetuleku juurde (Evans et al. 2010).

Akadeemilise kultuuri hüpotees leiab, et lugemine annab kognitiivseid oskusi, mis parandavad haridustaset. **Kodu, kus raamatud on eluviisi osa, julgustab lapsi lugema, varustades neid selle kaudu informatsiooni, sõnavara, kujutlusvõime rikkuse ja laia silmaringiga** (Evans et al. 2010). Park (2008, viidatud Evans et al. 2010) toob välja, et mida suurem on kodune raamatukogu, seda paremad on laste standardiseeritud lugemistestide tulemused.

Muud mõjutegurid (psühholoogilised ja isiksuslikud)

Teadmistest, arusaamisest ja oskustest üksi on vähe indiviidi finantsvõimekuse tõstmiseks. Oluline on ka isiksus (FSA 2005:34) ning kognitiivsed, sotsiaalsed ja psühholoogilised mõjurid (Huston 2010). Kui hoiakud võivad elu jooksul muutuda, siis isiksuse seadumus on inimese suhteliselt püsiv kalduvus sarnastes olukordades kindlal viisil mõelda, tunda ja käituda. Isiksuse baasdimensioonid (Big Five ehk Suur viisik) moodustavad ekstravertsus, neurootilisus (või emotsionaalne ebastabiilsus), sotsiaalsus, meelekindlus ja avatus kogemusele (Gleitman et al. 2014:701).

Mayfield et al. (2008:219) uurisid investeerimiskavatsuste seost isiksuse baasdimensioonidega. Tulemused näitasid, et **ekstravertsemad individid eelistavad rohkem lühiajalisi investee-ringuid, samas kõrgema neurootilisusega individid väldivad neid**. Riskikartlikud individid ei osale pikaajalistes investeeringutes, samas kogemusele avatumad individid kalduvad neid eelistama. Vastupidiselt ootustele avatus kogemusele ei prognoosinud lühiajaliste investeeringute eelistamist. Harrison et al. (2011), uurides isiksuse mõju laenukäitumisele, leidsid olulise positiivse seose ekstravertsuse ja arvelduskrediidi limiidi ületamise ning pereliikmetelt laenamise vahel. Neurootilisus otseselt laenukäitumist ei mõjutanud, küll aga oli oluline laenukäitumisega kaasneva ärevuse ennustaja. Verma (2008) väitel on investori demograafiline profiil ja isiksus need kaks determinanti, mis aitavad teha eeldusi investeerija isiksuse kohta ja seeläbi efektiivsemalt nõustada.

Lisaks isiksuslikele joontele mõjutavad meid ka muud tegurid. Davey & George (2011) töid välja meelekindluse ja kontrollikeskme suurt mõju nii finantshoiakutele kui –käitumisele, Bearden & Haws (2012) leidsid, et **madal enesekontroll mõjutab oluliselt tarbijakäitumist ja võib kaasa tuua erinevaid negatiivseid sotsiaalseid ja psühholoogilisi tagajärgi**. Austin et al. (2012:411, viidatud Kärmo 2014) on välja toonud, et mitmesugused kujuteldavad eelarvamused ja harjumused toovad kaasa ebaoptimaalsed finants- ja investeerimisotsused, kusjuures mõned need harjumused panevad inimesed üleinvesteerima, mõned alainvesteerima ja mõned lükkavad tegevust hoopis edasi.

Majandusteadlased on leidnud inimestel kognitiivse otsustamise kalduvuse, mille kohaselt inimesed eelistavad *status quo* (kehtivat olukorda). Juhul kui pole sundust muutuda, on inimestel kalduvus säilitada olemasolev käitumismuster (Austin et al. 2012:408, viidatud Kärmo 2014).

Käitumisökonomidid usuvad, et inimesi mõjutavad mentaalsed heuristikud ja käitumuslikud nihked, mis moonutavad inimeste võimet informatsiooni ratsionaalselt töödelda. Need takistused ei piirdu teatud inimrühmadega ning võivad mõjutada ka professionaalseid finantsteenuste pakkujaid (ASIC 2011). Nagu uuringud näitavad, **võib säästmine ebaõnnestuda vähese usu või kujutlusvõime puudumise tõttu identifitseerida ennast tuleviku minaga**. Inimesed mõtlevad iseenda tuleviku minast kui võõrast inimesest (Hershfield et al. 2011).

Tarbijakäitumise ja neuroturunduse eksperdi Heidi Reinsoni (2013) arvates võib see aidata seletada ka, miks inimesed nii palju krediitkaarte kasutavad ja ostavad järelmaksuga asju. „Tundub, et inimene, kes selle võla kunagi tagasi maksab, on keegi teine, mitte sina ise. Meeldiva osaga ehk kauba kättesaamisega tegeled sina ise, aga selle halva osaga (maksmisega tulevikus) tegeleb tuleviku mina (*future me*), kes ei olegi mina“.

1.6. Varasemad finantskäitumise alased uuringud Eestis

Eestis on erinevad finantskirjaoskust puudutavad uuringud toimunud alates 2006. aastast. Finantskäitumisega seonduvat on uurinud mitmed pangad, kuid põhjalikumad tulemused pole mitte alati avalikult kättesaadavad. Kitsama fookusega uuringud on näiteks Faktum & Ariko finantsteenuste tarbimise ja teenusealase teadlikkuse uuringud 2006. a ja 2009. a ning Balti säästuuuring 2011. aastal, kus võrreldi Eesti, Läti ja Leedu elanike säästukäitumist. Uuringu kohaselt ei olnud Eestis sääste 22% elanikest ja samapalju ei soovinud ka säästma hakata.

Sampo Panga tellimusel viidi 2010. a läbi uuring „Finantsteadlikkus ja rahaline kirjaoskus 5–7 ja 8–9 aastaste Eesti laste seas“. Uuringu tulemusena selgus, et enamus lapsevanemaid on seisukohal,

et nende lapsed võiksid omada rohkem teadmisi raha ja selle kasutamise kohta ja et peamine vastutus lastes õige suhtumise kujundamises rahasse ja isiklike rahaasjade planeerimisse lasub vanemal endil. Poliitikauuringute Keskus Praxis koostöös Swedbankiga viis 2013. aastal läbi uuringu „Säästmisega seotud käitumuslikud aspektid ja eestlaste säästmiskäitumise mõjutamise võimalused.“ Uuringu ajendiks oli tõdemus, et eestlaste ootused oma elatustaseme säilitamise osas pensionieas on kõrged, samas nende senine säästukäitumine ei taga ootuste täitumist. Eesmärk oli koostada ülevaade varasemast teoreetilisest teadmistest säästmisega seotud käitumuslikest aspektidest ja teiste riikide kogemusest selle teadmise rakendamisel ning sõeluda välja ideed, mida Eesti puhul võiks edasi kaaluda.

Lisaks on läbi viidud kolm põhjalikumad finantsalase kirjaoskuse ja -käitumise alast uuringut. 2010. a OECD rahvusvahelise pilootuuringu kohalik versioon, mis viidi läbi Faktum & Ariko poolt Rahandusministeeriumi tellimusel. 14 osalenud liikmesriigi² seas olid Eesti elanikud oma teadmistelt rahaasjadest teisel kohal, kuid käitumiselt kõige viimased. Uuringu tulemused viitasid sellele, et eesti elanikkonna üldises finantskäitumises on oluliseks diferentseerijaks *kultuuriline taust (rahvus), sissetulekute stabiilsus, rahaline võimekus* (jõukamad) ning *haridustase* (eeskätt madal).

2012. a viidi Riigikantselei tellimusel ja Saar Poll poolt läbi finantskirjaoskuse ja finantsalaste teenuste teadlikkuse uuring. Uuringu tulemustele tuginevalt peab Eesti senisest enam hakkama tähelepanu pöörama isiklike rahaasjade korraldamisel valitsevate hoiakute kujundamisele ja sellele, et inimesed rakendaksid oma teadmisi ja oskusi rahaasjades otsuste langetamisel.

2015. a juunis viidi Rahandusministeeriumi tellimusel ja Saar Poll poolt läbi seni viimane finantsalase kirjaoskuse uuring Eesti elanike seas. Uuringu tulemusi võrreldi ka 2010. ja 2012. aastal läbi viidud sarnaste uuringutega, et kaardistada muutusi rahatarkuse alases käitumises.

2010. ja 2015. aastal läbi viidud uuringute tulemuste võrdlus näitab, et inimeste teadlikkus finantsteenustest on kasvutendentsis, samas finantsteenuste olemasolus märkimisväärsed erinevusi 2010., 2012. ja 2015. aasta lõikes märgata ei ole. Eesti elanike majanduslik toimetulek on viimase 5 aasta jooksul veidi paranenud – vähenenud on nende elanike osakaal, kellel on juhtunud, et viimase 12 kuu jooksul nende sissetulek ei ole täielikult katnud nende elamiskulusid. Rohkem on hakatud oma sissetulekute ja väljamineku kohta eelarvet pidama – leibkondade eelarve olemasolu on tõusnud 33%lt 44%-le, paranenud on inimeste arusaam intressist ja selle arvutamisest ning teadlikkus investeerimisest. Siiski pole käitumine hoiakutele ja teadmistele järele jõudnud. Jätkuvalt

² Osalesid Armeenia, Tšehhi, Eesti, Saksamaa, Ungari, Iirimaa, Malaisia, Norra, Peruu, Poola, Lõuna-Aafrika Vabariik, Suurbritannia, Albaania ja Briti Neitsisaared. (Atkinson ja Messy 2012)

ei suuda kolmandik inimesi aasta jooksul üldse raha säästa, endiselt ei planeeri ligi viiendik inimestest oma rahaasju üldse. Töö või muu püsiva sissetuleku kaotamise risk on jätkuvalt suur, sest inimeste rahapuhvrid säästudena on väikesed (Finantsalase kirjaoskuse...2015).

Kokkuvõtliku ülevaate viimastel aastatel teostatud uuringutest annab töö autori koostatud tabel.

Tabel 1. Eestis läbi viidud finantskirjaoskuse alaseid uuringuid

Aasta	Uuringu teostaja	Uuringu pealkiri	Uuringu eesmärk	Valim
2006	Faktum & Ariko Uuringu tellija Finantsinspeksioon	Finantsteenuse eratarbija uuring	Saada informatsiooni selle kohta, millised on eraklientidest finantsteenuste tarbijate harjumused, eelistused ja teadmised finantstoodetest.	600 inimest 19–65 a.
2009	Faktum & Ariko Uuringu tellija Finantsinspeksioon	Finantsteenuste tarbijate teenusealase teadlikkuse uuring	Selgitada finantsteenuseid tarbiva elanikkonna teadlikkust nende teenuste iseloomust, tingimustest, oma õigustest ja kohustustest ning vastava järelevalve teostamisest. Võrrelda toimunud muutusi 2006.a. uuringuga.	700 inimest 19–65 a.
2009	Psience	Kiirlaenuvõtja – kes ta on?	Mõista paremini laenukäitumise sotsiaalseid ja psühholoogilisi tegureid. Kas ja mille poolest erinevad kiirlaene võtnud inimesed nendest, kes kiirlaene võtnud pole?	268 inimest 18–76 a.
2010	Faktum & Ariko Uuringu tellija Rahandusministeerium	Finantsalane kirjaoskus eesti elanike seas	Selgitada eesti elanikkonna finantsalase kirjaoskuse ja finantsalase käitumise põhijooned. Uuring oli osa OECD poolt läbiviidavast rahvusvahelisest võrdlusuuringust.	993 inimest 18–74 a.
2010	YouGov Zapera Uuringu tellija Sampo Pank	Finantsteadlikkus ja rahaline kirjaoskus 5–7 ja 8–9 aastaste eesti laste seas	Uuritavad teemad. 5–7 ja 8–9 a. laste finantsteadlikkus ja vastutus; lapsed ja taskuraha; lapsed ja tarbimine; lapsed ja meedia	300 last 5–7 a. 300 last 8–9 a.
2011	Swedbank tellimusel	Balti säästu-uuring (võrdlevalt Eesti, Läti ja Leedu elanike seas)		
2012	OECD Haridus- ja Teadusministeerium	PISA 2012 uuring	Noorte finantskirjaoskuse taseme mõõtmine.	5687 õpilast Vanuses 15–16
2012	Saar Poll Uuringu tellija Riigikantselei	Finantskirjaoskuse ja finantsalaste teenuste alase teadlikkuse uuring	Mõõta finantskirjaoskuse taset kitsamates elanikkonna segmentides.	1513 inimest 18–80 a.
2013	Poliitikauuringute keskus Praxis	Säästmisega seotud käitumuslikud aspektid ja eestlaste säästukäitumise mõjutamise võimalused	Koostada ülevaade varasemast teoreetilisest teadmisest säästmisega seotud käitumuslikest aspektidest ja teiste riikide kogemusest selle teadmise rakendamisel ning sõeluda välja ideed, mida Eesti puhul võiks edasi kaaluda.	Dokumentide analüüs ja fookusrühma intervjuud
2013	Eesti Pank	Eesti leibkondade varad, kohustused ja jõukus: leibkondade finants-käitumise ja tarbimis-harjumuste uuringu tulemused	Koguda informatsiooni leibkondade varade, kohustuste ja sissetulekute kohta, mille põhjal saab analüüsida leibkondade jõukuse taset ja jaotust ning võrrelda euroala keskmistega.	2220 leibkonda
2014	SEB, TNS, Stockholmi Majanduskool Riias	Balti Pensionivalmiduse indeksi uuring	Mõõta Balti riikide elanike valmisolekut kindlustada end majanduslikult pensionipõlveks.	2400 inimest 30–65 a.
2015	Saar Poll Uuringu tellija Rahandusministeerium	Finantsalase kirjaoskuse uuring Eesti elanike seas	Mõõta Eesti elanike finantskirjaoskuse ja finantsteenuste alast teadlikkust. Võrrelda tulemusi 2010 ja 2012 läbiviidud uuringutega.	1137 inimest 18–80 a.

Mitme kitsama finantskirjaoskuse teema osas on küsitlusi korraldanud Konjunkturiinstituut, Eesti Pank ja Swedbank Eraisikute Rahaasjade Teabekeskus. Finantskäitumise erinevaid aspekte on vaadeldud ka mitmetes bakalaureuse- ja magistritöös. On uuritud rahaasjade korraldamiskäitumist mõjutavaid tegureid, üliõpilaste rahakasutust ja rahaga seotud hoiakuid, ekspertide hinnangut finantskirjaoskuse edendamisele Eestis, tarbija käitumist rahaasjades, teadlikkust krediidi kulukuse määrast, finantsteenuste tarbimist mõjutavaid tegureid tarbimis- ja kiirlaenude võtmise näitel, pikaajaliste laenude võtmise mõju finantskäitumisele, EMÜ üliõpilaste finantskirjaoskuse alaseid teadmisi jms.

Lähtuvalt eelpool kirjeldatud uuringute temaatikast on finantskirjaoskust ja selle komponente mõjutavate objektiivsete ja subjektiivsete tegurite uurimiseks sobivaimad 2010. ja 2015. a finantskirjaoskuse uuringud, mille andmeid käesolevas töös ka kasutatakse.

2. PROBLEEMIPÜSTITUS, KASUTATAVAD MEETODID JA ANDMED

Käesoleva töö eesmärgiks on 2010. ja 2015. aastal läbi viidud finantskirjaoskuse uuringute põhjal analüüsida, millised objektiivsed ja subjektiivsed tegurid mõjutavad Eesti elanike finantskirjaoskuse taset. Levinud eeldus on, et kõrge sotsiaalmajanduslik staatus ja head finantsteadmised toovad kaasa optimaalse käitumise rahaasjades. Kahe eelpoolmainitud Eesti finantskirjaoskuse uuringu empiirilised tõendid näitavad, et nende tegurite mõju tegelikule käitumisele on keerukam kui siiani arvatud. Sotsiaalmajanduslik staatus, mis selgitab erinevusi teadmistes, ei korreleeru tingimata käitumisega ja vastupidi.

2010. aastal viis OECD läbi esimese rahvusvahelise finantskirjaoskuse uuringu. Osalenud 14 riigi võrdluses oli Eesti teadmistelt teisel ja käitumiselt viimasel kohal. 2015. aasta juunis viis sotsiaal- ja turu-uuringute firma Saar Poll läbi eelnevate finantskirjaoskuse taset mõõtvate uuringute kordusuuringu, mille tulemusi kasutatakse ka 2015. a OECD rahvusvahelise finantskirjaoskuse võrdlusuuringus. Uuringu küsimustik koosnes OECD poolt etteantud küsimustest ning Eesti spetsiifilisest osast. Ehkki Saar Poll toob välja, et Eesti elanike finantskirjaoskuse tase näitab tõusutendentsi, on käitumise tasandil veel küllaga arenguruumi.

Huston (2011) sõnul on mitmed uuringud näidanud, et kuigi finantskirjaoskus loob aluse optimaalseks finantskäitumiseks, ei pruugi see muude tegurite (kognitiivsed, sotsiaalsed ja psühholoogilised) mõjul rakenduda.

Töös eelnevalt kajastatust tulenevalt on autor püstitanud järgmised hüpoteesid:

H1a: Meeste finantsteadmised on paremad kui naistel.

Meeste finantsteadmiste kõrgemat taset kinnitavad mitmed uuringud (Rowley et al. 2012, Potrich et al. 2015, Lusardi & Mitchell 2011). Mehed kalduvad naistega võrreldes olema enesekindlamad oma varahaldamise tehnilistes oskustes (OECD 2013); finantskirjaoskuse taseme uuringutes vastavad naised oluliselt väiksema tõenäosusega küsimustele õigesti ja on altimad andma „ei tea“ vastust (Lusardi & Mitchell 2011); naistel on suuremad raskused finantsarvutuste sooritamisel ja madalam teadmiste tase (Chen & Volpe 1998, viidatud Potrich et al. 2015).

Finantskirjaoskuse empiirilised uuringud näitavad suurt ja püsivat soolist erinevust. Mitte ainult vanemad mehed pole üldiselt naistest rahaasjades teadlikumad, vaid sarnane muster esineb ka nooremate respondentide seas, kusjuures nii elementaarsete kui ka keerukamate küsimuste lõikes. Soolisi erinevusi näitavad ka kesk- ja kõrgkooli õpilaste seas läbi viidud finantskirjaoskuse uuringud (Lusardi & Mitchell 2014:19–20).

Mahdavi & Horton (2012, viidatud Lusardi & Mitchell 2014:19–20) uurisid kõrge tasemega USA kunstikooli naisvilistlasi. Isegi selliste andekate ja kõrgelt haritute naiste seas oli finantskirjaoskuse tase väga madal, mis võib viidata sellele, et naised omandavad rahandusalaseid teadmisi meestest erinevalt.

H1b: Naiste raha-alased hoiakud ja käitumine on paremad kui meestel.

Santos & Abreu (2013) toovad välja, et meestel on suurem tõenäosus kogeda finantsprobleeme või olla maksuvõlgades, kuid väiksem tõenäosus sattuda võlgade ümberkujundamise protsessi. Samas on erinevates uuringutes välja toodud ka naiste konservatiivsemat investeerimispoliitikat ja riski vältivat käitumist (Fisher 2010, OECD 2013).

OECD (2013:23) eri riikide finantskirjaoskuse uuringute kokkuvõte toob välja, et naised tunnevad ennast üsna kindlalt igapäevaste rahaasjade korraldamisel. Ühest küljest võib naiste riski vältiv käitumine ja väiksem eneseusaldus oma finantsoskustesse vähendada finantsturgudel saadavat võimalikku tulu, kuid teisest küljest kaitsta suurte investeerimiskahjude ja rahaliste petuskeemide ohvriks langemise eest. Eeltoodu annab alust oletada, et naiste raha-alased hoiakud ja käitumine võivad madalamale teadmiste tasemele vaatamata olla meeste omadest paremad.

H2: Võrreldes keskealistega on vanemasse ja nooremasse vanuserühma kuulujatel halvemad finantsteadmised.

Viidates erinevatele uuringutele toovad Potrich et al. (2015) välja, et finantskirjaoskuse tase kipub olema kõrgem oma elutsükli keskel asuvatel täiskasvanutel ja madalam noorte ning vanemaealiste hulgas. Sevim et al. (2012) järgi on finantskirjaoskamatus USAs laialt levinud noorte ja vanemate inimeste seas. Finke et al. (2016) leidsid, et peale 60-ndat eluaastat langeb finantskirjaoskuse skoor ca 2% aastas ja vähenemise määr ei muutu vanuse kasvuga. Agarwal et al. (2009a, viidatud Hastings et al. 2012) leidsid, et rahaasjades vigade tegemine sõltub vanusest, järgides U-kuju. Vigade arv väheneb vanusega, kuni indiviidid jõuavad varastesse 50-ndatesse, hakates seejärel taas tõusma. Ehkki noored tunnistavad finantsplaneerimise vajalikkust, siis vähesed teevad seda ka tegelikult, lisaks on nooremate inimeste säästmiskäitumine vähem stabiilne (Kempson & Finney 2009, viidatud Merilain 2012). Almenberg & Sæve-Söderbergh (2011), uurides rootslaste finantskirjaoskuse taset leidsid, et kõrgeim rahatarkuse tase on vanuses 35–50 ja madalaim 65 ja vanematel. USA millenniumipõlvkonna noorte (vanuses 25–35) seas läbi viidud uuring näitas, et kogu elanikkonna lõikes on neil madalaim finantskirjaoskuse tase, 2/3 omavad vähemalt ühte

pikaajalist laenu, lisaks kasutavad nad palju alternatiivseid finantsteenuseid nagu kiirlaen ja pandimaja (Millenials & Financial Literacy...).

H3: Kõrgema sissetulekuga inimestel on paremad finantsteadmised, -hoiakud ja -käitumine.

Atkinson & Messy (2012) leidsid, et madal sissetulek seostub madalama finantskirjaoskuse tasemega; Potrich et al. (2015) leidsid, et jõukusel/heaolul on väike, kuid positiivne mõju finantskirjaoskusele. Capuano & Ramsay (2011) toovad välja, et madalam sissetulek võib soodustada võlgade teket ja finantskohustuste tasumisega hilinemist.

Sissetuleku suurust peetakse negatiivse finantskogemuse riskiteguriks (Atkinson et al. 2006), kuna ebapiisavate säästude tõttu on ühiskonna vaesemad liikmed majanduslanguse tagajärgede suhtes kõige haavatavamad (von Stumm 2013:345). Madalama sissetulekuga inimeste tulevikuks planeerimist piirab vaba raha puudmine, seetõttu kalduvad nad tegema pigem lühi- kui pikaajalisi finantsplaanid, kasutavad piiratud arvu finantstooteid, enamasti laenamisega seonduvaid (FSA 2005:25).

2010. aasta Eesti finantskirjaoskuse uuringuraport väidab, et Eesti elanikkonna üldises finantskäitumises on üheks oluliseks eristavaks teguriks lisaks rahvusele ja haridusele ka sissetulekute stabiilsus ning rahaline võimekus (Finantsalane kirjaoskus...2010).

H4: Kõrgem haridustase prognoosib paremat finantskäitumist.

Osa uurijaid leiab, et kuigi finantskäitumist mõjutavad mitmed erinevad tegurid, on kõige otsustavamaks teadmised. Teadmised on aluseks tarbija käitumisele, samas kui muud tegurid mõjutavad nende teadmiste rakendamist (Capuano & Ramsay 2011).

Parema finantskirjaoskuse tase on leitud indiviididel, kellel on kõrgem haridustase (Potrich et al. 2015, Bajo et al. 2015, Lusardi & Mitchell 2014) ja hea ligipääs finantsteabele (Potrich et al. 2015). Madala haridustasemega indiviidid vastavad tõenäolisemalt finantsalastele küsimustele valesti või annavad „ei tea“ vastuse (Lusardi & Mitchell 2011). Kõrgem haridus parandab finantsotsuste tegemist, suurendab finantsturgudel osalemise tõenäosust Cole et al. (2012:32), lisaks omavad teadmised rahandusest ja investeerimisest suurt rolli pensioni finantsplaneerimises ja määravad suures osas säästmise ja finantsplaneerimise kvaliteedi (Hershey 2004, viidatud Kärmo 2014).

H5: Eestlaste finantskirjaoskuse tase on mitte-eestlastega võrreldes kõrgem.

2010. a. finantskirjaoskuse uuring tõi välja, et eesti elanikkonna üldises finantskäitumises on oluliseks diferentseerijaks kultuuriline taust (rahvus), sissetulekute stabiilsus (vanem rühm, kuhu kuuluvad ka pensionärid) või rahaline võimekus (jõukamad) ning haridustase (eeskätt madal) (Finantslane kirjaoskus...2010). 2012. aasta Eesti finantskirjaoskuse uuring näitas, et noored, madalama haridusega inimesed ja mitte-eestlased on rahalise kindlustatuse seisukohast vaadelduna keskmisest halvemas olukorras. Oma rahaasju üldse mitte planeerivaid inimesi on eriti palju madalaima haridustaseme korral ja mitte-eestlaste seas (Finantskirjaoskuse ja finantsteenuste...2012:33, 40). PISA 2012. a uuringus, kus mõõdeti noorte finantskirjaoskuse taset, oli kooli õppekeel lisaks raamatute arvule kodus see tegur, mis statistiliselt oluliselt selgitas õpilaste finantskirjaoskuse skooride vahet.

H6: Finantsalaste riskide võtmise pooldajate käitumine rahaasjades on vähem optimaalne kui mitteriskeerijatel.

Riskitaluvus mõjutab inimeste investeerimisotsuseid. Riski otsivad inimesed kalduvad agressiivselt investeerima, seevastu riskist hoiduvad investeerivad konservatiivsemalt. Nii liigne riski vältimine kui pidev riski võtmine võivad olla probleemsed, nagu näiteks liiga aktiivne aktsiate ost-müük (Liesch 2014). Bajo et al. (2015) leidsid, et leibkondade riskikäitumine on oluliselt mõjutatud nende finantskirjaoskuse tasemest. Madalamate finantsalaste teadmiste tasemega leibkonnad on riski vältivamad. Uuringu tulemused osutasid enesehinnangul põhineva riski vältimise ja finantskirjaoskuse vahelisele negatiivsele korrelatsioonile.

H7: Inimesed kalduvad oma finantskirjaoskuse taset pigem ülehindama.

Inimestel peaks olema realistlik suhtumine oma raha-alastesse teadmistesse ja hoiakutesse. Liigne enesekindlus on ohtlik, kuna sellised inividid arvavad, et neil on piisavalt teadmisi finantsotsuste tegemiseks ja nad on vähem vastuvõtlikud keskkonnamuutustele ning uuele informatsioonile (Lusardi & Mitchell 2007, viidatud van Raaij 2016:131). Saksamaal läbi viidud OECD uuringus ülehindasid paljud respondendid oma finantsteadmisi. Nad olid kindlad, et saavad aru erinevatest finantstoodetest ja kontseptsioonidest, kuid ainult 42% neist vastas uuringu küsimustele õigesti (van Raaij 2016:131). Paljud uurijad on leidnud, et tarbijad ülehindavad sageli oma teadmisi, seda mitte ainult rahaasjadesse puutuvalt, vaid ka muudes teadmistes ja võimetes (Alba & Hutchinson 2000; Lichtenstein et al. 1982; Yates 1990, viidatud Hung et al. 2009).

H8: Kõrge finantskirjaoskuse tase tingib kõrgema rahulolu oma majandusliku olukorraga.

Üldiselt oletatakse, et majanduslik rahulolu on finantskirjaoskuse väljund. Kõrgem finantskirjaoskuse tase parandab majanduslikku rahulolu, aidates indiviididel arendada vajalikke oskusi kulutustega toimetulekuks Murphy (2013:73). Huston (2010) toob välja, et rahulolu majandusliku olukorraga aitavad saavutada n.ö „õiged“ finantskäitumise praktikad. Ali et al. (2015) leidsid oma uuringus, et finantsplaneerimine on positiivselt seotud majandusliku olukorraga rahuloluga. Erinevad uuringud on näidanud, et kõrgema rahatarkuse alaste teadmiste tasemega indiviididel on üldjuhul ka kõrgem haridustase ja sissetulek (Potrich et al. 2015, Bajo et al. 2015, Lusardi & Mitchell 2014, Capuano & Ramsay 2011). Seetõttu võib eeldada, et nad suudavad arukamalt ja teadlikumalt oma rahaasju planeerida, on majanduslikult paremal järjel ning oskavad oma sellealast olukorda ka adekvaatsemalt hinnata.

Samas on Migenda et al. (1993, viidatud Sass et al. 2015) ja Xiao et al. (2013, viidatud Sass et al. 2015) leidnud, et kõrgem finantskirjaoskuse tase vähendab rahulolu majandusliku olukorraga. See tekitab küsimuse, kas subjektiivsete hinnangute kasutamine rahulolu hindamiseks on parim vahend. Uurijad arvasid, et finantskirjaoskajate majanduslik olukord pole mitte kehvem, vaid nad oskavad paremini puudujääke näha.

Lisaks on töös püstitatud ka üks uurimisküsimus:

Kas ja kuivõrd on Eesti elanike ja nende alarühmade finantskirjaoskuse tase ajavahemikul 2010–2015 muutunud?

Majanduslik olukord Eestis on 2010. aastaga võrreldes paranenud ja 2013. aastal käivitus Rahandusministeeriumi eestvedamisel ka Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2013–2020. Samas võib antud ajavahemik olla liiga lühike põhjanevate muutuste toimumise jaoks. Siiski püüab töö autor fikseerida erinevusi ja kontrollida tulemuste üldist kokkulangevust erinevates alamaspektides kahe uuringu lõikes.

Töös on kasutatud kvantitatiivset uurimisviisi, mille eesmärk on välja selgitada põhjuslikud ja korrelatiivsed seosed tunnuste vahel (Õunapuu 2014:55).

Analüüsi aluseks on Eesti 2010. ja 2015. aasta finantskirjaoskuse uuringute andmed.

2015. a uuringu küsimustik, mis pole avalikult kättesaadav, asub käesoleva töö lisas 1.

2010. a küsimustik on publitseeritud vastava uurimisraporti (Finantslane kirjaoskus...2010) lisana.

2010. aasta uuringus oli valimi suurus 993 inimest vanuses 18–74 a. ja 2015. a uuringus 1137 inimest vanuses 18–80.a. Tegemist oli ankeetküsitlustega, mis viidi läbi silmast silma intervjuu

vormis. Vastajate valikuks kasutati proportsionaalse juhuvalimi meetodit ning uuringus osalejate proportsioonid vastavad tegelikule elanikkonna statistikale. Uuringud puudutasid erinevaid finantskäitumise valdkondi: finantsteenuste kasutamist, teadmisi finantsalastest infokanalitest, hoiustamist, leibkonna rahaasjade korraldamist ja isiklikku finantskäitumist.

Edasises andmeanalüüsis kasutatud sõltuvad tunnused on finantslaste teadmiste, käitumise ja hoiakute indeksid, mis on välja arvutatud OECD metoodika alusel. Samad tunnused on omakorda sõltumatuteks muutujateks üldisemat majanduslikku rahulolu käsitlevate tunnuste suhtes.

Sõltumatud muutujad: sugu, vanus, rahvus, haridus, sissetulek, leibkonna suurus, põhitegevus, elukoht ja riskide võtmine, said valitud magistritöö eesmärgist lähtuvalt ja eelpooltoodud kirjanduse ülevaatele tuginedes. 2015. aasta uuringus on sõltumatuks tunnuseks veel raamatute arv kodus, mis lisati Eesti 2015. aasta uuringus OECD poolt etteantud küsimustele.

2.1. Analüüsis kasutatavad tunnused

Sõltuvad tunnused

Sõltuvate tunnuste jaotused on toodud lisas 2.

OECD metoodikat järgides on finantskirjaoskuse iseloomustamiseks nii 2010. kui 2015. aasta lõikes moodustatud 3 indeksit: finantsteadmiste indeks, finantskäitumise indeks ja finantshoiakute indeks.

Teadmiste indeks moodustub 8-le erinevaid finantsteadmisi puudutavale küsimusele antud vastuste skoorist. Iga õige vastus andis 1 punkti ja maksimaalne võimalik skoor oli 8 punkti. Ülejäänud vastused, sh andmelüngad on kodeeritud 0-ks. Järgnevalt on ära toodud küsimused koos vastusevariantidega. Õige vastus on märgitud punasega.

1. Kujutage ette, et viiele vennale antakse kingituseks 1000 eurot ning nad peavad selle omavahel võrdselt ära jagama. Kui palju neist igaüks saab? **200 eurot**
2. Nüüd kujutlege, et vennad peavad ootama ühe aasta, enne kui saavad kätte oma osa 1000 eurost, ja inflatsioon on 2%. Kas ühe aasta pärast saavad nad osta 1= rohkem kui täna, 2= samas mahus kui täna, **3= vähem kui täna?**
3. Te laenate õhtul ühele inimesele 25 eurot ja järgmisel päeval annab ta Teile 25 eurot tagasi. Kui suurt intressi ta selle laenu puhul maksis? **0**
4. Oletame, et Te paigutate 100 eurot hoiusele, mille garanteeritud intressimäär ühes aastas on 2%. Kui palju raha on sellel hoiusel esimese aasta lõpuks, pärast seda, kui intressimakse on tehtud? **102 eur**

5. Ja kui palju raha on sellel hoiusel viienda aasta lõpuks? Kas seal on 1= üle 110 eur, 2= täpselt 110 eur, 3= alla 110 eur
6. Suurema tootlusega investering on üldjuhul kõrgema riskiga. 0= vale, 1= õige
7. Kõrge inflatsioonitase tähendab, et elamiskulud kasvavad kiiresti. 0= vale, 1= õige
8. Tavaliselt on aktsiaturul võimalik vähendada investeerimisriski, ostes mitmeid erinevaid aktsiaid ja osakuid. 0= vale, 1= õige

(Atkinson & Messy 2012:17, 19).

Hoiakute indeks on arvutatud kolmele väitele tuginedes, mille skaala oli vahemikus 1 – üldse pole nõus kuni 5 – täiesti nõus. Kolme väite vastuste summa on jagatud kolmega ja tulemuste skoor jääb vahemikku 1–5. Kuna 2015. a. küsimustikus olid skaalad teistpidised, on hoiakute indeksi moodustamiseks skaala väärtused ümber pööratud. Madalamad väärtused loeti n.ö optimaalsemateks rahaasjade hoiakuteks.

Esitatud väited olid:

„Ma elan pigem tänases ja ei muretse homse pärast“;

„Mulle pakub rohkem rahuldust raha kulutamine, kui selle säästmine pikemaks ajaks“;

„Raha on selleks, et seda kulutada“.

(Atkinson & Messy 2012:33, 66–67).

Käitumise skoori moodustavad vastused 8-le finantskäitumist puudutavale küsimusele. Tulemuste skoor jääb vahemikku 0 kuni 8. Ehkki OECD metoodika alusel on selle komponendi skaala pikkuseks 0–9, ei ole seda võimalik kahe aasta andmete võrdluses kasutada, kuna 2010. aastal ei fikseeritud Eestis sõltumatutest allikatest nõuannete küsimist. Käitumist mõõtvad küsimused on:

1. Enne, kui ma midagi ostan, kaalun hoolikalt, kas saan seda endale lubada
2. Ma maksan oma arved õigeaegselt
3. Ma hoian oma rahaasjadel hoolikalt silma peal
4. Ma püstitan pikaajalisi rahalisi eesmärgesid ja püüan neid saavutada
5. Kes Teie leibkonnas vastutab igapäevaste rahaasjade korraldamise eest?
6. Kas Teie leibkonnal on koostatud eelarve?
7. Kas Teie isiklikult olete viimase 12 kuu jooksul raha säästnud mõnel järgmistest viisidest, sõltumata sellest, kas Teil on see raha endiselt alles või mitte?
8. Milline järgmistest väidetest iseloomustab kõige paremini seda, kuidas Te viimati oma valiku tegite?

9. Mõnikord inimestel juhtub, et nende sissetulek ei kata täielikult nende elamiskulusid. Kas viimase 12 kuu jooksul on Teiega isiklikult seda juhtunud?

10. Mis Te viimasel korral tegite, et rahaliselt toime tulla, kui Teie sissetulek ei katnud täielikult elamiskulusid?

(Atkinson & Messy 2012:17, 29).

Selleks, et võrrelda eri skaalapikkusega finantskirjaoskuse komponente, on analüüsis lisaks originaalskaalale kasutatud teisendatud skaalat, kus miinimumile omistatakse 0 ja maximumile 100 ning ülejäänud skaalapunktid jaotatakse selles vahemikus proportsionaalselt nende väärtustega.

Sõltumatud tunnused

Sõltumatute tunnustena on kasutatud järgmisi sotsiaal – demograafilisi näitajaid: sugu, vanus, rahvus, haridus, sissetulek, leibkonna suurus, põhitegevus, elukoht, riskide võtmine. 2015. aasta uuringus on lisatunnuseks veel leibkonna suurus ja raamatute arv.

Indeksite keskmised sõltumatute tunnuste lõikes on toodud lisas 3.

Sugu- mehed ja naised. Baaskategooria mudelis: naine

Vanus- kuna vanuserühmade jaotus eri aastate uuringute lõikes erines, moodustati käesolevas töös järgmised kategooriad:

18–35 aastased

36–60 aastased

61 ja vanemad

Baaskategooriaks sai mõlema vaadeldud aasta lõikes vanim vanuserühm.

Rahvus- esialgsed väärtused eestlane, venelane, muu kodeeriti kaheks kategooriaks: eestlane ja mitte-eestlane rahvus. Baaskategooria mudelis: mitte-eestlane

Haridus- kodeeriti kolmeks kategooriaks: põhiharidus ja vähem, keskharidus, kõrgharidus.

Baaskategooria mudelis: Kõrgharidus

Sissetulek – mõlema aasta lõikes kasutati 3 sissetulekurühma, lähtudes keskmisest netosissetulekust ühe leibkonnaliikme kohta kuus.

2010: alla 4500 EEK; 4500–7500 EEK; üle 7500 EEK

2015: kuni 300 EUR; 301–500 EUR; üle 500 EUR

Baaskategooriaks sai valitud kõige kõrgem sissetulekurühm.

Leibkonna suurus – leibkonna osas moodustati 4 tunnusterühma: 1- liikmeline; 2- liikmeline; 3- liikmeline; 4 ja rohkem. Kuna leibkonna tunnus esines ainult 2015. a uuringus, siis võrdlevates mudelites seda kasutatud pole.

Põhitegevus – mõlema aasta lõikes moodustati 4 kategooriat: juht/ettevõtja, palgatöötaja, pensionär/töövõimetu, muu mittetöötav.

Baaskategooria: muu mittetöötav

Regioon – mõlema aasta lõikes moodustati 5 regiooni:

Põhja-Eesti, Kesk-Eesti, Lääne-Eesti, Kirde-Eesti, Lõuna-Eesti.

Baaskategooria: Lõuna-Eesti

Elukohatüüp – mõlema aasta lõikes moodustati 3 kategooriat: Tallinn; muud linnalised asulad; maa-asulad.

Baaskategooria: maa-asulad

Riskide võtmine

Küsimuse „Ma olen oma raha säästes või investeerides valmis võtma riske“ esialgne 1–5 skaala kodeeriti kaheks kategooriaks: 1- riskeerija; 2- mitteriskeerija

Baaskategooria: mitteriskeerija

2015.aasta mudelis on lisaks selline tunnus nagu:

Raamatute arv kodus, mis kodeeriti 4 rühma:

0–25 raamatut

26–100 raamatut

101–200 raamatut

201–500 ja rohkem raamatut

Baaskategooria: 201–500 ja rohkem raamatut

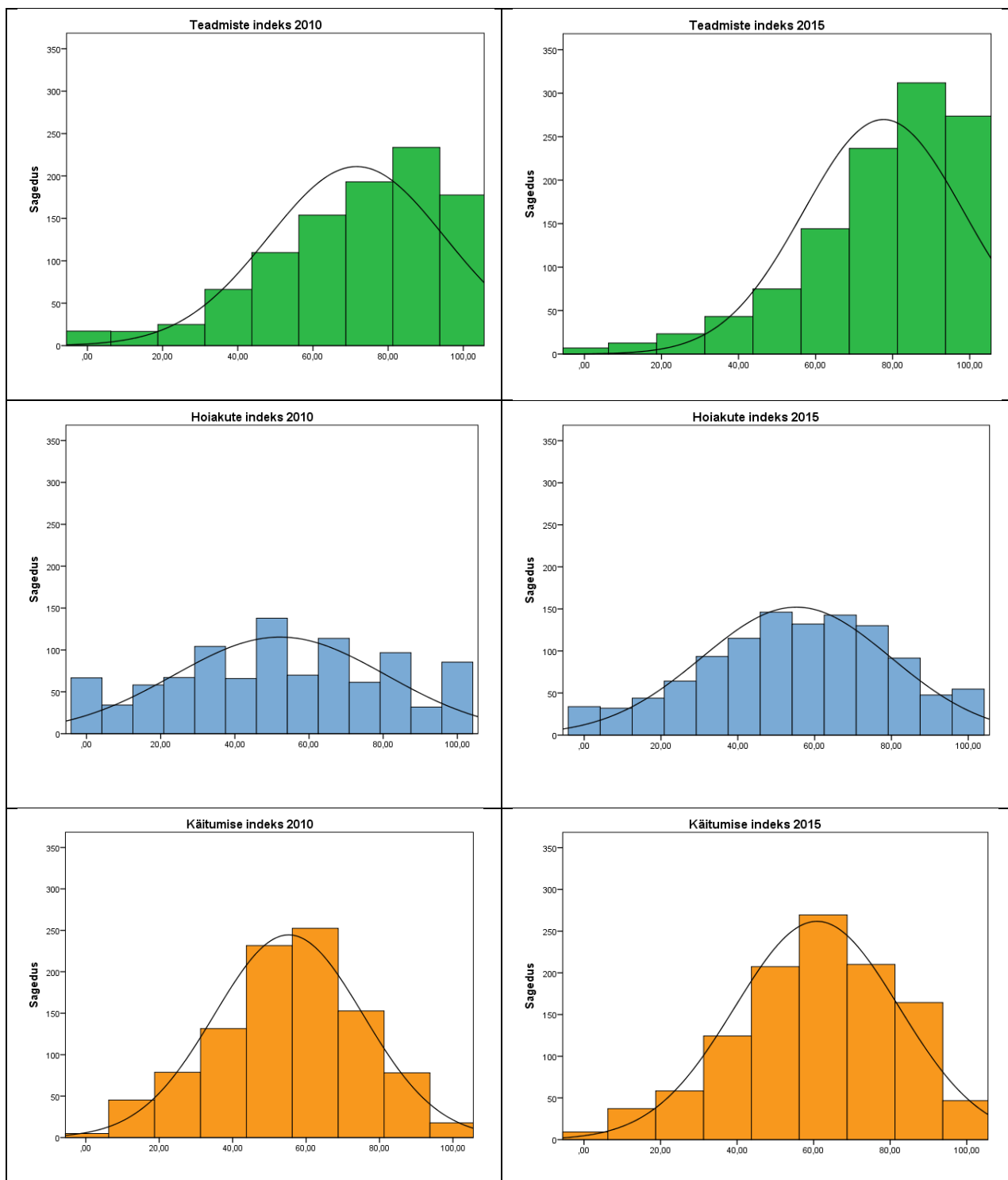
Analüüsi osas vaadeldakse esmalt indekse jaotust ja taset ning erinevaid kesktendentse. Edasine andmeanalüüs viiakse läbi kolmes etapis:

1. Sissejuhatavaks ülevaateks mõlema aasta plaanis võrreldakse 3 indeksi väärtuste keskmisi erinevate sotsiaalmajanduslike tunnuste abil moodustatud rühmade lõikes;
2. Vaadeldakse, kuidas kõik olulist mõju avaldanud tunnused ühtsesse regressioonimudelisse koondatuna mõjutavad finantskirjaoskuse komponentide ning finantskirjaoskuse kui terviku taset;

3. Vaadeldakse, kuidas erinevad finantskirjaoskuse komponendid mõjutavad inimeste rahulolu majandusliku olukorraga ja hinnangut oma rahaga ümberkäimise oskustele.

Regressioonimudelite kasutamise juures on teatavaks piiranguks skooritunnuste mitte kõige parem vastavus normaaljaotusele, seda eriti finantsteadmiste indeksite osas, mis võib arvutatavaid tõenäosusi teataval määral mõjutada.

3. ANALÜÜS

Joonis 1. Indeksite väärtuste histogrammid (0–100 skaala)

Toodud jaotustest on näha, et **teadmiste** osas domineerivad maksimumile lähedased tulemused, seevastu **hoiakud** ja **eelkõige käitumine** on lähedasemad normaaljaotusele.

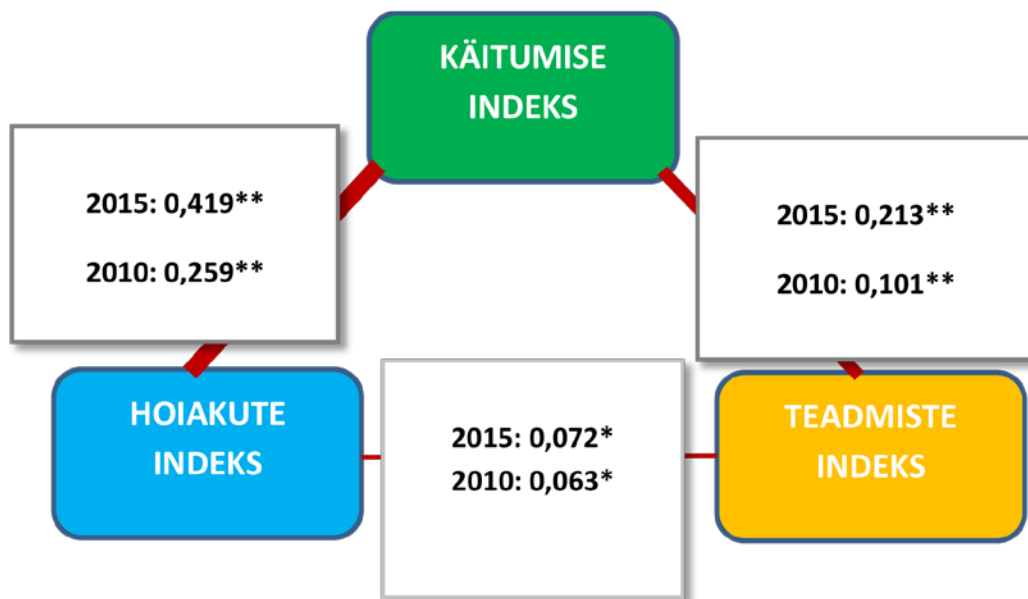
Tabel 2. Indeksite kirjeldav statistika (originaal- ja 0–100 skaalal)

	Keskmine	Keskmise 95% usaldusvahemik		Standard-hälve	Alumine kvartiil	Mediaan	Ülemine kvartiil	N
Teadmised 2010 (0-8)	5,73	5,61	5,85	1,88	5,0	6,0	7,0	993
Teadmised 2015 (0-8)	6,21	6,11	6,31	1,67	5,0	7,0	7,0	1127
Teadmised 2010 (0-100)	71,6	70,2	73,1	23,5	62,5	75,0	87,5	993
Teadmised 2015 (0-100)	77,6	76,4	78,9	20,8	62,5	87,5	87,5	1127
Hoiakud 2010 (1-5)	3,09	3,02	3,16	1,14	2,3	3,0	4,0	993
Hoiakud 2015 (1-5)	3,21	3,15	3,27	0,99	2,7	3,3	4,0	1127
Hoiakud 2010 (0-100)	52,2	50,4	54,0	28,6	33,3	50,0	75,0	993
Hoiakud 2015 (0-100)	55,2	53,8	56,7	24,6	41,7	58,3	75,0	1127
Käitumine 2010 (0-8)	4,42	4,32	4,52	1,62	3,0	5,0	6,0	993
Käitumine 2015 (0-8)	4,87	4,77	4,97	1,72	4,0	5,0	6,0	1127
Käitumine 2010 (0-100)	55,3	54,0	56,5	20,2	37,5	62,5	74,7	993
Käitumine 2015 (0-100)	60,9	59,6	62,1	21,5	50,0	62,5	75,0	1127

Tabelist nähtub, et **kõigi finantskirjaoskuse komponentide tase on võrreldes eelmise perioodiga tõusnud**. Mõlema aasta osas eristub teadmiste selgelt kõrgem tase, mille keskmine on üle 75% võrreldes teiste komponentide üle 50% tasemega. Samas ei saa kindlalt väita, kas teadmiste tase on reaalselt kõrge või on küsimus mõõtmisvahendis. Alust arvata, et sellealased erinevused esinevad, annab rahvusvaheline võrdlus teiste maadega, mille järgi Eesti oli 2010. aastal 14 riigi võrdluses finantsalastelt teadmistelt teisel ja käitumiselt viimasel kohal. OECD seni publitseerimata kokkuvõtete alusel on tulemused küllaltki sarnased ka 2015. aastal. Eeltoodu annab alust oletada, et esineb teatav lahknemine teadmiste ja käitumise vahel – kõrge teadmiste tase ei pruugi tingimata tähendada optimaalset finantskäitumist.

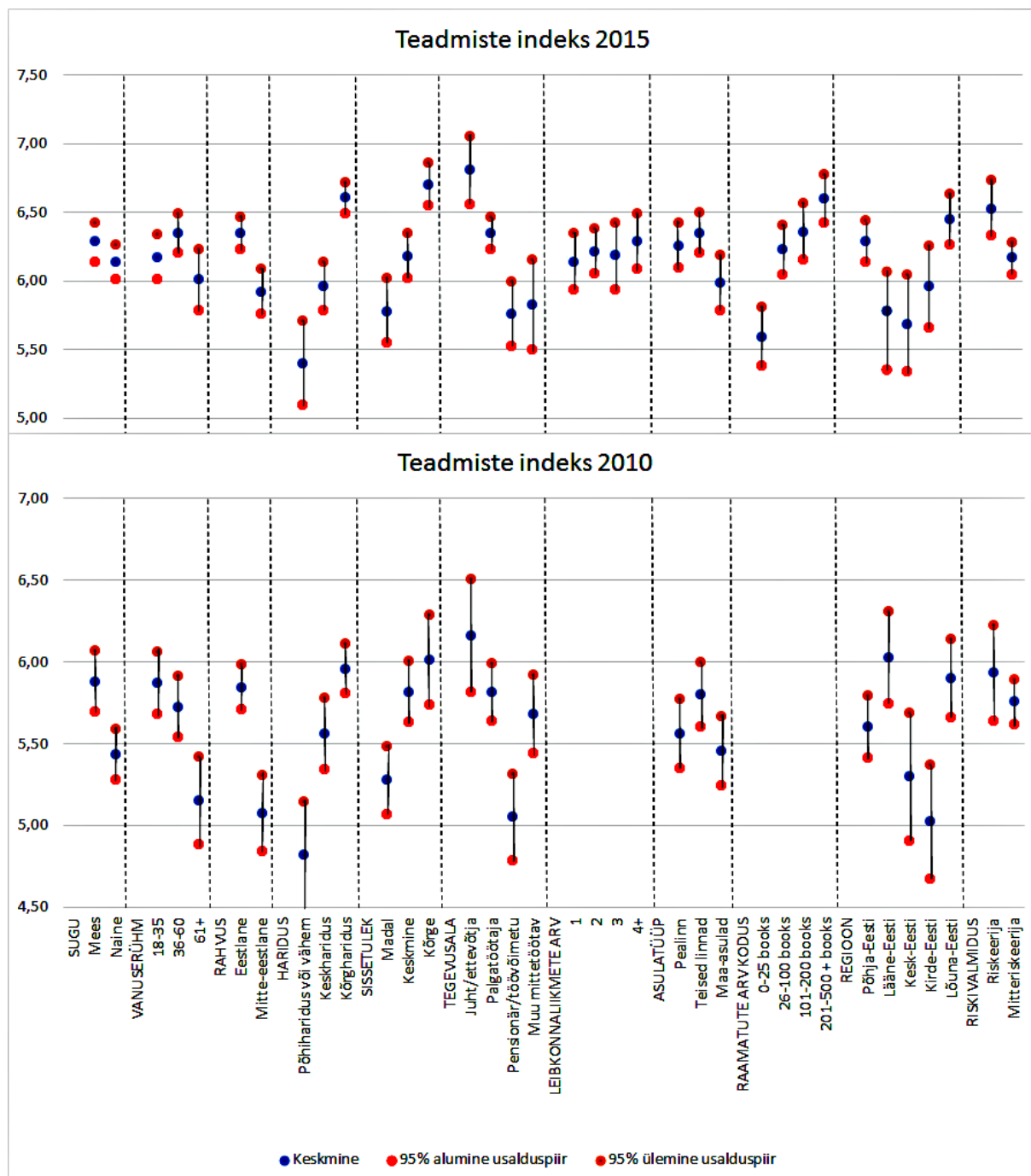
Ehkki vähemal määral, on võrreldes 2010. aastaga muutunud ka hoiakute ja käitumise tase. Seda kinnitab ka 2015. aasta uuringu kokkuvõte – kasvanud on säästmist kulutamisele eelistavate inimeste osakaal ning rohkem tuntakse muret ka oma tuleviku pärast. Samas pole nende viie aasta jooksul märgata seoses raha säästmisega finantskäitumises muutuseid – jätkuvalt ligi kolmandik elanikkonnast ei ole viimase aasta jooksul raha kogunud.

Positiivne on, et võrreldes 2010. aastaga on tõusnud nende inimeste osakaal, kellel ei ole viimase aasta jooksul juhtunud, et nende sissetulek ei kata täielikult nende kulutusi (Finantsalase kirjaoskuse...2015:70).

Joonis 2. Finantskirjaoskuse komponentide vahelised Pearsoni korrelatsioonikordajad

Nagu jooniselt 2 näha, **on seos olemas kõigi finantskirjaoskuse komponentide vahel**. Ehkki teadmiste ja käitumise vahel on oluline seos, on veelgi tugevamalt omavahel seotud käitumine ja hoiakud. Mõlema aasta lõikes on kõige nõrgem seos teadmiste ja hoiakute vahel.

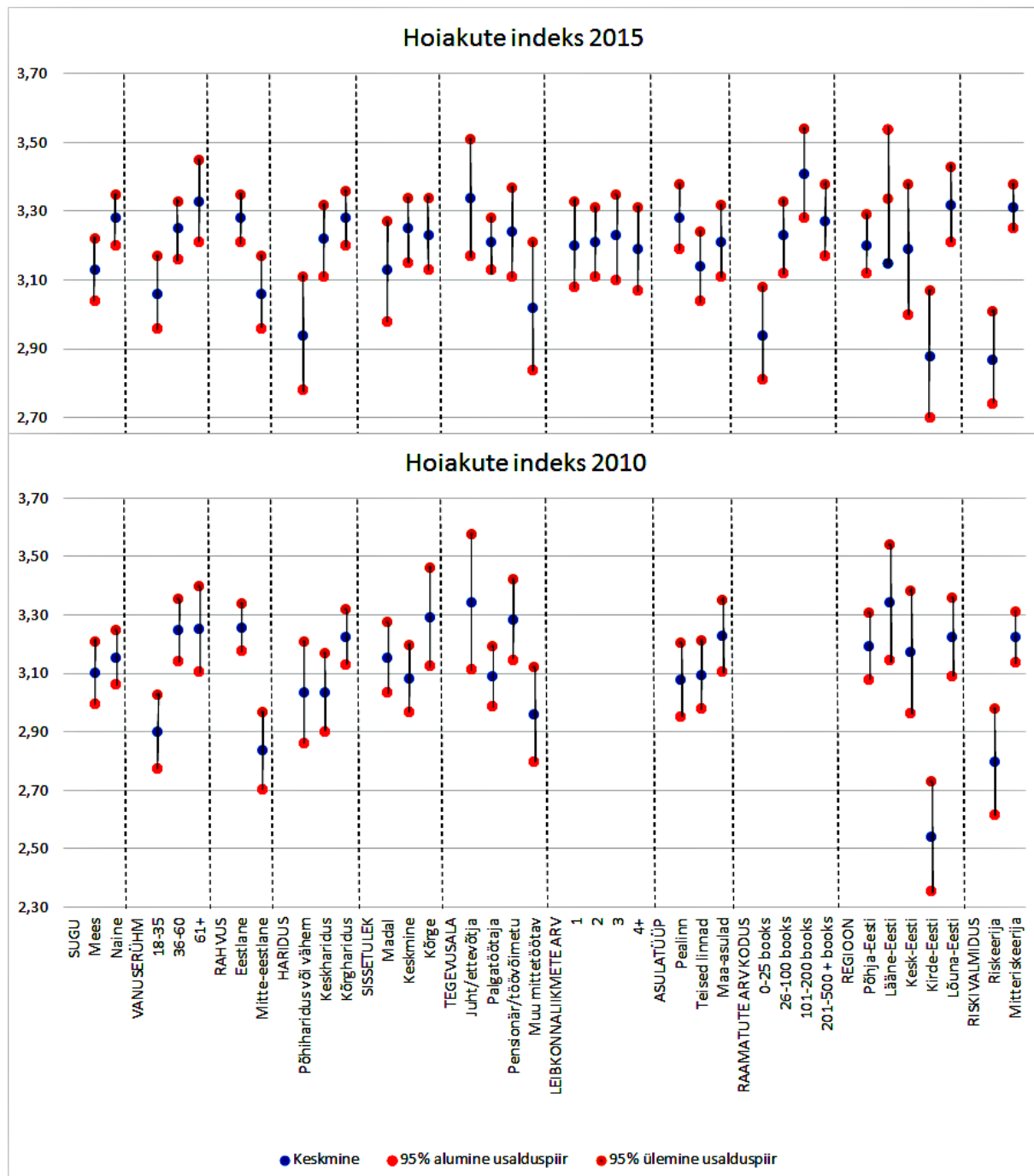

Joonis 3. Finantsteadmiste skoor 2010 ja 2015

Jooniselt 3 nähtub, et mõlema aasta lõikes eristuvad selgelt madalama finantsteadmiste taseme poolset põhiharidusega, muust rahvusest ning madalama sissetulekuga individid. 2015. a lõikes on teadmiste diferentseerijaks ka vähene raamatute arv. Indiviidid, kellel on kodus 0–25 raamatut, on selgelt madalama finantsteadmiste tasemega suuremat raamatute hulka omavate indiviididega võrreldes. Samas leibkonna liikmete arv, mis samuti esineb ainult 2015. a uuringus,

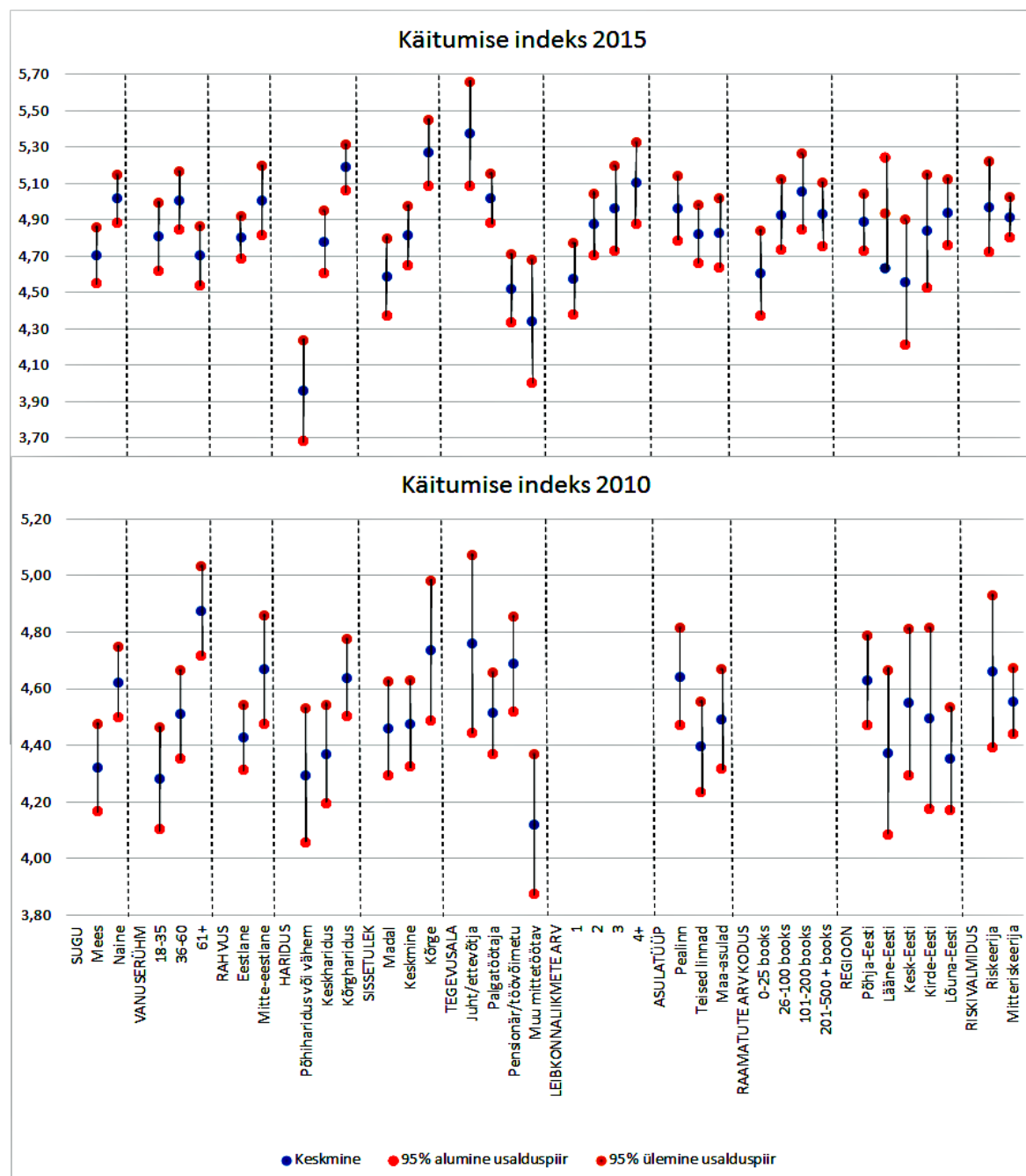
finantsteadmiste taset ei diferentseeri. Võib öelda, et võrreldes 2010. aastaga on 2015. a tõusnud nii meeste kui naiste teadmiste tase, lisaks on meeste - naiste taseme vahe ühtlustumas.

2015. aastal eristuvad ettevõtjad teistest veelgi enam oma teadmiste kõrgema tasemega. Samas on pensionäride/töövõimetute teadmiste tase tõusnud ning ühtlustunud muu mittetöötav kategooriaga. Regioonide lõikes on teadmiste tase samuti veidi tasandunud ja riskide võtmises eristuvad „riskeerijad“ selgemalt „mitteriskeerijatest“ oma paremate teadmiste poolest.

Joonis 4. Finantshoiakute skoor 2010 ja 2015

Joonisel 4 toodud **finantshoiakute** skoorist nähtub, et selgelt **eristuvad madalamate hoiakute taseme poolest mõlema võrreldava aasta lõikes noorim vanusegrupp 18–35 a, mitte-eestlased, mittetöötavad, regioonina Kirde-Eesti ja „riskeerijad“**. 2015. a tunnuste lõikes leibkonna liikmete arv hoiakuid ei mõjuta ja raamatute arvu poolest tõusevad nagu teadmiste skoori puhulgi esile kõige väiksema raamatute arvuga (0–25) inividid. Võrreldes 2010. aastaga on naiste ja meeste hoiakute vahe veidi kasvanud – naiste hoiakud on paremad ning kasvanud on ka Tallinna elanike hoiakute tase.

Joonis 5. Finantskäitumise skoor 2010 ja 2015.

Mõlema uuringuaasta lõikes eristuvad kehvema finantskäitumisega mehed ja pisut enam eestlased mitte-eestlastega võrreldes. Parem finantskäitumine on seotud kõrghariduse omamise, kõrgemasse sissetulekurühma kuulumise ning juhi/ettevõtjana töötamisega. Kui 2010. a oli põhi- ja keskharidusega grupp suhteliselt sarnaste finantskäitumise skooridega, siis 2015. aastal eristuvad madalama haridustasemega respondendid kahest ülejäänust grupist selgelt madalama finantskäitumise skooriga. 2015. aasta lõikes saab veel välja tuua, et 1-liikmelisse leibkonda kuulumine ja vähene raamatute arv kodus toovad kaasa veidi madalama finantskäitumise skoori ülejäänutega võrreldes. Kui 2010. a eristus selgelt teistest parema finantskäitumisega vanim vanusegrupp, siis 2015. a on tase kõikide vanuserühmade vahel ühtlustunud. Teistest veidi parem käitumine on keskmisel vanusegrupil 36–60 eluaastat.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et meestel on kõrgemad teadmiste skoorid, kuid hoiakud ja käitumine on paremad naistel. Vanusegruppide lõikes eristub teistest „kehvamate“ hoiakutega noorim vanusegrupp 18–35, teadmiste ja käitumise osas nii selget erinevust pole. Rahvus diferentseerib nii hoiakute kui teadmiste skoores, mis eestlastel on mitte-eestlastega võrreldes kõrgemad. Samas finantskäitumine on veidi parem mitte-eestlastel.

Põhiharidusega indiviididel on kõigi kolme finantskirjaoskuse komponendi skoorid madalamad kui kesk- ja kõrgharidusega vastajatel. Ehkki kõrgharidusega indiviidid eristuvad teistest kõrgema finantsteadmiste ja käitumise skooriga, siis hoiakud on keskharidusega indiviididega üsna sarnased.

Kõrge sissetulek seostub kõrgema käitumise ja teadmiste skooriga, kuid mitte hoiakutega. Neil, kes töötavad juhi/ettevõtjana, on parem finantskäitumine ja paremad teadmised, kuid hoiakutes nii selget eristust teistest gruppidest pole.

Leibkonna liikmete arv, mis on esindatud ainult 2015. aasta uuringus, teadmiste ja hoiakute taset ei mõjuta. Ainult käitumise tasandil on 1-liikmelisel leibkonnal veidi madalamad skoorid ülejäänutega võrreldes.

Väike raamatute arv kodus (0–25) on seotud madalama teadmiste ja hoiakute skooriga, kuid käitumise osas selge seos raamatute arvuga puudub. Regioonide lõikes eristub teistest piirkondadest kehvamate hoiaku skooridega Kirde-Eesti, kuid käitumise ja teadmiste osas olulised erinevused puuduvad. **Valmidus võtta riske seostub selgelt madalamate finantshoiakute ja kõrgemate finantsteadmistega, samas käitumise osas „riskeerijad“ „mitteriskeerijatest“ ei erine.**

Tabel 3. Regressioonikordajad 2010 ja 2015

	Teadmised 2015	Teadmised 2010	Hoiakud 2015	Hoiakud 2010	Käitumine 2015	Käitumine 2010
	B	B	B	B	B	B
Sugu						
Mees	,234 **	,502 ***	-,064	-,109	-,226 **	-,362 ***
Naine	baaskategooria		baaskategooria		baaskategooria	
Vanuserühm						
18-35	,030	,321	-,163	-,220	,307	-,728 ***
36-60	,016	,004	-,085	-,034	,144	-,647 ***
61 ja vanem	baaskategooria		baaskategooria		baaskategooria	
Rahvus						
Eestlane	,702 ***	,850 ***	,223 **	,277 ***	-,229	-,314 **
Mitte-eestlane	baaskategooria		baaskategooria		baaskategooria	
Haridus						
Põhiharidus või vähem	-1,081 ***	-,840 ***	-,312 ***	-,385 ***	-,862 ***	-,343 **
Keskharidus	-,446 ***	-,376 ***	,027	-,042	-,250 **	-,166
Kõrgharidus	baaskategooria		baaskategooria		baaskategooria	
Sissetulek						
Madal	-,549 ***	-,036	-,056	-,082	-,438 ***	-,072
Keskmine	-,210	,260	,001	-,181	-,250 *	-,313 *
Kõrge	baaskategooria		baaskategooria		baaskategooria	
Tegevusala						
Juht/ettevõtja	,429 *	,178	,166	,297 *	,253	,101
Palgatöötaja	,126	-,258	,006	-,151	-,102	-,047
Pensionär/töövõimetu	-,202	-,358	-,107	,039	-,171	-,112 *
Muu mittetöötav	baaskategooria		baaskategooria		baaskategooria	
Elukoht						
Tallinn	-,264	-,037	,209 *	-,587 ***	-,114	-,213
Muud linnalised asulad	,508 ***	,487 ***	-,093	-,002	-,253 *	-,211
Maa-asulad	baaskategooria		baaskategooria		baaskategooria	
Regioon						
Põhja-Eesti	,256	,054	-,358 ***	,507 ***	-,271	,296
Lääne-Eesti	-,460 **	,122	-,041	-,044	-,058	,068
Kesk-Eesti	-,643 ***	-,280	-,117	-,071	-,209	,204
Kirde-Eesti	-,169	-,349	-,336 **	-,630 ***	-,315	,193
Lõuna-Eesti	baaskategooria		baaskategooria		baaskategooria	
Riskivalmidus						
Riskeerija	,013	,104	-,496 ***	-,324 ***	-,186	,297 **
Mitteriskeerija	baaskategooria		baaskategooria		baaskategooria	
N	856	782	856	782	856	782
R2	0,170	0,150	0,091	0,129	0,080	0,066

* p>0.1; ** p>0.05; *** p>0.01

Legend:

Proгноositav kõrgem tase võrreldes baaskategooriaga
 Proгноositav madalam tase võrreldes baaskategooriaga
 Olulisi erinevusi pole

* 0.05≤p<0.1	** 0.01≤p<0.05	*** p<0.01
* 0.05≤p<0.1	** 0.01≤p<0.05	*** p<0.01

Regressioonikordajate põhjal saab väita, et soolised erinevused on nii teadmistes kui käitumises, kuid vastassuunalised. Meestel on naistega võrreldes kõrgem finantsteadmiste tase, kuid madalamad käitumise skoorid. Tulemused on sarnased mõlema uuringu lõikes.

Samas vanuse erinevused on olulised peamiselt 2010. aasta uuringus, kus kuulumine noorematesse vanuserühmadesse ennustab vanima vanusegrupiga võrreldes suurema tõenäosusega mitteoptimaalset finantskäitumist.

Rahvusest tingitud erinevused on täheldatavad nii teadmiste kui hoiakute tasandil. Võrreldes mitte-eestlastega on eestlastel oluliselt kõrgem teadmiste ja parem hoiakute tase. Samas 2010. aasta uuringus oli eestlastel mitte-eestlastega võrreldes oluliselt kehvem finantskäitumine ehkki paremad teadmised ja hoiakud.

Kõrgharidusega võrreldes madalam haridustase prognoosib kehvemat finantskirjaoskust nii teadmiste kui käitumise tasandil. Hoiakuid mõjutab negatiivselt ainult põhiharidus, keskkaridusega respondentide hoiakud oluliselt kõrgharidusega vastajate omast ei erine.

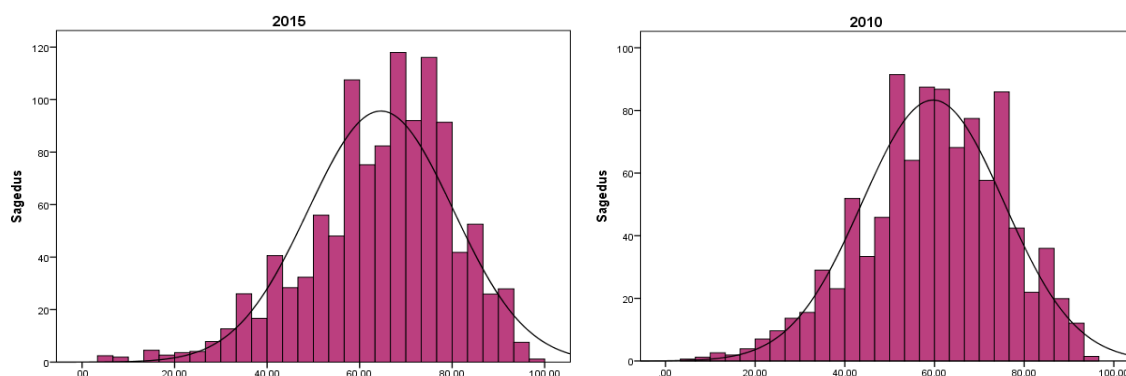
Kõrge sissetulekugrupiga võrreldes prognoosib madalasse sissetulekukategooriasse kuulumine madalamat finantsteadmiste ja käitumise skoori. Hoiakute tasandil seevastu madala ja keskmise sissetulekugrupi esindajad kõrgesse sissetulekugruppi kuulujatest oluliselt ei erine.

Juht/ettevõtja on mõnevõrra kõrgemate finantsteadmiste, hoiakute ja käitumisega kui muu mittetöötav. Muudes linnalistes asulates elavad inividid on maa-asulate elanikega võrreldes oluliselt kõrgemate finantsteadmiste, kuid mõnevõrra kehvema finantskäitumisega. Kui Tallinnas elamine prognoosis 2010. aastal maa-asulaga võrreldes oluliselt negatiivsemaid finantshoiakuid, siis 2015. aastal on need muutunud positiivsemaks. Lõuna-Eestiga võrreldes on Lääne- ja Kesk-Eesti elanikud oluliselt madalamate finantsteadmistega, seevastu Kirde- ja Põhja-Eestis elamine ennustab kehvemaid finantshoiakuid. Käitumise tasandil regioonide võrdluses suuri erinevusi pole.

Riskivalmidus prognoosib madalat hoiakute taset, kuid käitumise ja teadmiste tasandil olulist mõju ei avalda.

Ehkki käesolev töö keskendub komponentide põhisele analüüsile, on siiski mõtet vaadelda ka komponentidel põhinevat finantskirjaoskust kui tervikut. OECD metoodika soovitab finantskirjaoskuse koondindeksi saamiseks kõigi 3 indeksi väärtused kokku liita (Atkinson & Messy 2012:40). Kuna sellisel juhul omandavad komponendid põhjendamatult ebavõrdse osakaalu, ei loe töö autor sellist lähenemist koondindeksi koostamisele optimaalseks. Kuna juba eelnevalt on finantskirjaoskuse komponendid võrdluse huvides teisendatud skaalale 0–100, mis ühtlasi võiks põhimõtteliselt näidata ka vastava komponendi taset protsentides, siis sellest asjaolust lähtuvalt on

koondindeksi moodustamisel kasutatud lähenemist, kus koondindeksi 3 komponenti on kokku liidetud ja jagatud kolmega. Nii on võimalik koostada finantskirjaoskuse üldist taset iseloomustav näitaja nii 2010. kui 2015. a lõikes.

Joonis 6. Finantskirjaoskuse koondindeksi histogrammid 2015 ja 2010 (0–100 skaalal).

Tabel 4. Finantskirjaoskuse koondindeksite kirjeldav statistika (skaala 0–100)

	Keskmine	Keskmise 95% usaldusvahemik		Standard-hälve	Alumine kvartiil	Mediaan	Ülemine kvartiil	N
2015	64,58	63,66	65,49	15,67	55,56	66,67	76,39	1127
2010	59,69	58,70	60,68	15,84	50,00	61,11	72,22	993

Kasutatud mõõtmismetoodika põhiselt võib vaadeldavate aastate osas täheldada finantskirjaoskuse taseme üldist tõusu. Tunnuste jaotused on vastavalt histogrammidele üsna sarnased. 2015. aastal esinevad kõrgemad väärtused suhteliselt sagedamini, hõlbivus keskmisest tasemest on mõlemal aastal küllaltki sarnane.

Võimalikud põhjendused:

1. Majanduslike olude muutumine.
2. Võimalikud erisused andmete tasandil – andmestikke analüüsides on tekkinud mulje, et 2010. aasta andmed pole nii täpselt fikseeritud kui 2015. aasta omad.
3. Võib-olla on teatavat mõju avaldanud finantskirjaoskuse arendustegevused sh 2013. aastal käivitunud finantskirjaoskuse strateegia realiseerimine.

Tabel 5. Finantskirjaoskuse üldtaseme prognoosid 2015 ja 2010

	2015	2010
	B	B
Sugu		
Mees	-,501	-,325
Naine	baaskategooria	
Vanuserühm		
18-35	,044	-3,528 *
36-60	-,038	-2,963
61 ja vanem	baaskategooria	
Rahvus		
Eestlane	3,824 ***	4,540 ***
Mitte-eestlane	baaskategooria	
Haridus		
Põhiharidus või vähem	-10,691 ***	-8,141 ***
Keskharidus	-2,672 **	-2,604 **
Kõrgharidus	baaskategooria	
Sissetulek		
Madal	-4,578 ***	-1,133
Keskmine	-1,911	-1,724
Kõrge	baaskategooria	
Tegevusala		
Juht/ettevõtja	4,226 *	3,640 *
Palgatöötaja	,149	-2,522 *
Pensionär/töövõimetu	-2,445	-1,633
Muu mittetöötav	baaskategooria	
Elukoht		
Tallinn	,170	-5,935 ***
Muud linnalised asulad	,294	1,136
Maa-asulad	baaskategooria	
Regioon		
Põhja-Eesti	-3,047 *	5,686 ***
Lääne-Eesti	-2,502	,429
Kesk-Eesti	-4,525 *	-,909
Kirde-Eesti	-4,818 *	-5,901 ***
Lõuna-Eesti	baaskategooria	
Riskivalmidus		
Riskeerija	-4,856 ***	-1,029
Mitteriskeerija	baaskategooria	
N	856	782
R2	,120	,099

Legend:

Prognoositav kõrgem tase võrreldes baaskategooriaga
 Prognoositav madalam, tase võrreldes baaskategooriaga
 Olulisi erinevusi pole

* 0.05 ≤ p < 0.1	** 0.01 ≤ p < 0.05	* 0.05 ≤ p < 0.1
* 0.05 ≤ p < 0.1	** 0.01 ≤ p < 0.05	* 0.05 ≤ p < 0.1

Nagu üldmudelitest näha, on mõlema aasta lõikes oluliseks finantskirjaoskuse üldtaseme prognoosijaks rahvus ja haridus. Mitte-eestlastega võrreldes on eestlastel oluliselt kõrgem finantskirjaoskuse tase. Põhiharidus prognoosib oluliselt madalamat finantskirjaoskuse taset, kuid ka keskharidusega indiviididel on tõenäolisemalt madalam rahatarkuse tase kõrgharidusega respondentidega võrreldes. Sugu mõjutab finantskirjaoskuse taset, kuid mitte olulisel määral. Nii 2010. kui 2015. aasta uuringus on meeste finantskirjaoskuse tase naistega

võrreldes veidi madalam. Vanus oluliselt üldist finantskirjaoskuse taset Eestis ei diferentseeri. Samas on kahe aasta lõikes toimunud teatavad muutused. Kui 2010. aastal oli noorematel vanuserühmadel vanima vanuserühmaga võrreldes madalam finantskirjaoskuse tase, siis 2015. a on see ühtlustunud. Madal sissetulek prognoosib madalamat finantskirjaoskuse taset mõlemal aastal, kuid võrreldes 2010. aastaga on vahe muutunud olulisemaks. Muu mittetöötavaga võrreldes on juhil/ettevõtjanel parem finantskirjaoskuse tase ja seda mõlema aasta lõikes. Kui 2010. a oli Tallinna elanikel maa-asulate elanikega võrreldes madalam finantskirjaoskuse tase, siis 2015. a elukoht olulist mõju ei oma.

Regioonide lõikes on kahe uuringuaasta võrdluses samuti toimunud teatavad muutused.

Kui 2010. a oli Kirde-Eesti ja Põhja-Eesti elanikel Lõuna-Eestiga võrreldes oluliselt madalam finantskirjaoskuse tase, siis 2015. a on regioonide taseme vahe ühtlustunud. Riskivalmiduse mõju finantskirjaoskuse tasemele on 2015. a muutunud olulisemaks. Riskeerija on mitteriskeerijast suurema tõenäosusega madalama finantskirjaoskuse tasemega.

2015. aasta kohta teostati lisaks multinomiaalsel regressioonil põhinev analüüs. Sõltumatuteks muutujateks analüüsis on teadmiste, käitumise ja hoiakute skoorid. Sõltuvate muutujatena on kasutatud kahte eelpool kirjeldatud enesehinnangulist väidet: „Ma olen rahul oma praeguse majandusliku olukorraga“ ja „Palun öelge, kuidas Te hindaksite oma üldiseid rahaga ümberkäimise oskuseid võrreldes teiste täiskasvanutega Eestis“. Mõlema väite puhul kodeeriti algne 1–5 skaala kolmeks, kus 1= pole rahul, 2= ei rahul ega mitterahul, 3= rahul.

Tabel 6. Majandusliku olukorra hinnangu multinomiaalse regressiooni mudel

Hinnang majanduslikule olukorrale		B	Exp(B)
Pole rahul	<i>Vabaliige</i>	2,07 ***	
	Teadmiste indeks	-0,125 ***	0,883
	Hoiakute indeks	0,047	1,048
	Käitumise indeks	-0,235 ***	0,790
Rahul	<i>Vabaliige</i>	0,236	
	Teadmiste indeks	-0,043	0,958
	Hoiakute indeks	-0,095	0,910
	Käitumise indeks	0,085	1,088

Baaskategooria: *keskmine (ei rahul ega mitterahul)*

R² (Cox ja Snell) 0,061

N=1093

Tabel 7. Rahaga ümberkäimise oskuse hinnangu multinomiaalse regressiooni mudel

Hinnang rahaga ümberkäimise oskusele		B	Exp(B)
Kõrge	Vabaliige	-4,078 ***	
	Teadmiste indeks	0,174 ***	1,190
	Hoiakute indeks	0,287 ***	1,332
	Käitumise indeks	0,261 ***	1,298
Madal	Vabaliige	2,432 ***	
	Teadmiste indeks	-0,175 ***	0,840
	Hoiakute indeks	-0,479 ***	0,619
	Käitumise indeks	-0,428 ***	0,652

Baaskategooria: *keskmine*

R² (Cox ja Snell) 0,197

N=1117

Legend:

Proгноositav kõrgem tase võrreldes baaskategooriaga
 Proгноositav madalam, tase võrreldes baaskategooriaga
 Olulisi erinevusi pole

* 0.05 ≤ p < 0.1	* 0.05 ≤ p < 0.1	* 0.05 ≤ p < 0.1
* 0.05 ≤ p < 0.1	* 0.05 ≤ p < 0.1	* 0.05 ≤ p < 0.1

Neutraalse hinnangu taustal prognoosivad majandusliku olukorraga mitterahulolu finantskäitumise ja teadmiste madal tase – mida madalam vastava komponendi väärtus, seda suurem tõenäosus mitterahuloluks võrreldes neutraalse hinnanguga. Samas ükski finantskirjaoskuse komponent ei prognoosi statistiliselt oluliselt rahulolijate hulka kuulumist neutraalse hinnangutasemega võrreldes.

Rahulolevamad inividid ei erine oluliselt neutraalsest grupist. Ehkki on loogiline eeldada, et kõrgema teadmiste taseme, positiivsete hoiakute ja käitumisega inivididel on põhjust suuremaks rahuloluks oma majandusliku olukorraga, ei toeta praegused andmed seda eeldust. Põhjus võib peituda erinevustes isiklike hinnangute andmisel.

Ka erinevad uurijad (Godwin 1994; Godwin & Carroll 1986; Joo 1998; Mugenda et al. 1990, viidatud Joo 2004:29) on leidnud, et finantskäitumine mõjutab majandusliku olukorraga rahulolu. Eelkõige ennustasid rahulolu sellised finantskäitumise komponendid nagu säästude olemasolu, igakuine laenude äramaksmine ja finantsraskuste puudumine. Seos on leitud ka iniviidi majandusliku rahulolu ja tema finantshoiakute vahel. Subjektiivne hinnang oma isiklike rahaasjade haldamise, sissetuleku piisavuse, ostuoskuste ja majandusliku staatuse kohta teistega võrreldes võib mängida olulist rolli iniviidi majandusliku rahulolu kujundamisel (Joo 2004:30).

Uuringud näitavad, et ka finantsteadmiste ja majandusliku rahulolu vahel võib olla seos. Samas ei pruugi see alati olla positiivne, nagu osutavad Migenda et al. (1990, viidatud Joo 2004:30), kes leidsid, et rahaasjades teadlikumad kalduvad sündmusi ja olukordi teistest erinevalt hindama, mis

tähendab, et kõrvuti positiivsega näevad nad ka leibkonna majandusliku olukorra negatiivseid külgi. Autorid jõudsid järeldusele, et teadlikumad indiviivid püüavad suurendada oma elatustaset rahaliste vahendite abil, kuna nad on rahulolematumad, samas kui vähemate teadmistega indiviivid ei pruugi aduda, et nende finantsolukord on suhteliselt kehv.

Mis puudutab **rahaga ümberkäimise oskusi**, siis võrreldes keskmise enesehinnanguga prognoosivad kõik finantskirjaoskuse komponendid kõrget enesehinnangut positiivselt ja madalat negatiivselt. Mida kõrgem on mingi finantskirjaoskuse komponendi tase, seda suurem on tõenäosus kuuluda oma rahaga ümberkäimisoskust kõrgelt hindajate hulka keskmise tasemega võrreldes ning mida madalam tase on, seda suurem on tõenäosus kuuluda "keskmikega" võrreldes madala rahaga ümberkäimisoskusega gruppi. Nagu tabelist 7 nähtub, suudavad respondendid oma teadmisi üsna adekvaatselt hinnata. Neil, kes hindasid ennast „keskmistest“ teadlikemaks, olid ka kõikide finantskirjaoskuse komponentide skoorid kõrgemad võrreldes nendega, kes hindasid oma teadmisi keskmisest madalamalt.

4. ARUTELU

Käesolev töö püüab näidata Eesti elanike finantskirjaoskuse komponente mõjutavaid sotsiaal-demograafilisi ja muid tegureid. Arutelu alustame püstitatud hüpoteeside ja uurimisküsimuse käsitlusega.

4.1. Hüpoteeside kinnitamine ja vastus uurimisküsimusele

Soo lõikes on erinevad autorid esile toonud naiste madalamat finantsteadmiste taset. Ka antud töös näitavad mõlema aasta regressioonimudelid meeste mõnevõrra kõrgemat teadmiste taset. See kinnitab Chen & Volpe (1998, viidatud Potrich et al. 2015) uuringu tulemusi, kes leidsid, et naistel on madalam teadmiste tase, mis lõppkokkuvõttes võib takistada mõistlike finantsotsuste tegemist. OECD (2013) leidis, et mehed kalduvad naistega võrreldes olema enesekindlamad oma varahaldamise tehnilistes oskustes; Rowley et al. (2012) toovad välja naiste konservatiivsust investeerimisel, mis toob kaasa minimaalse tulu. Lisaks on naistel vähem säästmisplaane pensionieaks ja seetõttu suurem tõenäosus pensionil olles kitsikust tunda, kuna eeldatava eluea pikkuse tõttu on nende pensioniiga ligi 5 aastat meestest pikem (Fisher 2010).

Käesolevas töös leidis kinnitust hüpotees 1a, et meeste finantsteadmiste tase on kõrgem kui naistel.

Regressioonimodelite analüüsi tulemused näitavad, et kuigi teadmiste tase on naistel madalam, siis hoiakute tasandil meeste-naiste vahel olulist erinevust pole ja käitumiselt on naised meestest paremad. Käitumise skoorid on naistel kõrgemad nii 2010. kui 2015. aasta lõikes. Ka uuringufirma Saar Poll koostatud 2015. aasta uuringuandmete elementaaranalüüs toob välja, et võrreldes 47% meestega on 53% naistest eelarve ning samasugune osakaal on ka säästmise osas viimase 12 kuu jooksul (Finantsalase kirjaoskuse...2015).

OECD (2013:23) rahvusvaheliste finantskirjaoskuse uuringute kokkuvõttest nähtub, et naised tunnevad ennast üsna kindlalt igapäevaste rahaasjade korraldamisel, neil on meestest tõenäolisemalt eelarve ja nad hoiavad oma rahaasjadel silma peal.

Eelnevale tuginedes saab väita, et naised ei pruugi olla nii haavatav grupp, nagu siiani arvatud. Ühest küljest võib naiste riski vältiv käitumine ja väiksem eneseusaldus oma finantsoskustesse vähendada finantsturgudel saadavat võimalikku tulu, teisest küljest võib see neid aga kaitsta suurte investeerimiskahjude ja rahaliste petuskeemide ohvriks langemise eest. NASD Investor Education Foundation leidis, et investeeringu pettuste ohvrid on tõenäolisemalt üldpopulatsioonist kõrgema sissetuleku, hariduse ja kõrgema finantskirjaoskuse tasemega mehed. Kuna naiste finantsturgudel

osalus on väiksem, on ka tõenäosus ohvriks langeda väiksem. See võib osutada faktile, et meeste kõrgemad finantsteadmised ei pruugi neid kaitsta pettuse ohvriks sattumast ja et naiste mõningad finantshoiakud aitavad neil hoiduda riskantsest finantskäitumisest (OECD 2013:24).

Finantskirjaoskuse üldmudel näitab, et meeste-naiste finantskirjaoskuse üldtasemes arvestatavaid erinevusi pole. Seega võib eeldada, et teadmised üksi ei määra indiviidi finantskirjaoskuse taset. Meeste-naiste sarnane hoiakute tase ja naiste mõnevõrra parem käitumine tasandavad lõppkokkuvõttes teadmiste tasemest tingitud vahe.

Hüpotees 1b – naiste raha-alased hoiakud ja käitumine on paremad kui meestel, leidis kinnitust ainult käitumise osas.

Mitmed uuringud on välja toonud finantseadmiste seost vanusega. Lusardi & Mitchell (2007, viidatud Sevim et al. 2012) järgi on finantskirjaoskamatus USAs laialt levinud noorte ja vanemate inimeste seas, Potrich et al. (2015) toovad välja, et finantskirjaoskuse tase kipub olema kõrgem oma elutsükli keskel asuvatel täiskasvanutel ja madalam noorte ning vanemaealiste hulgas; Almenberg & Sæve-Söderbergh (2011), leidsid, et rootslaste seas on kõrgeim rahatarkuse tase vanuses 35–50 ja madalaim 65 ja vanematel.

Teadmiste tasemes oli antud töös erinevusi keskmiste lõikes, eelkõige 2010. aasta osas, kus vanima vanusegrupi teadmiste tase oli kõige madalam. Finantsteadmiste taset mõõdeti investeerimist, intresse, aktsiaid jms puudutavate küsimustega. Nagu näitab 2015. a uuringu kokkuvõte, on väga väike protsent neid (1–3%), kellel on investeerimisfondi osakud, tuletisinstrumentid või investeerimisriskiga hoius, ainult 16% elanikest investeerib vähemalt ühel uuringus käsitletud viisil (kinnisvara, kuld jm väärismetallid, Eesti riigile kuuluvate ettevõtete aktsiad, ettevõtjate võlakirjad, Eesti riigi võlakirjad, ühisrahastamine, mille eesmärk on investeerida kinnisvarasse, anda eraisikule või ettevõtjale laenu) ja 64% vastajatest pole huvitatud mitte ühelgi loetletud viisil investeerimisest (Finantsalase kirjaoskuse...2015:5). Seega pole suuremal osal elanikkonnast ka otsest kokkupuudet mainitud teenustega ja vajadust nende järele. Võib oletada, et vanem põlvkond saab hakkama n.ö Nõukogude ajal omandatud teadmistega ja noorematel pole piisavat sissetulekut investeerimiseks või on juba olemas näit. kodu- või õppelaen, mis vajab tasumist.

Regressioonimudelid olulisi erinevusi vanuserühmade lõikes ühegi finantskirjaoskuse komponendi tasandil esile ei toonud. Vaid 2010. aasta uuringus oli ülejäänud vanusegruppidel vanima vanusegrupiga võrreldes oluliselt madalam käitumise tase, kuid 2015. a uuringus sellist erinevust enam ei esinenud. Töö autor oletab, et tegemist võib olla majandussurutise järelmõjuga, mis nooremaid vanusegruppe puudutas rohkem, kuna neil oli tõenäoliselt rohkem erinevaid laenutooteid. Samuti on vanema vanusegrupi esindajaid rohkem nende seas, kes igapäevastes

rahaasjades on optimaalsema finantskäitumisega, st omavad eelarvet, peavad pidevalt arvestust oma kulude ja tulude üle ning planeerivad rahaasju. Vanemad inimesed on ka noortega võrreldes pigem konservatiivsemad ja eelistavad vähem tarbimist (Finantsalane kirjaoskus...2010).

Lisaks on mitmed uurijad (Finke et al. 2016; Agarwal et al. 2009a, viidatud Hastings et al. 2012) välja toonud finantskirjaoskuse langust vanemas eas, kuid antud töös ei tulnud välja selget erinevust vanima eagrupi teadmiste, hoiakute ja käitumise tasemes teiste vanuserühmadega võrreldes. Samas võib vanuse taga olla ka mingite teiste tegurite, näit tegevusala mõju, mis osaliselt vanuse mõju enda kanda võttis.

Hüpotees 2, mis väitis vanemasse ja nooremasse vanuserühma kuulujate halvemaid finantsteadmisi, ei leidnud ühest kinnitust.

Sissetuleku mõju finantskirjaoskusele kinnitavad paljud uurijad. Atkinson & Messy (2012) leidsid, et madal sissetulek seostub madalama finantskirjaoskuse tasemega; jõukusel/heaolul on väike, kuid positiivne mõju finantskirjaoskusele Potrich et al. (2015). Capuano & Ramsay (2011) toovad välja, et madalam sissetulek võib soodustada võlgade teket ja finantskohustuste tasumisega hilinemist. Regressioonimudelitest nähtub, et kõrgema sissetulekuga võrreldes on madalasse sissetulekugruppi kuuluvatel indiviididel oluliselt madalam teadmiste ja käitumise tase. Madala sissetulekuga indiviidide kehvem finantsteadmiste tase võib olla seotud piiratud arvu finantstoodete- ja teenuste kasutamisega. Kui sissetulek ei võimalda mingit finantsteenust kasutada (näit fondid, osakud, väärtpaberid vmt), siis võib eeldada, et puudub huvi ka nende toodete või teenuste kohta rohkem infot koguda, et ennast kurssi viia. See toetab FSA (2005:25) uuringu tulemust, et madalama sissetulekuga inimeste tulevikuks planeerimist piirab vaba raha puudumine, seetõttu kalduvad nad tegema pigem lühi- kui pikaajalisi finantsplaanid, samuti kasutavad nad piiratud arvul finantstooteid, enamasti laenamisega seonduvaid.

2010. aasta Eesti finantskirjaoskuse uuringuraport väidab, et Eesti elanikkonna üldises finantskäitumises on üheks oluliseks eristavaks teguriks lisaks rahvusele ja haridusele ka sissetulekute stabiilsus ning rahaline võimekus (Finantsalane kirjaoskus...2010).

Nagu eelpool mainitud, siis sissetulek mõjutab finantsteadmisi ja -käitumist, kuid mõju hoiakutele puudub. See toetab Livingstone & Lunt (1992, viidatud McCarthy 2011) tulemust, kes leidsid, et sotsiaal-demograafilised tegurid mängivad väikest rolli üksikisiku võlgade ja nende tagasimaksmise suhtes, samas kui hoiakulised tegurid (kas indiviid on krediidi pooldaja või vastane, kas ta peab krediiti kasulikuks, kuid problemaatiliseks või mitte) on tähtsad ja olulised ennustajad. Hoiakud on sageli mõjutatud olukorrast või kaudsetest teguritest (von Stumm 2013:344). Kui inimestel on

pigem negatiivne hoiak säästmisesse, siis on vähem tõenäoline, et nad sellist käitumist rakendama hakkavad (Beutler et al. 2012).

Hüpotees 3 – kõrgema sissetulekuga inimestel on paremad finantsteadmised, -hoiakud ja –käitumine leidis kinnitust ainult teadmiste ja käitumise osas.

Osa uurijaid leiab, et kuigi finantskäitumist mõjutavad mitmed erinevad tegurid, on kõige otsustavamaks teadmised. Teadmised on aluseks tarbija käitumisele, samas kui muud tegurid mõjutavad nende teadmiste rakendamist (Capuano & Ramsay 2011). Erialastele teadmiste (näit finantsteadmised) on siiski aluseks teadmiste üldine tase, mis on muude teadmiste omandamise baasiks. Parema finantskäitumine on leitud indiviididel, kellel on kõrgem haridustase (Potrich et al. 2015, Bajo et al. 2015, Lusardi & Mitchell 2014) ja hea ligipääs finantsteabele (Potrich et al. 2015). Madala haridustasemega indiviidid vastavad tõenäolisemalt finantsalastele küsimustele valesti või annavad „ei tea“ vastuse (Lusardi & Mitchell 2011).

Antud töö näitas, et põhi- ja keskharidusega indiviididel on vähem teadmisi kõrgharidusega indiviididega võrreldes, kuid hoiakute tasandil olulist erinevust kesk- ja kõrgharidusega isikute vahel pole. Seega saab nõustuda uuringutega, mis väidavad, et kõrgem haridus toob kaasa paremad teadmised, kuid nagu analüüs näitab, siis kõrgem haridus ei garanteeri tingimata paremaid hoiakuid. Samas käitumise tasandil prognoosib kõrgharidusega võrreldes madalam haridustase kehvemat finantskäitumist.

Uuringutes on leitud, et kõrgem haridus parandab finantsotsuste tegemist, suurendab finantsturgudel osalemise tõenäosust (Cole et al. 2012:32), lisaks omavad teadmised rahandusest ja investeerimisest suurt rolli pensioni finantsplaneerimises ja määravad suures osas säästmise ja finantsplaneerimise kvaliteedi (Hershey 2004, viidatud Kärmo 2014).

2015. aasta Eesti finantskirjaoskuse uuring toob välja, et kõrgharidusega respondentide puhul on ülekaalus optimaalne finantskäitumine, mille tunnustena toovad Capuano & Ramsay (2011) välja näiteks rahaasjade korraldamise, säästmise (eriti pikaajalises perspektiivis), sõltumatu nõuande otsimise finantsteenuste ja –toodete valimisel.

Hüpotees 4 – kõrgem haridustase prognoosib paremat finantskäitumist, leidis töös kinnitust.

Rahvus on oluline finantskirjaoskuse taseme ennustaja. Mitte-eestlastega võrreldes on eestlastel oluliselt kõrgem üldine finantskirjaoskuse tase ja seda nii 2010. kui 2015. aasta lõikes. Oluline erinevus tuleb välja ka hoiakute tasandil. Vaid finantskäitumises on mitte-eestlaste tase veidi kõrgem, mille põhjus võib olla paremas igapäevaste rahaasjade planeerimise harjumuses. Nagu

näitas 2015. a. finantskirjaoskuse uuring, siis eestlastega võrreldes on mitte-eestlaste seas enam neid, kes peavad pidevalt arvestust oma kulude ja tulude üle ning planeerivad rahaasju.

2015. aasta Eesti finantskirjaoskuse uuring näitas, et igal neljandal vastajal on viimase aasta jooksul juhtunud, et nende sissetulek ei ole täielikult katnud elamiskulusid. Keskmisest märksa enam on seda esinenud mitte-eestlastel, töövõimetuspensionäridel ja tööotsijatel (Finantsalase kirjaoskuse... 2015). PISA 2012. a uuringus, kus mõõdeti noorte finantskirjaoskuse taset, oli kooli õppekeel lisaks raamatute arvule kodus see tegur, mis statistiliselt oluliselt selgitas õpilaste finantskirjaoskuse skooride vahet (Riitsalu 2014).

Erinevates uuringutes on leitud, et rahvus pole otseselt käitumise põhjustaja, küll aga hõlmab erinevatesse etnilistesse rühmadesse kuuluvate inimeste ühiseid karakteristikuid: näiteks raha tähendust ja kasutamispäraseid, impulsiivse ostukäitumise määra, kultuuritraditsioone, hoiakuid ja väärtushinnanguid. Mainitud karakteristikud avaldavad omakorda mõju inimeste käitumisele ja selle tulemustele (Merilain 2012:106). Eestlaste paremad teadmised võivad olla tingitud ka nende paremast positsioonist infoväljal.

Hüpotees 5 – eestlaste finantskirjaoskuse tase on mitte-eestlastega võrreldes kõrgem, leidis töös kinnitust.

Riskivalmidus mõjutab hoiakuid, kuid käitumisele ja teadmistele oluline mõju puudub. Samas finantskirjaoskuse üldmudel toob välja, et mitteriskeerijatega võrreldes on riskeerijatel oluliselt madalam finantskirjaoskuse tase. Erinevad uurijad on leidnud seoseid riskitaluvuse ja finantskäitumise vahel. Liesch (2014) toob välja, et riski otsivad inimesed kalduvad agressiivselt investeerima, seevastu riskist hoiduvad investeerivad konservatiivsemalt. Bajo et al. (2015) leidsid, et leibkondade riskikäitumine on oluliselt mõjutatud nende finantskirjaoskuse tasemest. Madalamate finantsalaste teadmiste tasemega leibkonnad on riski vältivamad.

Hüpotees 6 – finantsalaste riskide võtmise pooldajate käitumine rahaasjades on vähem optimaalne kui mitteriskeerijatel, ei leidnud kinnitust.

Põhjus võib peituda selles, et riskeerivat finantskäitumist seostatakse üldjuhul investeerimise ja/või laenamisega. Nagu näitas 2012. aasta finantskirjaoskuse uuring, on eestlaste riskivalmidus raha investeerimisel väga madal, koguni 82% inimestest vanuses 18–80 ei ole valmis oma raha investeerimisel riske võtma. Enamike väljaminekute puhul ollakse arvamusel, et nende tarbeks tuleks pigem raha koguda kui laenata (Finantskirjaoskuse ja finantsteenuste alase...2012).

2015. a uuringuraport toob välja, et 64% vastajatest ei ole huvitatud mitte ühelgi loetletud viisil investeerimisest, lisaks on veerandil elanikkonnast viimase aasta jooksul esinenud olukordi, kus nende sissetulek ei ole täielikult katnud elamiskulusid (Finantsalase kirjaoskuse...2015).

Ka Eesti Panga uuring näitas, et Eesti leibkondade finantskoormus on euroala keskmisest madalam. Kuigi nooremad leibkonnad osalevad Eestis laenuturul sama suure tõenäosusega kui euroala leibkonnad, on nende võlakoormus euroala leibkondade omast madalam, mis tähendab, et nad on keskmiselt laenanud oma sissetuleku ja varadega võrreldes väiksema summa raha (Meriküll, Rõõm 2016). Töö autor oletab, et eeltoodu võib osaliselt olla põhjuseks, miks püstitatud hüpotees Eesti kontekstis kinnitust ei leidnud.

Käesolevas töös uuriti ka, kuidas finantsteadmised, -hoiakud ja -käitumine mõjutavad vastaja hinnangut oma rahaga ümberkäimise oskusele. Paljud uurijad on leidnud, et tarbijad ülehinnavad sageli oma teadmisi, seda mitte ainult rahaasjadesse puutuvalt, vaid ka muudes teadmistes ja võimetes (Alba & Hutchinson 2000; Lichtenstein et al. 1982; Yates 1990, viidatud Hung et al. 2009). Liigne enesekindlus on ohtlik, kuna sellised inividid arvavad, et neil on piisavalt teadmisi finantsotsuste tegemiseks ja nad on vähem vastuvõtlikud keskkonnamuutustele ning uuele informatsioonile (Lusardi & Mitchell 2007, viidatud van Raaij 2016:131).

Töös toodud tabelist 7 on näha, et võrreldes keskmise enesehinnanguga prognoosivad kõik finantskirjaoskuse komponendid kõrget enesehinnangut positiivselt ja madalat negatiivselt. Võib väita, et vastajad suudavad oma teadmisi üsna adekvaatselt hinnata. Neil, kes hindasid ennast „keskmistest“ teadlikemaks, olid ka kõikide finantskirjaoskuse komponentide skoorid kõrgemad võrreldes nendega, kes hindasid oma teadmisi keskmisest madalamalt.

Seda kinnitab ka 2015. a Eesti finantsalase kirjaoskuse andmete elementaaranalüüs, kust nähtub, et vastajad, kes hindasid oma finantsalaseid oskuseid teistest täiskasvanutest kõrgemaks, andsid ka suuremal hulgal õigeid vastuseid testivormis esitatud küsimustele ning oskasid keskmisest paremini hinnata inflatsiooni ja investeerimisega seotud väiteid (Finantsalase kirjaoskuse...2015).

Seega ei toeta käesoleva töö multinomiaalse regressiooni analüüsi tulemused Hung et al. (2009) töös viidatud seisukohti. Samaaegselt võib siin tõstatada küsimuse hoiakute mõõtmisvahendi optimaalsusest, kuna indeksisse koondatud komponendid on üheselt suunatud säästvate ja ettevaatlikule käitumisele. Samas võivad mõõdukad riskid mitmetes olukordades anda mitteriskeerimisest paremaid finantsalaseid tulemusi.

Hüpotees 7 – inimesed kalduvad oma finantskirjaoskuse taset pigem ülehinnama, ei leidnud kinnitust.

Lisaks uuriti multinomiaalse regressioonianalüüsi abil ka finantskirjaoskuse komponentide mõju indiviidi majandusliku olukorra hinnangule. Üldiselt oletatakse, et majanduslik rahulolu on

finantskirjaoskuse väljund. Kõrgem finantskirjaoskuse tase parandab majanduslikku rahulolu, aidates indiviididel arendada vajalikke oskusi kulutustega toimetulekuks (Murphy 2013:73). Analüüs kinnitas, et rahulolu praeguse majandusliku olukorraga on küll mõjutatud finantskirjaoskuse komponentidest, kuid see mõju on keerukam. Madal teadmiste ja käitumise skoor ennustab keskmise tasemega võrreldes rahulolematust, kuid mitte ükski finantskirjaoskuse komponentidest ei prognoosinud kõrget rahulolu majandusliku olukorraga keskmise tasemega võrreldes.

Hüpotees 8 – kõrge finantskirjaoskuse tase tingib kõrgema rahulolu oma majandusliku olukorraga ei leidnud kinnitust.

Nagu regressioonimudelitest nähtub, siis sissetulek mõjutab teadmisi ja käitumist, kuid oluline mõju hoiakutele puudub. Madalasse ja keskmisesse sissetulekurühma kuulujad eristuvad kehvema käitumise poolest, kuid teadmiste osas mõjutab sissetulek oluliselt ainult kõige madalamat rühma.

Finantskirjaoskuse üldmodelis prognoosib oluliselt madalamat finantskirjaoskuse taset kuulumine kõige madalamasse sissetulekurühma.

Juht/ettevõtja on suurema tõenäosusega paremate finantsteadmistega mittetöötavatega võrreldes. See toetab Chen & Volpe (1998, viidatud Potrich et al. 2015) tulemust, kes leidsid, et väljaõppeta või töötud kalduvad näitama madalamat finantskirjaoskuse taset finantsküsimumustega vähema kokkupuute tõttu. Ka Austraalia finantskirjaoskuse uuringus oli madalaim finantsteadmistete tase töötutel ja teistel mitte-töötavatel (Worthington 2005). Tulemus on mõneti loogiline, sest nagu ka Chen & Volpe (1998, viidatud Potrich et al. 2015) leidsid, on pikema töökogemusega indiviididel rohkem kogemusi erinevate finantsolukordadega, mistõttu neil on enam teadmisi keerukama informatsiooni analüüsimiseks ja paremate otsuste tegemiseks.

Eeltoodu toetab tegevusala/põhitegevuse mõju finantsteadmistele, kuid hoiakute ja käitumise tasandil oluline mõju puudub. Seega ei saa väita, et teadmised ja ressursid on kõige olulisemad vahendid isiklike rahaasjade arukaks haldamiseks. Näit von Stumm et al. (2012) leidsid, et sõltumata vastaja finantsvõimekuse tasemest ja finantsteadmistest, on rahahoiakud need, mis mõjutavad ebasoodsate majandustulemuste kogemise tõenäosust. See näitab taas finantskirjaoskuse konstrukti keerukust. Tegevusala taga võib olla vahendustegur, kuna juht-ettevõtja väga madala hariduse või sissetulekuga olla ei saa.

Elukoht (Tallinn, muud linnalised asulad, maa-asulad) ja regioon omasid olulist mõju teadmiste ja hoiakute, kuid mitte käitumise tasandil. Maa-asulatega võrreldes prognoosib muudes linnalistes asulates elamine oluliselt kõrgemat finantsteadmistete taset, kuid Tallinna elanikega oluline vahe

puudub. Hoiakute skoor näitab, et kui 2010. a uuringus olid Tallinna elanikel muude kategooriatega võrreldes oluliselt mitteamalised hoiakud, siis 2015. a olid Tallinna elanike hoiakud maa- ja muude linnaliste asulate elanikega võrreldes mõnevõrra paremad. Wernimont & Fitzpatrick (1972, viidatud Merilain 2012) sõnul on rahahoiakud seotud ka sellega, milliste eesmärkide poole inimesed püüdnud. Sisemisi eesmärke enam väärtustavad inimesed ei hinda raha nii kõrgelt ega pea seda edu märgiks. Enam väliseid eesmärke väärtustavad inimesed seevastu peavad raha oluliseks ja näevad tema peamiste funktsioonidena naudingute ja turvalisuse võimaldamist.

Töö autor oletab, et võib-olla on 2010. a Tallinna elanike oluliselt madalam hoiakute tase tingitud välise eesmärkide suuremast väärtustamisest, mida võimaldas ka languse-eelne pikk majanduse tõusuperiood, kuid majandussurutise tagajärgede mõjul on hoiakuid ümber hinnatud, mis 2015. a uuringus andis oluliselt positiivsema tulemuse. Mõju olla ka finantskirjaoskuse tõstmiseks rakendatud erinevatest meetmetest jms. Finantskirjaoskuse üldtasemes elukoht erinevusi ei prognoosi.

Regioonidesse puutuvalt eristuvad Lõuna-Eestist (baaskategooria) madalamate teadmiste poolest Kesk- ja Lääne-Eesti. Teadmiste tasandil võib erinevuse põhjus olla selles, et Kesk- ja Lääne-Eesti on siiski piirkonnad, kus suurettevõtteid eriti pole ja seega aktiivset majandustegevust ja sellega seotud finantsteenuseid ja –pakkumisi, mille sisust arusaamine eeldab kõrgemaid finantseadmisi, on vähem. Põhjus, miks Kirde-Eesti ei eristu madalamate teadmiste tasemega, kuigi seda võiks regiooni tööturuolukorda ja vananevat elanikkonda arvestades eeldada, võib töö autori arvates olla see, et Kirde-Eesti on siiski jätkuvalt suurettevõtete piirkond, kus on lisaks tihedad äri jm sidemed Venemaaga, mis võivad eeldada suuremat finantsasjades orienteerumist, nagu näit valuutakursid jmt. Madalamate hoiakuskooride poolest eristuvad Põhja- ning Kirde-Eesti Lõuna-Eestiga võrreldes. Kuna Põhja-Eestit mõjutab oluliselt Tallinn, siis võib eeldada, et sellega kaasneb teistsugune suhtumine rahasse ja selle võimalustesse. Ehk siis taas võiks viidata välise eesmärkide suuremasse väärtustamisse. Kirde-Eesti puhul võib põhjuseks olla muukeelse elanikkonna ülekaal. Nagu ka regressioonimudelitest nähtub, on rahvus oluline hoiakute taseme ennustaja. Mitteeestlastega võrreldes on eestlaste hoiakute tase mõnevõrra parem. Lõuna-Eesti positiivne eristumine võib olla seotud Tartu mõjuga, kus on mitmeid kõrgkooli ja palju haritlasi. Lisaks on Lõuna-Eestis ülekaalus pigem eestikeelne elanikkond. Finantskirjaoskuse üldtasemes prognoosib regioon veidi kehvemat rahatarkuse taset Lõuna-Eestiga võrreldes Kirde-, Kesk- ja Põhja-Eestis.

Üks võimalik oletus võib olla see, et inividid on teadlikud oma ebapiisavatest rahaasjade korraldamise oskustest, kuid ei suuda nende tõstmiseks meetmeid rakendada. Arvesse tuleks võtta ka rahulolu hinnangu individuaalseid erinevusi (Riitsalu et al 2016).

Liskas on uuringud näidanud, et finantsteadmiste ja majandusliku rahulolu vaheline seos ei pruugi alati olla positiivne, nagu osutavad Migenda et al. (1990, viidatud Joo 2004:30), kuna rahaasjades teadlikumad kalduvad sündmusi ja olukordi teistest erinevalt hindama, mis tähendab, et kõrvuti positiivsega näevad nad ka leibkonna majandusliku olukorra negatiivseid külgi.

2015. aasta lõikes oli sõltumatute teguritena vaadeldud veel leibkonna suurust ja raamatute arvu kodus. Leibkonna liikmete arv teadmiste ja hoiakute taset ei mõjuta. Ainult käitumise tasandil on 1-liikmelisel leibkonnal (kus ilmselt nii suurt planeerimise vajadust olla ei pruugi) veidi madalamad skoorid ülejäänutega võrreldes.

Samas 2015. aasta finantskirjaoskuse uuringu elementaaranalüüs näitas, et rahaasju planeerima on keskmisest aktiivsemad inimesed, kes on naissoost, kõrgharidusega, kelle netosissetulek leibkonnaliikme kohta on üle 500 euro, kellel on alla 18-aastaseid lapsi ja kelle leibkond koosneb kolmest või enamast liikmest. 29%-l pikaajalistest planeerijatest ja investeerijatest on nelja või enamaliikmeline leibkond (Finantsalase kirjaoskuse...2015).

See läheb mõneti vastuollu Mottola (2013, viidatud Potrich et al. 2015) arvamusega, kes leidis, et peredes, kus oli ülalpeetavaid pereliikmeid, oldi altimad näitama madalat finantskirjaoskuse taset. Võimalik seletus sellele võib peituda mõlemasuunalises põhjuslikkuses: kõrge (madala) finantskirjaoskuse tasemega inividid on rohkem (vähem) mures pereplaneerimise pärast (Potrich et al. 2015).

Väike raamatute arv (0–25) on seotud madalama teadmiste ja hoiakute skooriga, kuid käitumise osas selge seos raamatute arvuga puudub. Raamatuid saab pidada kultuurilise tausta näitajaks ning võib oletada, et raamatuid väärtustavad inividid on suurema lugemuse ja laiema silmaringiga, mis annab neile ka paremad teadmised ja arusaama „õigetest“ hoiakutest.

2012. aastal mõõdeti PISA uuringu abil 15 aastaste noorte finantskirjaoskuse taset kaheksateistkümnes riigis. Eesti PISA testis oli kooli õppekeel ja raamatute arv kodus ainsad muutujad, mis statistiliselt oluliselt selgitasid finantskirjaoskuse skooride erinevusi. Eestis oli 8% õpilasi, kelle kodus on üle 500 raamatu. Nende keskmine finantskirjaoskuse punktisumma oli 572 ehk 43 punkti üle Eesti keskmise. Vähem kui 26 raamatuga kodudes jäi õpilase punktisumma alla 500 ehk alla OECD keskmise (Riitsalu 2014).

Lisaks oli antud töös püstitatud ka uurimusküsimus:

Kas ja kuivõrd on Eesti elanike ja nende alarühmade finantskirjaoskuse tase ajavahemikul 2010–2015 muutunud?

Majanduslik olukord Eestis on 2010. aastaga võrreldes paranenud ja 2013. aastal käivitus Rahandusministeeriumi eestvedamisel era- ja avaliku sektori koostöös Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2013–2020. Programmi elluviimine toimub koostöös avaliku ja erasektori organisatsioonidega, kes harivad koolituse ja teavituse kaudu finantsteemades nii kooliealisi kui ka täiskasvanuid (Eesti elanike...2013). Samas võib töös vaadeldav ajavahemik olla liiga lühike põhjapanevate muutuste toimumise jaoks.

Finantsteadmiste tasandil on toimunud muutused soo ja hariduse lõikes. Ehkki meeste teadmiste tase on endiselt kõrgem kui naiste oma, on vahe muutunud väiksemaks. Endiselt on olulised tegurid rahvus ja haridustase: eestlaste teadmiste tase on jätkuvalt kõrgem kui mitte-eestlastel ning kasvanud on madalama haridustaseme ning madala sissetuleku negatiivne mõju finantsteadmistele. Siiski, nagu näitab ka kahe aasta finantsteadmiste keskmiste võrdlus, **on teadmiste tase kasvanud**. 2010. a oli see 72% (skaalal 0–100) ja 2015 78%.

Seda kinnitab ka uuringufirma poolt 2015. a resultaatidest tehtud kokkuvõte, mis väidab, et Eesti elanike teadlikkus finantsteenustest on kasvutendentsis. Oluliselt on viimase viie aasta jooksul paranenud inimeste arusaam intressist ja selle arvutamisest ning teadlikkus investeerimisest (Finantsalase kirjaoskuse...2015:6).

Finantshoiakute tasandil on skooride kahe aasta keskmiste võrdluses samuti täheldatav teatav kasvutendents 2010. a 52% (skaalal 0–100) ja 2015. a 55%, kuid nagu näha, on kasv mõnevõrra väiksem kui teadmiste puhul. Endiselt **prognoosib madalamat hoiakute taset rahvus (mitte-eestlane) ja madal haridustase**. Ka uuringufirma Saar Poll toob üksiktunnuste tasandil välja teatavaid muutusi rahaasjade korraldamisega seotud hoiakutes. Peamine muutus on nende inimeste arvu kasv, kes eelistavad säästmist kulutamisele. Samas pole viie aasta jooksul elanike finantskäitumine seoses raha säästmisega muutunud. Ligi kolmandik elanikkonnast ei ole viimase aasta jooksul raha kogunud. Seega muutus on toimunud mõtte ja hoiaku tasandil, kuid see ei avaldu veel inimeste käitumises. Mõningane muutus on toimunud ka pensionipõlve rahastamises – vähem loodetakse lähedaste toele ning rohkem planeeritakse jätkata töötamist ka pensionipõlves (Finantsalase kirjaoskuse...2015:5).

Finantskäitumise tasandil on kahe aasta keskmisi võrreldes samuti märgata positiivseid muutusi 2010. a oli indeksi keskmine 55% (skaalal 0–100) ja 2015. a 61%.

Mitteoptimaalset finantskäitumist prognoosivad tegurid on madal haridustase ja sissetulek, (kusjuures nende mõju on muutunud olulisemaks) ning **sugu (mees).** Võrreldes 2010. a on meeste käitumine küll veidi paranenud, kuid endiselt naistega võrreldes madalam. Viie aasta jooksul on toimunud positiivsed muutused ka mitte-eestlaste ja nooremate vanuserühmade finantskäitumises, st vanus ja rahvus käitumist rahaasjades oluliselt ei mõjuta.

Käitumises toimunud muutusi toob välja ka uuringufirma Saar Poll. Veidi on paranenud Eesti elanike majanduslik toimetulek, 11% võrra on kasvanud leibkonna eelarvet koostavate perede osakaal, kuid jätkuvalt on rohkem neid peresid, kes eelarvet ei koosta. Endiselt ei planeeri ligi viiendik inimestest oma rahaasju üldse. Eesti elanike finantskirjaoskuse taset 5 aasta lõikes võrreldes võib öelda, et Eesti inimeste finantskäitumine laias spektris on muutunud ratsionaalsemaks ja rahaasjade kavandamine ettenägemaks (Finantsalase kirjaoskuse...2015).

Ehkki üldiselt on finantskirjaoskuse tase kasvutendentsis, säiluvad eri komponentide vahelised erinevused. **Nagu tööst selgub, on kõigi kolme finantskirjaoskuse komponendi lõikes oluliseks negatiivseks mõjuteguriks mõlema uuringuaasta lõikes jäänud madal haridustase (põhiharidus või vähem).** Rahvus (mitte-eestlane) omab mõju teadmiste ja hoiakute tasandil, sugu (mees) teadmiste ja käitumise tasandil (kusjuures mõju on vastassuunaline). **Finantskirjaoskuse üldmudel is prognoosivad mõlema aasta lõikes madalamat finantskirjaoskuse taset rahvus (mitte-eestlane) ning haridus (põhiharidus või vähem ning keskharidus).** 2015. a on lisandunud madal sissetulek ning riskivalmidus.

Kuna mõjutegurid on suures osas jäänud samaks, siis võib väita, et ajalised muutused pole domineerivad. **Finantsmaailma muutumine keerukamaks ja uute toodete turule tulek nõuab varasemast suuremat kognitiivset võimekust ja oskust kõiges selles orienteeruda. Selleks on paremad eelised kõrghariduse ja kõrgema sissetulekuga indiviididel. 2010. aasta oli majandussurutise järgne aeg ja võib oletada, et raskemates oludes mõeldi rohkem sellele, kuidas paremini toime tulla. Kui üldine seis on vähem kriitiline, siis kaldutakse asju vabamalt võtma ja rohkem riskeerima.**

Võimalikud muutused finantskirjaoskuse tasemes võivad olla seotud ka finantskirjaoskuse alaste arendustegevustega. Neid on Eestis eelkõige teostanud Finantsinspeksioon (alates 2006). Ka pangad on välja töötanud mitmeid programme Eesti elanike finantshariduse taseme parandamiseks: Sampo Rahamaa mäng, Minuraha.ee tarbijaveeb, Swedbanki Erasisikute Rahaasjade teabekeskus, Finantsaabits, „Minu raha päev“, mis toimus Eesti koolides 2011–2012 ja mille eesmärk oli tutvustada kooliõpilastele rahaasjade korraldamist (Madiste 2012).

2013. aastal enne riikliku programmi rakendumist valmisid Finantsinspeksiooni, Eesti Pangaliidu, NASDAQ OMX Tallinna börsi, Haridus- ja Teadusministeeriumi ning Eesti Majandusõpetajate Seltsi koostöös ja ühisel rahastamisel metoodilised finantskirjaoskuse õppematerjalid 14 õppeaine ja kõigi üldhariduskooli vanuseastmete jaoks (Koolielu 2013, viidatud Riitsalu 2014).

2013. a. võeti vastu Eesti elanike finantskirjaoskuse arendamise programm aastateks 2013–2020. Kolm eesmärki, mida programmi raames tahetakse 2020. aastaks saavutada, on:

- Inimesed teadvustavad rahaasjade planeerimise vajalikkust ja nende hoiakud toetavad arukate finantsotsuste langetamist;
- Inimesed saavad aru finantsteenustest ja oskavad nende abil oma rahaasju igas eluetapis korraldada;
- Finantsteenuseid pakutakse vastutustundlikult

(Eesti elanike finantskirjaoskuse...2013).

Programmi kaks esimest eesmärki eeldavad muutusi indiviidi tasandil ja viimane eesmärk on suunatud finantsasutuste vastutusalasse. Programmiga seotult on toimunud Pangaliidu Rahatarkuse kuu, mille raames panustati noorte finantskäitumise parandamisele. Rahatarkuse kuud korraldasid Eesti Pangaliidu eestvedamisel liidu 13 liikmespanka, Rahandusministeerium, Finantsinspeksioon, Eesti Pank, vabaihendus Ettevõtlusteater ja MTÜ Rahatarkus (Eesti Pangaliit).

Ehkki finantskirjaoskuse programmiga seondult on läbi viidud mitmeid üritusi ja teavituskampaaniaid, mis kindlasti on mõjutanud inimeste finantskäitumist, tundub siiski, et läbiviidud tegevused pole piisavalt süsteemsed ning selget tegevuskava programmi realiseerimiseks pole välja töötatud. Samuti pole programmi rakendumisest alates seni olemas avalikult kättesaadavat konkreetset pikemaajalist tegevuskava programmi eesmärkide saavutamiseks. Eelnevast lähtuvalt võib kahelda konkreetse programmi mõjus finantskirjaoskuse taseme muutusele Eestis. Pigem võivad toimunud muutuste põhjused olla seotud majandusliku situatsiooni või programmi eelselt rahatarkuse arendamiseks tehtud tegevustega erinevate institutsioonide poolt.

4.2. Finantskirjaoskuse arendamise edasised võimalused Eestis uuringutulemustest lähtuvalt

Järgnevalt vaadeldakse Eesti elanike rahatarkuse arendamisega seotud tegevuste kujundamise võimalusi käesoleva uurimuse tulemustest lähtuvalt. „Rahatarkuse õpetamise esimene prioriteet ei ole teadlikkus erinevatest finantsteenustest, vaid inimese oskus iseennast, oma võimekust ja võimalusi kriitiliselt analüüsida“ (Finantsalase kirjaoskuse...2015).

Nagu kahe aasta uuringutulemuste võrdlus välja tõi, on finantskirjaoskuse madalamaid skooore prognoosivad mõjutegurid jäänud vaadeldaval perioodil sisuliselt samaks. Need on rahvus (mitte-eestlane) ning haridus (põhi- või keskharidus), millele 2015. a on lisandunud riskivalmidus (riskeerija) ja madal sissetulek. Uuringutes on leidnud kinnitust, et tarbija laenukäitumine sõltub finantskirjaoskuse tasemest ja et madalama haridusega inimestel on tõenäolisemalt madalam finantskirjaoskuse tase (Sevim et al. 2012). Üheks madala haridustasemega kaasnevaks ohuteguriks on kiirlaenu võtmine. Eestis toimunud üleriigiliste täiskasvanute finantskirjaoskuse kvantitatiivuuringu (2006, 2009, 2012) tulemused näitavad, et tarbimiskrediidi võlgadega on hädas eelkõige madalama haridustasemega isikud, kelle kuusissetulek on reeglina Eesti keskmisest madalam, võlgnike enamuse moodustavad töötud, miinimumpalgaga töötajad, toimetulekutoetuse saajad ja töövõimetuspensionärid.

Seisuga 31.01.2015 oli Krediidiinfo maksehäirete registris registreeritud 36 838 isikut, kellel on kiirlaenu või tarbimiskrediidiga seotud maksehäire (ärileht.ee). Peamine probleem kiirlaenu võtmisel on, et inimene ei saa aru, kui suureks kujuneb tagasimakstav summa. See eeldab teatavat arusaamist finantsmõistetest (näit. krediidi kulukuse määr) ning oskust riskide võtmist kriitiliselt hinnata. See puudutab otseselt finantskirjaoskuse programmi kolmandat punkti, mille eesmärgiks on finantsteenuste vastutustundlik pakkumine, mis tähendab muuhulgas, et tarbijale ei tohi jätta muljet, et tarbijakrediidi võtmine on riskivaba ja lihtne võimalus finantsprobleemide lahendamiseks, ega kallutada neid läbimõtlematule laenuvõtmisele. Mõningaid samme on selles suunas juba ette võetud: kiirlaenu sektor on viidud Finantsinspeksiooni järelevalve alla, kiirlaenufirmadele on kehtestatud tegevusloa nõue, piirati sissenõudmis- ja menetluskulusid, keelustati vahekohtute kasutamine. **Siiski oleks oluline toetada seda osa osa elanikkonnast, kellel endal pole piisavalt teadmisi vastutustundlike otsuste tegemiseks või on rahaasjades mitteoptimaalsed hoiakud ja käitumine. Võlanõustamisteenusele lisaks tuleks jätkata erinevate teavitus- ja reklaamikampaaniatega.** Nagu 2015. a. finantskirjaoskuse uuringuraportist selgus, mõjutab põhiharidusega inimesi teenuse valimisel rohkem televisioonis, raadios või ajalehtedes esinev reklaam ning mõnevõrra vähem internetist leitav teave, seega tuleb jätkata vajalikku teavitustööd just nende kanalite kaudu (Finantsalase kirjaoskuse...2015).

Oluline finantskirjaoskuse madalat taset mõjutav tegur on ka rahvus (mitte-eestlane). Rahvuse vahe finantsteadmistes tuleb sisse juba kooli tasandil. Riitsalu (2014), analüüsis 2012. a. PISA uuringu tulemusi Eesti osas, tõi välja olulise tulemuste erinevuse kooli õppekeele järgi. Tema sõnul tuleks „erilist tähelepanu pöörata venekeelsete koolide õpilastele ning neile sobivate õppematerjalide

loomisele. Samuti tasuks mõelda lapsevanemate kaasamisele, sest ka täiskasvanud vene keelt kõnelevad inimesed on finantskirjaoskuse uuringutes olulise sihtrühmana välja tulnud“.

Muukeelse elanikkonna suurem rahatarkuse alane teavitustöö on kindlasti vajalik, kuid et see ei jääks pelgalt formaalse info jagamiseks, oleks vaja süvenenumalt uurida, millest on tingitud finantskirjaoskuse taseme erinevused eestikeelse elanikkonnaga võrreldes. Võib-olla oleks mõistlik seda uurida finantskirjaoskuse üksikkomponentide tasandil ja miks mitte ka kvalitatiivuuringuna nii täiskasvanute kui ka kooliõpilaste seas. **Töö autor oletab, et teadmiste vahe võib seonduda ka venekeelse sõltumatu info piiratusega.**

Rahatarkuse tõstmiseks loodud koolitusprogrammides on nähtud lahendust indiviidide ja perekondade finantsprobleemidele. Samas on tõendid selliste programmide kasuteguri kohta vastuolulised ja mõned uurijad väidavad, et tehtavad kulutused kaaluvad üles võimaliku tulu (Huston 2010). See viitab, et **programm peaks olema välja töötatud konkreetse sihtgrupi vajadustest ja tasemest lähtuvalt ning soovitavalt nende meeliskanaaleid pidi.** Näiteks 18–26 aastaste noorte sihtgrupp on harjunud kasutama väga erinevaid meediakanaleid ja kuna tegemist on väga heterogeense sihtgrupiga, on nendega kontakti saamiseks hädavajalik kasutada võimalikult erinevaid kanaleid (Facebook, Youtube, blogid) (Krusten et al. 2014).

4.3. Finantskirjaoskuse mõõtmise ja edasise uurimise võimalustest

OECD poolt koostatud indeksisse kuuluvad finantsteadmise taseme kohta käivad küsimused mõõtsid arusaamist inflatsioonist, intressist ja riskide hajutamisest. On mõistetav, et need on tänapäeva finantsmaailmas hakkamasaamiseks olulised teemad, kuid arvestades Eesti minevikku, siis **väga paljude keskealiste ja vanemate teadmised pärinevad veel Nõukogude ajast, kui investeerimine, riskide maandamine jms polnud eriti teemaks. See ei pruugi tähendada, et vanemal generatsioonil puuduvad rahaga ümberkäimise oskused või et nende käitumine rahaasjades on tingimata mitteoptimaalne.** 2010. ega 2015. aasta regressioonimudelites ei tulnud esile olulisi teadmiste taseme erinevusi vanusrühmade lõikes. Lisaks on mitmete uurijate poolt (Hung et al. 2009) tõstatatud küsimus, kas Lusardi ja Mitchell'i välja töötatud nn „suure kolmiku“ küsimused (inflatsioon, riskide hajutamine, intressi arvutamine) on parimad finantsteadmise taseme mõõtmiseks.

Kõrgema formaalharidusega indiviidid võivad saada kõrgeid skoores teadmistes, kuid nagu tööst nähtub, ei taga see tingimata soovitud käitumist. Seda on välja toodud ka OECD 2010. a uuringus, kus eestlased olid teadmistelt teisel, kuid käitumiselt viimasel kohal. Töö autor pole

kindel, **kas see näitab teadmiste ja käitumise vahelise seose nõrkust või muude seni vähem kajastatud tegurite (hoiakulised, isiksuslikud) tugevamat mõju.**

Finantskäitumise taset mõõtvad küsimused puudutasid eelarvet, säästmist, pikaajaliste eesmärkide püstitamist jms. Krusten et al. (2014) leiavad, et **traditsioonide puudumine võib pärssida pikaajalist planeerimist.** „Eesti on suhteliselt noor riik ja seetõttu pole inimestele kogunenud ka kapitali, mida järgmistele põlvkondadele pärandada. See mõjutab perspektiivi tajumist tuleviku osas ning puudub perekondlik põlvkondadeülene rahatarkuse ülekandumine“.

Hoiakuid on uuringus mõõdetud kolme küsimusega, mida töö autori arvates on vähe.

Finantskirjaoskuse indeksite omavahelised korrelatsioonid näitasid, et hoiakud ja käitumine on omavahel tugevamalt seotud kui käitumine ja teadmised. **Seega võib hoiakute muutmine olla efektiivsem tee soovitud käitumise saavutamiseks kui pelgalt teadmiste taseme parandamine.** Selge on ka see, et hoiakute ja käitumise muutmine on aeganõudev ja pikk protsess. Seda olulisem on, et kavandatavad tegevused ei jääks tulemusteta ja jõuaksid planeeritud sihtgrupini. Selleks on vaja võimalikult palju teada hoiakutest ja nende toimemehhanismidest. Lisaks hoiakutele on paljud uurijad välja toonud isiksuseomaduste mõju käitumisele.

Finantsvõimekus hõlmab teadmisi ja oskusi, kuid katsed nende taset tõsta ei pruugi anda soovitud tulemusi. De Meza et al. (2008) toovad välja, et **mida inimesed otsustavad teada ja mida nad teevad oma teadmistega, võib sõltuda peamiselt nende sisemistest psühholoogilistest atribuutidest. Töö autori arvates võiks sellega arvestada nii finantskirjaoskuse taseme tõstmiseks mõeldud meetmete kui ka uute uuringute kavandamisel.** Võimalusel tuleks rohkem kaasata psühholooge ja /või käitumisteadlasi. Eestlaste rahatarkuse alaste teadmiste ja käitumise lõhe ei pruugi olla tingitud üksnes mitteoptimaalsetest käitumispraktikatest, vaid selle taga võivad olla ka hoiakulised ning psühholoogilised mõjutegurid, mida kasutatud uurimisküsimused ei ava piisavalt.

On mõisteta, et osalemine rahvusvahelises võrdlusuuringus on oluline ja kasulik. Hea on teada, kus ollakse võrdluses teiste riikidega ja milline on olnud edasimineku kahe uuringu vahelisel perioodil. See annab aimdust, kas kavandatud meetmed on olnud tõhusad ja millele tuleks enam keskenduda. Finantskirjaoskus on keeruline konstrukt, mida näitab ka see, et uurijad pole jõudnud üksmeelele ei selles, kuidas seda täpselt defineerida ega ka selles, kuidas seda kõige paremini mõõta. See teeb keeruliseks rahvusvaheliste võrdluste tegemise. Üksmeelel ollakse ainult selle taseme tõstmise olulisuses nii indiviidi kui ühiskonna tasandil tervikuna.

Enamus finantskäitumisega seotud uuringutest on läbi viidud anglo-ameerika riikides, millel on võrreldes Eestiga muuhulgas erinev ajalooline taust ning kultuuriruum. **Seega ei saa**

finantshariduse puhul võtta üks-üheselt üle teiste riikide praktikaid, kuna teistes oludes või inimgruppide osas ei pruugi nad soovitud tulemust anda (Merilain 2012).

KOKKUVÕTE

Indiviidi ja majapidamise tasandil tekkivatel finantsprobleemidel võivad olla tõsised tagajärjed, mis ulatuvad tunduvalt kaugemale asjassepuutuva indiviidi või majapidamise tasemest. Hiljutine finantskriis on selle selge meeldetuletus. Arusaamine inimeste finantsraskustesse sattumise põhjustest on oluline võti sarnase olukorra vältimiseks tulevikus (McCarthy 2011:5).

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on käsitleda finantskirjaoskuse mõistet ja selle komponente ning seda, mil määral erinevad objektiivsed ja subjektiivsed tegurid mõjutavad meie teadmisi, hoiakuid ning käitumist rahaasjades. Töös on kasutatud 2010. ja 2015. a Eesti finantskirjaoskuse uuringute andmeid, mille tulemusi on omavahel võrreldud, et kaardistada toimunud muutusi. Töös püstitati kaheksa hüpoteesi ning üks uurimisküsimus. Uuringu raames moodustati OECD metoodikat kasutades finantskirjaoskuse kolme komponendi indeksid ning samuti koostati nende alusel ka finantskirjaoskuse koondindeks. Järgnevalt vaadeldi finantskirjaoskuse komponentidele ja finantskirjaoskusele kui tervikule mõju avaldavaid tegureid regressioonimudelite kaasabil.

Haridus oli ainus tegur, mis mõjutas kõiki finantskirjaoskuse komponente, kuid sedagi mitte kõikide haridusgruppide lõikes. Kõrgharidusega võrreldes prognoosis põhi- ja keskharidus madalamat teadmiste ja käitumise taset, kuid hoiakute tasandil kesk- ja kõrgharidusega indiviididel olulist vahet pole. Sugu ja sissetulek avaldasid mõju teadmiste ja käitumise tasemele, kuid mitte hoiakutele. Rahvus mõjutas teadmisi ja hoiakuid, kuid mitte käitumist. Finantskirjaoskuse üldtaset prognoosivas mudelis oli kahe uuringuaasta lõikes ühiseks mõjuteguriks rahvus ja haridus.

Kokkuvõttes võib öelda, et finantsteadmiste taset mõjutasid eelkõige sugu, rahvus, haridus ja sissetulek; hoiakute taset rahvus ja haridus ning käitumise taset sugu, haridus ning sissetulek.

Samad mõjurid kandusid suuresti üle ka finantskirjaoskuse koondmudelisse, kus põhiliste mõjuteguritena saab välja tuua rahvuse, hariduse ja sissetuleku. Selgus ka, et inimesed hindavad oma finantskirjaoskuse taset suhteliselt adekvaatselt, kuid samas ei ole kõrge finantskirjaoskuse tase seotud kõrge hinnanguga majanduslikule olukorrale.

Käesoleva uuringu tulemustest lähtuvalt võiks Eesti finantskirjaoskuse alase tegevuse raames panna vastava programmi realiseerimisel eelkõige rõhku mitte-eestlaste, madala sissetuleku ning põhi- ja keskharidusega indiviidide rahatarkuse alaste teadmiste, hoiakute ning käitumise parandamisele.

KASUTATUD KIRJANDUS

Ali, A., Rahman, M. S. A., Bakar, A. (2015). *Social Indicators Research*. January, Volume 120 (1), 137–156.

Allgood, S. A., Walstad, W. (2012). The Effects of Perceived and Actual Financial Literacy on Financial Behaviours.

Almenberg, J., S  ve-Söderbergh, J. (2011). Financial Literacy and Retirement Planning in Sweden. January 1. Netspar Discussion paper No. 01/2011–018.

ANZ Survey of Adult Financial Literacy in Australia (2015). May. <http://www.anz.com/resources/3/1/31cbc1fd-9491-4a22-91dc-4c803e4c34ab/adult-financial-literacy-survey-full-results.pdf> 03.08.2016

Ariely, D. (2011). Irratsionaalne inimene. Kuidas me teeme oma igap  evaseid otsuseid. Kirjastus Hermes.

Atkinson, A., McKay, S., Kempson, E. & Collard, S. (2006). Levels of Financial Capability in the UK: Results of a Baseline Survey. Financial Services Authority. *Consumer Research* 47.

Atkinson, A., Messy, F. (2012), “Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study”, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15, OECD Publishing.
<http://dx.doi.org/10.1787/5k9csfs90fr4-en>

Bajo, E., Barbi, M., Sandri, S. (2015). Financial Literacy, Households’ Investment Behavior, and Risk Propensity. *Journal of Financial Management Markets and Institutions*, vol. 3 (1), 157–174.

Barber, B. M., Odean, T. (2001). Boys will be Boys: Gender, Overconfidence, and Common Stock Investment. *Quarterly Journal of Economics*. February, 261–292.

Bearden, W. O., Haws, K. L. J. (2012). How low spending control harms consumers. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40 (1), 181–193.

Beutler, I. F., Gudmunson, C. G. (2012). New Adolescent Money Attitude Scales: Entitlement and Conscientiousness. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 23 (2), 18–31.

Brown, M., Graf, R. (2013). Financial Literacy, Household Investment and Household Debt: Evidence from Switzerland. Working Papers on Finance no.13/1. Swiss Institute of Banking and Finance. 1-31.

Capuano, A. & Ramsay, I. (2011). *What Causes Suboptimal Financial Behaviour? An Exploration of Financial Literacy, Social Influences and Behavioural Economics*. Research Report. March 2011. The University of Melbourne.

Cole, S. A., Paulson, A. L., Shastry, G. K. (2012). Smart Money: The Effect of Education on Financial Behaviour (April 11, 2012). Harvard Business School Finance Working Paper No. 09–071.

Coşkuner, S. (2016). Understanding Factors Affecting Financial Satisfaction: The Influence of Financial Behavior, Financial Knowledge and Demographics. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR)* Vol-2, Issue-5. pp 377–385.

Cude, B. J. (2010). Financial Literacy 501. *The Journal of Consumer Affairs*, Vol. 44 (2).

Danes, S. M., Haberman, H. R. (2007). Teen Financial Knowledge, Self-Efficacy, and Behavior: A Gendered View. *Financial Counseling and Planning*, 18 (2), 48–60.

Davey, J., George, C. (2011). Personality and Finance: The Effects of Personality on Financial Attitudes and Behaviour. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*. 5(9): 275–294.

De Meza, D., Irlenbusch, B., Reyniers, D. (2008). *Financial capability: A behavioural economics perspective*. Financial Services Authority London. <http://www.fca.org.uk/static/fca/documents/research/fsa-crpr69.pdf> 10.08.2016

Dohmen, T., Falk, A., Huffman, D., Sunde, U. Individual Risk Attitudes: Measurement, Determinants and Behavioral Consequence. *Forthcoming in the Journal of The European Economic Association*. 1–47. (http://www.swarthmore.edu/Documents/academics/economics/huffman/Individual_risk_attitudes_JEEA.pdf 17.07.2016).

Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich.

Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2013–2020. Rahandusministeerium. Tallinn, 2013.

Eesti pangaliit koduleht. <http://www.pangaliit.ee/et/uudised?start=40>

Evans, M. D. R. Kelley, J., Sikora, J., Treiman, D. J. (2010). Family scholarly culture and educational success: Books and schooling in 27 nations. *Research in Social Stratification and Mobility*, 28, 171–197.

Farrell, L., Fry, T.R.L., Risse, L. (2016). The significance of financial self-efficacy in explaining women's personal finance. *Journal of Economic Psychology* 54, 85–99.

Financial Literacy and inclusion (2013). Results of OECD/INFE survey across countries and by gender. June. Russia Trust Fund. https://www.oecd.org/daf/fin/financialeducation/TrustFund2013_OECD_INFE_Fin_Lit_and_Incl_SurveyResults_by_Country_and_Gender.pdf 06.08.2016

Finantsalane kirjaoskus Eesti elanike seas. Uuringuraport. Faktum & Ariko. November-detsember 2010. Tallinn.

Finantskirjaoskuse ja finantsteenuste alase teadlikkuse uuring Eesti elanike hulgas: teadmised, oskused, käitumine ja hoiakud isiklike rahaasjade korraldamisel. (2012). Uuringuraport. Saar Poll OÜ. Tallinn.

Finantsalase kirjaoskuse uuring Eesti elanike seas. (2015). Uuringuraport. Saar Poll OÜ. Tallinn.

Finke, M. S., Howe, J. S., Huston, S. J. (2016). Old Age and the Decline in Financial Literacy. *Management Science*, January (21).

Fisher, J. P. (2010). Gender Differences in Personal Saving Behaviours. *Journal of Financial Counseling and Planning* ; 21 (1), 14–24.

Fonseca, R., Mullen, K. J., Zamarro, G., Zissimopoulos, J. (2012). What Explains the Gender Gap in Financial Literacy? The Role of Household Decision Making. *Journal of Consumer Affairs*. 46(1), 90–106.

FSA (2005). Financial Services Authority. Measuring financial capability: an exploratory study. *Consumer Research* 37.

Gleitman, H., Gross, J., Reisberg, D. (2014). *Psühholoogia*. Hermes Kirjastus.

Harrison, N., Chudry, F. (2011). Overactive, overwrought or overdrawn? The role of personality in undergraduate financial knowledge, decision-making and debt. *Journal of Further & Higher Education*; 35 (2), 149–182.

Hastings J. S., Madrian B. C., Skimmyhorn W. L. (2012). Financial Literacy, financial education and economic outcomes. NBER Working Paper No. 18412. September, 1–42.

Hayes, N. (2002). *Sotsiaalpsühholoogia alused*. Tallinn: Kirjastus Külim.

Helppie, B., Kapinos, K. A., Willis, R. J. (2010). Occupational Learning, Financial Knowledge, and the Accumulation of Retirement Wealth. Working Paper WP 2010–237. University of Michigan Retirement Research Center. (<http://www.mrrc.isr.umich.edu/publications/papers/pdf/wp237.pdf> 06.08.2016)

Hershfield, H. E., Goldstein, D. G., Sharpe W. F., Fox, J., Yeykelis, L., Carstensen, L. L., Bailenson, J. N. (2011). Increasing Saving Behaviour Through Age-Progressed Renderings of the Future-Self. *Journal of Marketing Research*, XLVIII (Special Issue), S23-S37.

Hilgert, M., A., Hogarth, J. M., Beverly, S. (2003). Household Financial Management: The Connection Between Knowledge and Behavior. *Federal Reserve Bulletin*, 89 (7), 309–322.

Holzmann, R. (2010). *Bringing Financial Literacy and Education to Low and Middle Income Countries: The Need to Review, Adjust and Extend Current Wisdom*. Social Protection Discussion Paper No 56501, World Bank.

<http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Social-Protection-General-DP/1007.pdf> (04.07.2016)

Hung, A. A., Parker, A. M., Yoong, J. K. (2009). Defining and Measuring Financial Literacy. Rand Corporation. Working paper. September, 23.

Huston, S. (2010). Measuring Financial Literacy. *The Journal of Consumer Affairs*, 44 (2): 296–316.

Hõrak, P. (2009). Mees, kes seletas ära paabulinu saba. Postimees, september (6). <http://www.postimees.ee/160210/mees-kes-seletas-ara-paabulinu-saba>

Joo, S.-H., & Grable, J. E. (2004). An exploratory framework of the determinants of financial satisfaction. *Journal of Family and Economic Issues*, 25(1), 25–50.

Jureviciene, D., Jermakova, K. (2012). The Impact of Individuals' Financial Behaviour on Investment Decisions. Electronic International Interdisciplinary Conference. September, 3– 7.

Kes on kiirlaenuvõtja? Laenukäitumise uuringu kokkuvõte. Psience OÜ. Veebruar 2009.

Krusten, M., Matt, S., Mäesalu, G., Raamat, P., Sugasepp, T. (2014). Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programmi kommunikatsioonistrateegia. Tartu Ülikool. Sotsiaal- ja haridusteaduskond. Ühiskonnateaduste instituut.

Kärmo, V. (2014). Erasikute pensioni finantsplaneerimise mõjurid Eestis. Magistritöö. Eesti Maaülikool. Majandus- ja sotsiaalinstituut.

Li, Y., Baldassi, M., Johnson, E. J., Weber, E. U. (2013). Compensating Cognitive Capabilities, Decision Performance, and Aging. *Psychology & Aging*, 28(3), 595–613.

Liersch, M. (2014). Women and Investing: A Behavioural Finance Perspective. Fall. Bank of America Corporation. (<https://mlaem.fs.ml.com/content/dam/ML/Articles/pdf/ARTRGVP5.pdf> 03.08.2016)

Lusardi, A., Tufano, P. (2009). Debt Literacy, Financial Experiences, and Overindebtedness. 1-45. http://www.dartmouth.edu/~alusardi/Papers/Lusardi_Tufano.pdf

Lusardi, A., Mitchell, O. S.(2011). Financial Literacy around the World: An Overview. NBER Working Paper No. 17107, June. <http://www.nber.org/papers/w17107>

Lusardi, A., Mitchell, O. S. (2014). The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44.

Madiste, E. (2012). *Finantskirjaoskuse edendamine Eestis: ekspertide hinnang*. Bakalaureusetöö. Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut. Tartu Ülikool.

Mandell, L. Schmid Klein, L. (2009). The Impact of Financial Literacy Education on Subsequent Financial Behaviour. *Journal of Financial Counseling and Planning*. 20 (1): 15–24.

Mayfield, C., Perdue, G., Wooten, K. (2008). Investment management and personality type. *Financial Services Review*, 17 (3), 219–236.

McCarthy, Y. (2011), “Behavioural characteristics and financial distress”, European Central Bank Working Paper Series n. 1303.

Meriküll, J., Rõõm, T. (2016). Eesti leibkondade varad, kohustused ja jõukus: leibkondade finantskäitumise ja tarbimisharjumuste uuringu tulemused. Eesti Panga Teemapaberid (1).

Merilain, M. (2012). *Rahaasjade korraldamiskäitumist mõjutavad tegurid Eesti näitel*. Magistritöö. Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut. Tartu Ülikool.

Millennials & Financial Literacy – The Struggle with Personal Finance. www.pwc.com

Monticone, C. (2010). How Much Does Wealth Matter in the Acquisition of Financial Literacy? *The Journal of Consumer Affairs*, Vol. 44 (2), 403–422.

Murphy, J. L. (2013). Psychosocial Factors and Financial Literacy. *Social Security Bulletin*, Vol. 73, (1), 73–81.

OECD (2013). Women and Financial Education: Evidence, Policy Responses and Guidance. 1-100. OECD Publishing.

PISA 2012 Results: Students and Money. Financial Literacy Skills for the 21st century. Volume VI. OECD Publishing 2014, 1–202.

Potrich, A. C. G., Vieira, K. M., Kirch, G. (2015). *Determinants of Financial Literacy: Analysis of the Influence of Socioeconomic and Demographic Variables*. Revista Contabilidade & Finanças, vol. 26 (69) São Paulo Sept./Dec. http://www.scielo.br/scielo.php?pid=S151970772015000300362&script=sci_arttext&tlng=en

Reinson, H. (2013). Inimesed mõtlevad oma tuleviku minast kui vöõrast inimesest. (<http://www.emor.ee/heidi-reinson-inimesed-motlevad-oma-tuleviku-minast-kui-voorast-inimesest/> 27.02.2014)

Remund, D. L. (2010), “Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy”. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 276–295.

Riitsalu, L. (2014). Eesti õpilaste finantskirjaoskus. PISA 2012 uuringu tulemused. Uuringuraport. SA Innove.

Riitsalu, L., Murakas, R., Veeret, D. (2016, avaldamisel). *The gap between knowledge and behaviour in managing personal finances*.

Robb, C. A., & Woodyard, A. S. (2011). Financial knowledge and ‘best practice’ behavior. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 22(1), 36–46.

Ross, M. (2013). Finantskirjaoskuse edendamisest Eestis. Ettekanne Rahatarkuse konverentsil. Rahandusministeerium.

Rowley, M. E., Lown J. M., Piercy, K. W. (2012). Motivating Women to Adopt Positive Financial Behaviours. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 23 (1), 47–62.

Santos, E. & Abreu, M. (2013). "Financial Literacy, Financial Behaviour and Individuals' Over-indebtedness," Working Papers Department of Economics 2013/11, ISEG – School of Economics and Management, Department of Economics, University of Lisbon.

Sass, S. A., Belbase, A., Cooperrider, T., Ramos-Mercado, J. D. (2015). What Do Subjective Assessments of Financial Well-Being Reflect? Center for Retirement Research at Boston College. March.

Sevim, N., Temizel, F., Sayilir, Ö. (2012). The effects of financial literacy on the borrowing behaviour of Turkish financial consumers. *International Journal of Consumer Studies* (36), 573–579.

Taft, M.K., Hosein, Z.Z., Mehrizi, S.M., Roshan, A. (2013). The Relation between Financial Literacy, Financial Wellbeing and Financial Concerns. *International Journal of Business and Management*, 8 (11), 63–75.

The 2015 Consumer Financial Literacy Survey. Prepared For: The National Foundation for Credit Counseling (NFCC). Harris Poll.

https://www.nfcc.org/wpcontent/uploads/2015/04/NFCC_2015_Financial_Literacy_Survey_FINAL.pdf

Van de Venter, G., Michayluk, D., Davey, G. (2012). A longitudinal study of financial risk tolerance. *Journal of Economic Psychology*, 33(4), 794–800.

Van Raaij, W. F. (2016). Understanding Consumer Financial Behaviour. *Money Management in an Age of Financial Illiteracy*. 1–275.

Van Rooij, M., Lusardi, A., Alessie, R. (2007). Financial Literacy and Stock Market Participation. Working paper (162).

Verma, M. (2008). Wealth Management and Behavioral Finance: The Effect of Demographics and Personality on Investment Choice Among Indian Investors. *Journal of Behavioral Finance* (5), 31–57.

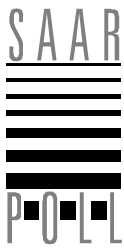
Viirpalu, I. (2011). *Üliõpilaste rahakasutus ja rahaga seotud hoiakud*. Bakalaureusetöö. Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut. Tartu Ülikool.

Von Stumm, S., O’Creevy, M. F., Furnham, A. (2013). Financial capability, money attitudes and socioeconomic status: Risks for experiencing adverse financial events. *Personality and Individual Differences* (54), 344–349.

Worthington, A. C. (2005). Financial literacy in Australia. Accounting and Finance Association of Australia and New Zealand Conference (pp. 1-23). Australia: John Wiley & Sons Australia Ltd.

Õunapuu, L. (2014). Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes. Tartu Ülikool.

Ärileht. 31.01.2015.(<http://arileht.delfi.ee/news/uudised/volanoustaja-kiirlaenudega-hatta-jaanu-suurim-hirm-on-maksehaireregistrisse-sattumine?id=70684543> 15.08.2016).

Lisa 1. Eesti 2015. aasta finantskirjaoskuse

uuringu ankeet

FINANTSKIRJAOSKUS

Juuni 2015

									1
↑ ankeedi jrk nr	↑ intervjueerija kood								

Tere, mina olen sotsiaal- ja turu-uuringute firma Saar Poll küsitaja. Minu nimi on _____. Toimumas on Eesti elanikkonna küsitlus, mis käsitleb peamiselt inimeste finantskäitumist. Meid ei huvita Teie isiklik kontoseis ja palganumber, vaid küsimused puudutavad Teie igapäevaseid harjumusi, hoiakuid, oskuseid ja üldist teadlikkust rahaasjade planeerimisel. Uuringu tulemusi kasutatakse Eesti-siseseks ja rahvusvaheliseks võrdluseks ning tulemused on olulised finantskirjaoskuse edendamiseks ja seda puudutavate otsuste langetamiseks. Teie panus on väga oluline.

Vastajad on valitud juhuvaliku põhimõttel ning ka Teie olete küsitletavate hulka sattunud juhuslikult. Küsitlus on anonüümne. Teie vastuseid kasutatakse vaid üldanalüüsi tegemiseks.

Esmalt sooviksin esitada mõned küsimused Teie ja Teie leibkonna kohta, et olla kindel, et me küsitleme erinevaid inimesi, kes on erineva perekondliku taustaga. Palun rääkige oma tavapärasest leibkonnast, mitte inimestest, kes elavad siin ajutiselt.

F1. Palun öelge, kes kuulub Teie tavapärasesse leibkonda. Kas Te elate...? LUGEGE A-H ETTE. IGAS REAS ÜKS VASTUS. KUI VASTAJA ELAB ÜKSI, SIIS MÄRKIGE VASTUS AINULT REAS „A“ JA JÄTKAKE SEEJÄREL LAUSEGA ENNE KÜSIMUST F4.

	Jah	Ei	
A. Üksi	1	0	→ KUI ELAB ÜKSI, JÄTKAKE LAUSEGA ENNE F4
B. Koos elukaaslase/abikaasaga	1	0	
C. Koos alla 18-aastaste lastega, ükskõik, kas enda või elukaaslase/abikaasa lapsed	1	0	
D. Koos 18-aastaste või vanemate lastega, ükskõik kas enda või elukaaslase/abikaasa lapsed	1	0	
E. Koos enda või elukaaslase/abikaasa vanematega	1	0	
F. Koos teiste sugulastega	1	0	
G. Koos sõpradega, töö- või koolikaaslastega	1	0	
H. Koos kellegi teisega	1	0	

KÜSIGE F2, KUI LEIBKONNAS ON ALLA 18-AASTASEID LAPSI (F1_C=1). ÜLEJÄÄNUD JÄTKAKE F3.

F2. Kui mitu alla 18-aastast last elab praegu Teie leibkonnas?

KIRJUTAGE 0-17-AASTASTE ARV: _____ last

F3. Kui mitu inimest kokku, Teie kaasaarvatud, elab praegu Teie leibkonnas?

KIRJUTAGE ARV: _____ inimest

KÜSIGE KÕIGILT.

Järgnevad küsimused aitavad meil mõista, kuidas inimesed oma rahalistest vahenditest mõtlevad ja neid planeerivad. Siin ei ole õigeid ega valesid vastuseid. Teie vastused jäävad konfidentsiaalseks. Palun vastake nii ausalt, kui saate.

F4. Kes Teie leibkonnas vastutab igapäevaste rahaasjade korraldamise eest? LUGEGE 1-3 ETTE. ÜKS VASTUS.

Teie teete neid otsuseid ise	1
Teie teete neid otsuseid koos kellegi teisega	2
Keegi teine teeb neid otsuseid	3
EI OSKA ÕELDA	7
KEELDUS	9

F5. Kas Teie leibkonnal on koostatud eelarve? Eelarvet kasutatakse, et otsustada, kui suurt osa sissetulekutest kasutatakse kulutamiseks, arvete maksmiseks ja säästmiseks. ÜKS VASTUS.

Jah	1
Ei	0
EI OSKA ÕELDA	7
KEELDUS	9

Järgmiste küsimuste puhul palume Teil mõelda iseenda, mitte kogu oma leibkonna peale.

F6. Kas Teie isiklikult olete viimase 12 kuu jooksul raha säästnud mõnel järgmistest viisidest, sõltumata sellest, kas Teil on see raha endiselt alles või mitte? ULATAGE KAART F6. VÕIB OLLA MITU VASTUST. INTERVJUEERIJAL, PENSIONIFONDI OMAMINE EI LÄHE SIIN KÜSIMUSES ARVESSE.

Sularaha kõrvale panemine	1
Raha kogumine oma arvelduskontole	2
Raha kandmine hoiukontole (kogumis-, kasvu-, reserv-, tähtajaline hoius pangas)	3
Raha andmine perekonnale, et nad säästaksid Teie eest	4
Raha kogumine hoiulaenuühistus	5
Investeermisteenuste ostmise, välja arvatud pensionifond (nt investeerimis-riskiga elukindlustus, investeerimisfondi osakud, võlakirjad, aktsiad)	6
Säästmine mõnel muul viisil (nt investeerimine kinnisvarasse, kulda, kunsti)	7
EI OLE SÄÄSTNUD	8
EI OSKA ÕELDA	97
KEELDUS	99

- F7.** Kui Teie isiklikult peaksite täna tegema suure väljamineku, mis on võrdväärne Teie enda igakuise sissetulekuga, kas Te suudaksite selle eest tasuda, ilma et laenaksite raha või paluksite perekonna või sõprade abi? *ÜKS VASTUS.*

Jah	1
Ei	0
EI OSKA ÕELDA	7
EI OLE RAKENDATAV (EI OLE ISIKLIKKU SISSETULEKUT)	8
KEELDUS	9

- F8.** Mõned inimesed püstitavad endale rahalisi eesmärke, nagu ülikooli õpingute eest tasumine, auto ostmise, võla või laenu tagasimaksmine, rahalise tagavara loomine. Kas Teil (isiklikult või koos partneriga) on mõni rahaline eesmärk? *ÜKS VASTUS. INTERVJUEERIJAL, SIIN ON MÕELDUD PÜSTITATUD EESMÄRKE, MIS EI OLE VEEL SAAVUTATUD.*

Jah	1	→ KÜSIGE F9
Ei	0	→ JÄTKAKE LAUSEGA ENNE F11
EI OSKA ÕELDA	7	
KEELDUS	9	

- F9.** Õelge palun lühidalt, mis on Teie kõige olulisem rahaline eesmärk. *KIRJUTAGE VASTUS SÕNA-SÕNALT ÜLES.*

97. EI OSKA ÕELDA
99. KEELDUS

- F10.** Milliseid samme Te olete ette võtnud selle eesmärgi saavutamiseks? *ULATAGE KAART F10. VÕIB OLLA MITU VASTUST.*

Planeerinud oma tegevusi, teinud tegevusplaani	1
Suurendanud oma krediitkaardi või laenu tagasimakset	2
Kogunud või investeerinud raha	3
Otsinud uue või täiendava töökoha	4
Leidnud laenu saamise võimaluse	5
Vähendanud kulutusi	6
Midagi muud, mida? <i>KIRJUTAGE:</i>	7
EI OLE TEINUD MIDAGI	8
EI OSKA ÕELDA	97
KEELDUS	99

KÜSIGE KÕIGILT.

Järgmised küsimused puudutavad pensionipõlve planeerimist. Siinjuures ei ole oluline, kas Te olete juba pensionil või mitte.

- F11. Skaalal 1 kuni 5, kus 1 tähendab, et Te ei ole üldse kindel, ja 5 tähendab, et olete täiesti kindel, kui kindel Te olete, et olete oma pensionipõlveks rahaasjad hästi planeerinud? ULATAGE KAART F11. ÜKS VASTUS.**

Ei ole üldse kindel				Täiesti kindel	EI OLE PLAANI PENSIONI-PÕLVEKS	EI OSKA ÕELDA	KEELDUS
1	2	3	4	5	6	7	9

- F12. Millistest allikatest Te oma pensionipõlves raha saate? ULATAGE KAART F12. VÕIB OLLA MITU VASTUST.**

Riiklik pension (I samm)	1
Kohustuslik kogumispension (II samm)	2
Täiendav kogumispension (III samm)	3
Töötaja sissemaksed III pensionisambasse	4
Isiklike finantsvarade müük (aktsiad, väärtpaberid, fondid)	5
Muude isiklike varade müük (auto, kinnisvara, kunst, juvelid, antiikesemed jms)	6
Isiklike varade pealt teenitav tulu (nt kinnisvara rent, finantsvaradelt laekuv tulu)	7
Tugi abikaasalt või elukaaslaselt	8
Tugi lastelt	9
Tugi laiemalt pereringilt	10
Töötamine pensioniealisena	11
Ettevõtlustulu	12
Pärandus	13
Toetused riigilt või kohalikult omavalitsuselt	14
Muu allikas, milline? KIRJUTAGE:	15

EI OSKA ÕELDA	97
KEELDUS	99

Järgmised küsimused hõlmavad endas erinevaid finantsteenuseid. Meid ei huvita Teie kontoseisud, vaid see, kas Te olete nendest teenustest kuulnud või mõnda neist isiklikult või koos kellegi teisega kasutanud.

- F13. Palun öelge, kas Te olete kuulnud nendest finantsteenustest. ULATAGE KAART F13-F15. LUGEGE KÕIK TEENUSED ETTE. MÄRKIGE VEERUS F13 IGAS REAS ÜKS VASTUS.**

KÜSIGE F14-F15, KUI VASTAJA ON KUULNUD VÄHEMALT ÜHEST TEENUSEST (F13=1). ÜLEJÄÄNUD JÄTKAKE F20.

- F14. Palun öelge, kas Teil isiklikult või koos kellegi teisega on hetkel mõni nendest finantsteenustest. LUGEGE ETTE TEENUSED, MILLEST VASTAJA ON KUULNUD (F13=1). MÄRKIGE IGA TEENUSE KOHTA VASTUS VEERGU F14.**

- F15. Milliseid finantsteenuseid Te olete isiklikult või koos kellegi teisega viimase 2 aasta jooksul soetanud, ükskõik, kas Te hetkel neid veel omate või mitte? Palun ärge arvestage teenuseid, mida uuendatakse automaatselt või mis on soetatud kunagi varem. LUGEGE ETTE TEENUSED, MILLEST VASTAJA ON KUULNUD (F13=1). MÄRKIGE IGA TEENUSE KOHTA VASTUS VEERGU F15.**

KÜSIGE **F16**, KUI ON VIIMASE 2 AASTA JOOKSUL SOETANUD ROHKEM KUI ÜHE TEENUSE (KÜSIMUSES **F15** ON MITMEL KORRAL KOOD „1“).

F16. Ja millise neist Te viimati soetasite? LUGEGE VAJADUSEL ETTE TEENUSED, KUS F15=1. MÄRKIGE ÜKS VASTUS VEERGU F16.

	F13. On kuulnud		F14. Hetkel olemas		F15. Soetanud viimase 2 aasta jooksul		F16. Soetas viimati ÜKS VASTUS
	Jah	Ei	Jah	Ei	Jah	Ei	
1. Arvelduskonto	1	0	1	0	1	0	1
2. Hoiukonto (kogumis-, kasvu-, reserv-, tähtajaline hoius pangas)	1	0	1	0	1	0	2
3. Investeerimisriskiga hoius	1	0	1	0	1	0	3
4. Eluasemelaen	1	0	1	0	1	0	4
5. Muu kinnisvara tagatisega pangalaen (väljaarvatud eluasemelaen)	1	0	1	0	1	0	5
6. Tagatiseta pangalaen, väikelaen, tarbimislaen	1	0	1	0	1	0	6
7. Kiirlaen	1	0	1	0	1	0	7
8. Autoliising	1	0	1	0	1	0	8
9. Järelmaks	1	0	1	0	1	0	9
10. Krediitkaart	1	0	1	0	1	0	10
11. Elukindlustus	1	0	1	0	1	0	11
12. Lastekindlustus (nt Koolifond, Kasvuportfell Juunior)	1	0	1	0	1	0	12
13. Muu kindlustus (nt kodu-, vara-, kasko-, reisikindlustus)	1	0	1	0	1	0	13
14. Kohustuslik kogumispension (II samm)	1	0	1	0	1	0	14
15. Täiendav kogumispension (III samm)	1	0	1	0	1	0	15
16. Investeerimisfondi osakud	1	0	1	0	1	0	16
17. Aktsiad	1	0	1	0	1	0	17
18. Võlakirjad	1	0	1	0	1	0	18
19. Tuletisinstrumendid	1	0	1	0	1	0	19
EI OSKA TERVELE KÜSIMUSELE VASTATA	97		97		97		97
KEELDUS TERVELE KÜSIMUSELE VASTAMAST	99		99		99		99

KÜSIGE **F17-F18**, KUI ON VIIMASE 2 AASTA JOOKSUL SOETANUD VÄHEMALT ÜHE TEENUSE (**F15=1**).

Järgmisele kahele küsimusele vastates palun mõelge kõige viimasena soetatud teenusele.

F17. Milline järgmistest väidetest iseloomustab kõige paremini seda, kuidas Te viimati oma valiku tegite? ULATAGE KAART F17. ÜKS VASTUS.

Kaalusin erinevate pakkujate mitmete võimaluste vahel, enne kui oma otsuse tegin	1
Kaalusin ühe pakkuja erinevate võimaluste vahel	2
Ei kaalunud üldse muid võimalusi	3
Otsisin, aga ei leidnud teisi võimalusi, mida kaaluda	4
<i>EI OSKA ÕELDA</i>	7
<i>KEELDUS</i>	9

F18. Millised infoallikad mõjutasid kõige enam Teie otsust, milline teenus valida? ULATAGE KAART F18. VÕIB OLLA MITU VASTUST.

Konkreetsed teenuse põhine informatsioon	
Posti teel saadetud tellimata teenusepõhine info, nt voldikud ja infolehed	1
Esindusest või pangakontorist kaasa võetud teenusepõhine info, nt voldikud ja infolehed	2
Internetist leitud teenusepõhine info	3
Teenusepakkuja müügiesindaja või klienditeenindaja antud info (sh pakkumus)	4
Sõltumatud ostusoovitused	
Sõltumatute nõustajate ostusoovitused	5
Üldine nõuanne lähedastelt	
Nõuanded sõpradelt/sugulastelt, kes ei tööta finantsteenuste alal	6
Nõuanded sõpradelt/sugulastelt, kes töötavad finantsteenuste alal	7
Tööandja soovitused	8
Meediakajastus	
Artiklid ajalehtedes (paberkandjal või veebis)	9
Saated televisioonis või raadios	10
Kajastused sotsiaalmeedias	11
Reklaam	
Reklaam ajalehtedes (paberkandjal või veebis)	12
Reklaam televisioonis või raadios	13
Reklaam sotsiaalmeedias	14
Muu reklaam	15
Muu allikas	
Isiklikud varasemad kogemused	16
Muud allikad, millised? KIRJUTAGE: _____	17
<i>EI OSKA ÕELDA</i>	97
<i>KEELDUS</i>	99

KÜSIGE **F19**, KUI VASTAJAL ON OLEMAS KOHUSTUSLIK KOGUMISPENSION EHK II SAMMAS (**F14_14=1**).

F19. Palun öelge, mille alusel Te valisite selle II samba pensionifondi, kuhu praegu raha kogute. KUI VASTAJA ÜTLEB, ET VÕTTIS VASTU PANGA PAKKUMISE, SIIS TÄPSUSTAGE: Kas tegemist oli Teie kodupanga või mõne teise pangaga? MITTE ETTE LUGEDA! ÜKS VASTUS.

VÕTSIN VASTU KODUPANGA TEHTUD PAKKUMISE	1
VÕTSIN VASTU TEISE PANGA TEHTUD PAKKUMISE	2
OTSISIN MITME PAKKUJA TINGIMUSI JA VALISIN NENDE HULGAST (SH REKLAAM, INFO MEEDIAS, KODULEHTEDEL JMS)	3
RIIK VALIS SELLE MULLE ISE	4
SÕBER VÕI PERELIIGE ON SAMA PENSIONIFONDI KLIENT	5
MUU, MILLE ALUSEL? KIRJUTAGE:	6

EI OSKA ÕELDA	7
KEELDUS	9

KÜSIGE KÕIGILT.

F20. Järgnevalt loen Teile ette mõned väited. Palun öelge, kuivõrd Te nõustute või ei nõustu järgmiste väidetega, kasutades skaalat 1–5, kus 5 tähendab, et Te olete täiesti nõus sellega, et väide kirjeldab Teid, ning 1 tähendab, et Te ei ole sellega üldse nõus. ULATAGE KAART F20. LUGEGE A-L ETTE. IGAS REAS ÜKS VASTUS.

	Ei ole üldse nõus					Täiesti nõus	EI OSKA ÕELDA	KEELDUS
A. Enne, kui ma midagi ostan, kaalun hoolikalt, kas saan seda endale lubada	1	2	3	4	5		7	9
B. Ma elan pigem tänases ja ei muretse homse pärast	1	2	3	4	5		7	9
C. Mulle pakub rohkem rahuldust raha kulutamine kui selle säästmine pikemaks ajaks	1	2	3	4	5		7	9
D. Ma maksan oma arved õigeaegselt	1	2	3	4	5		7	9
E. Ma olen oma raha säästes või investeerides valmis võtma riske	1	2	3	4	5		7	9
F. Ma hoian oma rahaasjadel hoolikalt silma peal	1	2	3	4	5		7	9
G. Ma püstitan pikaajalisi rahalisi eesmärgi ja püüan neid saavutada	1	2	3	4	5		7	9
H. Raha on selleks, et seda kulutada	1	2	3	4	5		7	9
I. Minu majanduslik olukord piirab minu võimalusi teha seda, mis on minu jaoks oluline	1	2	3	4	5		7	9
J. Ma kipun muretsema tavapäraste elamiskuludega hakkama saamise pärast	1	2	3	4	5		7	9
K. Mul on praegu liiga suured võlad	1	2	3	4	5		7	9
L. Ma olen rahul oma praeguse majandusliku olukorraga	1	2	3	4	5		7	9

- F21. Palun öelge, kuidas Te hindaksite oma üldiseid rahaga ümberkäimise oskuseid võrreldes teiste täiskasvanutega Eestis. Kas Te ütleksite, et need on ...? LUGEGE 1-5 ETTE. ÜKS VASTUS.**

Väga kõrged	1
Küllaltki kõrged	2
Keskmised	3
Küllaltki madalad	4
Väga madalad	5
EI OSKA ÖELDA	7
KEELDUS	9

- F22. Mõnikord inimestel juhtub, et nende sissetulek ei kata täielikult nende elamiskulusid. Kas viimase 12 kuu jooksul on Teiega isiklikult seda juhtunud? ÜKS VASTUS.**

Jah	1	→ KÜSIGE F23
Ei	2	→ JÄTKAKE F24
EI OSKA ÖELDA	7	
EI OLE RAKENDATAV (EI OLE ISIKLIKU SISSETULEKUT)	8	
KEELDUS	9	

- F23. Mis Te viimasel korral tegite, et rahaliselt toime tulla, kui Teie sissetulek ei katnud täielikult elamiskulusid? KÜSIGE PÄRAST ESIMEST VASTUST: Mida Te veel tegite? ULATAGE KAART F23. VÕIB OLLA MITU VASTUST.**

Kasutasin olemasolevaid vahendeid	
Võtsin raha säästudest või kandsin hoiuselt arvelduskontole	1
Kärpisin kulutusi, püüdsin vähem kulutada	2
Müüsin midagi minule kuuluvat	3
Tekitasin lisavahendeid	
Tegin olemasoleval töökohal ületunde, teenisin lisaraha	4
Otsisin Eestis uue või täiendava töökoha	5
Läksin välismaale tööle	6
Laenasin olemasolevatest vahenditest või kontaktidelt	
Laenasin toitu või raha perelt, sugulastelt või sõpradelt	7
Laenasin/võtsin avanssi tööandjalt	8
Panin panti midagi minule kuuluvat	9
Võtsin raha välja III pensionisambast	10
Laenasin kasutades olemasolevaid laenu teenuseid	
Kasutasin arvelduskrediiti	11
Kasutasin krediitkaarti arvete tasumiseks või toidu ostmiseks	12
Võtsin uue laenu	
Võtsin laenu finantsteenusepakkujalt, näiteks pangast või hoiulaenuühistult	13
Võtsin palgapäeval tagasimakstava (väga lühikese tagasimakse perioodiga) kiirlaenu	14
Võtsin pikema tagasimakse perioodiga kiirlaenu	15
Võtsin laenu mitteametlikult laenuandjalt (nt eraisikud, kes ei kuulu pere- ja sõprade ringi)	16
Jäin võlgu	
Maksin arved tähtajast hiljem, jätsin mõne makse tegemata	17
Muud vastused	
Muu, mis? KIRJUTAGE: _____	18

EI OSKA ÕELDA	97
KEELDUS	99

KÜSIGE KÕIGILT.

- F24.** Kui Te kaotaksite oma peamise sissetulekuallika, siis kui pika aja vältel Te suudaksite oma elamiskulusid veel katta, ilma et peaksite laenama raha või kolima välja oma kodust? *ULATAGE KAART F24. ÜKS VASTUS.*

Alla ühe nädala	1
Ühest nädalast ühe kuuni	2
Ühest kuust kolme kuuni	3
Kolmest kuust kuue kuuni	4
Üle kuue kuu	5
EI OSKA ÕELDA	7
KEELDUS	9

Järgmised küsimused meenutavad pigem testi. Need küsimused ei ole siin selleks, et Teid eksitada. Kui Teile tundub, et Te teate õiget vastust, siis tõenäoliselt arvategi õigesti. Kui Te vastust ei tea, siis lihtsalt nii ka öelge.

- F25.** Kujutage ette, et viiele vennale antakse kingituseks 1000 eurot ning nad peavad selle omavahel võrdselt ära jagama. Kui palju neist igaüks saab? *VAJADUSEL KORRAKE KÜSIMUST.*

KIRJUTAGE ARV: _____

997. EI OSKA ÕELDA

999. KEELDUS

998. MITTEASJAKOHANE VASTUS

- F26.** Nüüd kujutlege, et vennad peavad ootama ühe aasta, enne kui saavad kätte oma osa 1000 eurost, ja inflatsioon on 2%. Kas ühe aasta pärast saavad nad osta ...? *LUGEGE 1-3 ETTE. ÜKS VASTUS.*

Rohkem kui täna	1
Samas mahus kui täna	2
Vähem kui täna	3
SÕLTUB SELLEST, MIDA NAD OMA RAHA EEST OSTAVAD	4
EI OSKA ÕELDA	7
KEELDUS	9
MITTEASJAKOHANE VASTUS	8

- F27.** Te laenate õhtul ühele inimesele 25 eurot ja järgmisel päeval annab ta Teile 25 eurot tagasi. Kui suurt intressi ta selle laenu puhul maksis?

KIRJUTAGE ARV: _____

997. EI OSKA ÕELDA

999. KEELDUS

998. MITTEASJAKOHANE VASTUS

- F28.** Oletame, et Te paigutate 100 eurot hoiusele, mille garanteeritud intressimäär ühes aastas on 2%. Te ei tee sinna rohkem makseid ega võta sealt ka midagi välja. Kui palju raha on sellel hoiusel esimese aasta lõpuks, pärast seda, kui intressimakse on tehtud? VAJADUSEL KORRAKE KÜSIMUST.

KIRJUTAGE ARV: _____

997. EI OSKA ÕELDA

999. KEELDUS

998. MITTEASJAKOHANE VASTUS

- F29.** Ja kui palju raha on sellel hoiusel viienda aasta lõpuks? Kas seal on ... ? LUGEGE 1-4 ETTE. ÜKS VASTUS.

VAJADUSEL LUGEGE LISAKS: Kõik tingimused jäävad samaks, see tähendab, et intressimäär ei muutu ja Te ei tee sinna rohkem makseid ega võta sealt ka midagi välja.

Üle 110 euro	1
Täpselt 110 eurot	2
Alla 110 euro	3
Seda on antud informatsiooni põhjal võimatu öelda	4
EI OSKA ÕELDA	7
KEELDUS	9
MITTEASJAKOHANE VASTUS	8

- F30.** Palun öelge järgmiste väidete puhul, kas need on Teie arvates õiged või valed. LUGEGE A-C ÜKSHAVAL ETTE JA OODAKE VASTUST. IGAS REAS ÜKS VASTUS.

	Õige	Vale	EI OSKA ÕELDA	KEELDUS
A. Suurema tootlusega investering on üldjuhul kõrgema riskiga	1	0	7	9
B. Kõrge inflatsioonitase tähendab, et elamiskulud kasvavad kiiresti	1	0	7	9
C. Tavaliselt on aktsiaturul võimalik vähendada investeerimisriski, ostes mitmeid erinevaid aktsiaid ja osakuid	1	0	7	9

- F31.** Kui pika aja peale ette Te oma rahaasju planeerite (oodatavad tulud, vajalikud kulud ja prognoositav rahaline seis)? ULATAGE KAART F31. VÕIB OLLA MITU VASTUST, KUNA PLANEERIDA VÕIB ERINEVA PERIOODI PEALE.

Planeerin igapäevaselt	1	→ KÜSIGE F32
Planeerin 1-2 nädala peale	2	
Planeerin 1 kuu peale	3	
Planeerin 2-3 kuu peale	4	
Planeerin poole aasta peale	5	
Planeerin aasta peale	6	
Planeerin mitme aasta peale	7	
Planeerin kuni pensionini	8	
Planeerin elu lõpuni	9	
Ei planeeri üldse	10	→ JÄTKAKE F33
EI OSKA ÕELDA	97	

F32. Palun öelge, miks Te oma rahaasju just sellis(t)eks perioodi(de)ks planeerite. KUI KÜSIMUSES F31 ON MITU VASTUST, SIIS PALUGE NEID KÕIKI ERALDI PÕHJENDADA. KIRJUTAGE VASTUS SÕNA-SÕNALT ÜLES.

97. EI OSKA ÖELDA
99. KEELDUS

KÜSIGE KÕIGILT.

F33. Palun öelge, kas Te olete kuulnud nendest investeerimisviisidest. ULATAGE KAART F33-F35. LUGEGE KÕIK VIISID ETTE. MÄRKIGE VEERUS F33 IGAS REAS ÜKS VASTUS.

KÜSIGE **F34-F35**, KUI VASTAJA ON KUULNUD VÄHEMALT ÜHEST INVESTEERIMISVIISIST (F33=1). ÜLEJÄÄNUD JÄTKAKE **F36**.

F34. Kas Te hetkel investeerite mõnel sellisel viisil? LUGEGE ETTE VIISID, MILLEST VASTAJA ON KUULNUD (F33=1). MÄRKIGE IGA VIISI KOHTA VASTUS VEERGU F34.

F35. Kas Te olete võimaluse korral huvitatud mõnel sellisel viisil investeerimisest? LUGEGE ETTE VIISID, MILLEST VASTAJA ON KUULNUD (F33=1). MÄRKIGE IGA VIISI KOHTA VASTUS VEERGU F35.

	F33. On kuulnud		F34. Investeerib hetkel		F35. On huvitatud investeerimisest	
	Jah	Ei	Jah	Ei	Jah	Ei
A. Eesti riigile kuuluvate ettevõtete aktsiad	1	0	1	0	1	0
B. Ettevõtjate võlakirjad	1	0	1	0	1	0
C. Eesti riigi võlakirjad	1	0	1	0	1	0
D. Kuld jm väärismetallid	1	0	1	0	1	0
E. Kinnisvara	1	0	1	0	1	0
F. Ühisrahastamine, mille eesmärk on ettevõtjatele laenu andmine	1	0	1	0	1	0
G. Ühisrahastamine, mille eesmärk on eraisikule laenu andmine	1	0	1	0	1	0
H. Ühisrahastamine, mille eesmärk on investeerida kinnisvarasse	1	0	1	0	1	0
EI OSKA TERVELE KÜSIMUSELE VASTATA	7		7		7	
KEELDUS TERVELE KÜSIMUSELE VASTAMAST	9		9		9	

KÜSIGE KÕIGILT.

- F36. Kui palju on Teie kodus raamatuid? VAJADUSEL SELGITAGE:** Tavaliselt on raamaturiigi ühel meetril 40 raamatut. Palun ärge arvestage ajakirju, ajalehti ega oma kooliõpikuid. ULATAGE KAART F36. ÜKS VASTUS.

0-10 raamatut	1
11-25 raamatut	2
26-100 raamatut	3
101-200 raamatut	4
201-500 raamatut	5
Üle 500 raamatu	6
EI OSKA ÕELDA	7

Lõpetuseks on mõned küsimused Teie enda kohta.

- D1. VASTAJA SUGU (MÄRKIDA KÜSIMATA)**

Mees	1
Naine	2

- D2. Palun öelge, kui vana Te hetkel olete.**

KIRJUTAGE VANUS TÄISAASTATES: _____

- D3. Mis rahvusest Te olete? MITTE ETTE LUGEDA! ÜKS VASTUS.**

Eestlane	1
Venelane	2
Muu rahvus	3

- D4. Milline on Teie kõige kõrgem lõpetatud haridustase? ULATAGE KAART D4. ÜKS VASTUS.**

VÄHEM KUI PÕHIHARIDUS	EI OMA HARIDUST	0
	Algharidus	1
	Kutseharidus ilma põhihariduseta (ei nõudnud ega saanud põhiharidust)	2
PÕHIHARIDUS	Põhiharidus	3
KUTSE PÕHIHARIDUSE BAASIL	Kutseharidus põhihariduse baasil, kus ei saanud keskharidust	4
	Kutsekeskharidus põhihariduse baasil	5
	Keskeriharidus (tehnikumiharidus) põhihariduse baasil	6
KESKHARIDUS	Keskharidus	7
KUTSE KESKHARIDUSE BAASIL	Kutse(kesk)haridus keskhariduse baasil	8
	Keskeriharidus (tehnikumiharidus) keskhariduse baasil	9
KÕRGHARIDUS	Kõrghariduse diplom (valdavalt enne aastat 1992)	10
	Rakenduskõrgharidus (sh kutsekõrgharidus)	11
	Bakalaureusekraad	12
	Magistrikraad	13
	Doktorikraad (sh residentuuri lõpetanu, varasem teaduste kandidaat)	14
MUU, KIRJUTAGE: _____		

- D5. Milline järgnevatest kirjeldab kõige paremini Teie tööalast olukorda? Palun öelge oma peamine tööalane staatus. ULATAGE KAART D5. ÜKS VASTUS.**

Ettevõtja, iseendale tööandja (sh FIE)	1
Palgatöötaja	2
Tööotsija	3
Kodune, kodu eest hoolitseja, lapsehoolduspuhkusel	4
Töövõimetu	5
Vanaduspensionär	6
Õpilane/Üliõpilane	7
Ei tööta ega otsi tööd	8
Praktikant	9
Muu, mis? KIRJUTAGE: _____	10
EI OSKA ÖELDA	97
KEELDUS	99

- D6. Millisesse järgnevasse vahemikku Teie leibkonna netosissetulek kuulub? Liitke kokku kõigi leibkonnaliikmete palgad, pensionid, stipendiumid, elatusrahad, toetused ja muud sissetulekud pärast maksude maha arvamist, st raha, mille Teie leibkond sai kätte. Me ei eelda, et Te peate ütlema täpse summa, meile piisab ligikaudsest hinnangust. ULATAGE KAART D6-D7. ÜKS VASTUS.**

Kuni 200 €kuus	1
201 – 300 €kuus	2
301 – 400 €kuus	3
401 – 500 €kuus	4
501 – 600 €kuus	5
601 – 700 €kuus	6
701 – 800 €kuus	7
801 – 900 €kuus	8
901 – 1000 €kuus	9

1001 – 1200 €kuus	10
1201 – 1400 €kuus	11
1401 – 1600 €kuus	12
1601 – 1800 €kuus	13
1801 – 2000 €kuus	14
2001 – 2500 €kuus	15
Üle 2500 €kuus	16
EI OSKA ÖELDA	97
KEELDUS	99

- D7. Kui suur on Teie leibkonna keskmine netosissetulek ühe leibkonnaliikme kohta? Jagage kogu leibkonna netosissetulek Teie leibkonnaliikmete arvuga. KAART D6-D7. ÜKS VASTUS.**

Kuni 200 €kuus	1
201 – 300 €kuus	2
301 – 400 €kuus	3
401 – 500 €kuus	4
501 – 600 €kuus	5
601 – 700 €kuus	6
701 – 800 €kuus	7
801 – 900 €kuus	8
901 – 1000 €kuus	9
1001 – 1200 €kuus	10
1201 – 1400 €kuus	11
1401 – 1600 €kuus	12
1601 – 1800 €kuus	13
1801 – 2000 €kuus	14
2001 – 2500 €kuus	15
Üle 2500 €kuus	16
EI OSKA ÖELDA	97

KEELDUS	99
---------	----

Suur tänu Teile, et leidsite aega uuringus osaleda!

D8. INTERVJUU KUUPÄEV: /_____/_____/ 2015
päev kuu

MÄRGIB KÜSITLUSJUHT:

D9. Kas vastaja elab Tallinna või Tartu lähitagamaal? ÜKS VASTUS.

1. Jah, Tallinna lähitagamaal (Harku, Jõelähtme, Kiili, Raasiku, Rae, Saku, Saue ja Viimsi vallad, Maardu ja Saue linn)
2. Jah, Tartu lähitagamaal (Haaslava, Laeva, Luunja, Tartu, Tähtvere ja Ülenurme vallad)
3. Ei

Lisa 2. Sõltuvate tunnuste jaotused

Teadmiste indeks 2015

	Sagedus	%	% sisulistest vastustest	Kumulatiivne %
0	7	,6	,6	,6
1	13	1,1	1,1	1,7
2	23	2,1	2,1	3,8
3	43	3,8	3,8	7,6
4	75	6,6	6,6	14,3
5	144	12,8	12,8	27,1
6	236	21,0	21,0	48,0
7	312	27,7	27,7	75,7
8	274	24,3	24,3	100,0
Kokku	1127	100,0	100,0	

Hoiakute indeks 2015

	Sagedus	%	% sisulistest vastustest	Kumulatiivne protsent
1,00	34	3,0	3,0	3,0
1,33	32	2,8	2,8	5,8
1,67	44	3,9	3,9	9,7
2,00	64	5,7	5,7	15,4
2,33	93	8,3	8,3	23,7
2,67	115	10,2	10,2	33,9
3,00	146	13,0	13,0	46,9
3,33	132	11,7	11,7	58,6
3,67	143	12,7	12,7	71,3
4,00	130	11,5	11,5	82,8
4,33	92	8,1	8,1	90,9
4,67	48	4,2	4,2	95,2
5,00	55	4,8	4,8	100,0
Kokku	1127	100,0	100,0	

Käitumise indeks 2015

	Sagedus	%	% sisulistest vastustest	Kumulatiivne %
0	9	,8	,8	,8
1	37	3,3	3,3	4,1
2	58	5,2	5,2	9,3
3	124	11,0	11,0	20,3
4	207	18,4	18,4	38,7
5	269	23,9	23,9	62,6
6	210	18,6	18,6	81,3
7	164	14,6	14,6	95,9
8	47	4,1	4,1	100,0
Kokku	1127	100,0	100,0	

Teadmiste indeks 2010

	Sagedus	%	% sisulistest vastustest	Kumulatiivne %
0	17	1,7	1,7	1,7
1	17	1,7	1,7	3,4
2	25	2,5	2,5	5,9
3	66	6,7	6,7	12,6
4	110	11,0	11,0	23,6
5	154	15,5	15,5	39,1
6	193	19,4	19,4	58,6
7	234	23,5	23,5	82,1
8	178	17,9	17,9	100,0
Kokku	993	100,0	100,0	

Hoiakute indeks 2010

	Sagedus	%	% sisulistest vastustest	Kumulatiivne %
1	67	6,7	6,7	6,7
1,33	34	3,4	3,4	10,2
1,67	58	5,9	5,9	16,0
2	67	6,8	6,8	22,8
2,33	104	10,5	10,5	33,3
2,67	66	6,6	6,6	39,9
3	138	13,9	13,9	53,8
3,33	70	7,0	7,0	60,8
3,67	114	11,5	11,5	72,3
4	61	6,2	6,2	78,5
4,33	97	9,7	9,7	88,2
4,67	32	3,2	3,2	91,4
5	85	8,6	8,6	100,0
Kokku	993	100,0	100,0	

Käitumise indeks 2010

	Sagedus	%	% sisulistest vastustest	Kumulatiivne %
0	5	,5	,5	,5
1	45	4,6	4,6	5,0
2	79	7,9	7,9	13,0
3	131	13,2	13,2	26,2
4	232	23,3	23,3	49,5
5	252	25,4	25,4	75,0
6	153	15,4	15,4	90,4
7	78	7,9	7,9	98,2
8	18	1,8	1,8	100,0
Kokku	993	100,0	100,0	

Enesehinnang rahaalastele oskustele 2015. a

		Sagedus	%	% sisulistest vastustest	Kumulatiivne %
	Kõrge	339	30,2	31	31
	Keskmine	635	56,4	58,1	89,1
	Madal	119	10,5	10,9	100
	Kokku	1093	97,1	100	
Andmelüingad	Süsteemne	32	2,9		
Kokku		1125	100		

Hinnang rahulolule oma majandusliku olukorraga 2015. a

		Sagedus	%	% sisulistest vastustest	Kumulatiivne %
	Pole rahul	443	39,4	39,7	39,7
	Neutraalne	321	28,5	28,8	68,4
	On rahul	352	31,3	31,6	100
	Kokku	1117	99,2	100	
Andmelüingad	Süsteemne	8	0,8		
Kokku		1125	100		

Lisa 3. Indeksite keskmised sõltumatute tunnuste lõikes

	Teadmiste indeks 2015						Teadmiste indeks 2010					
	n	%	Keskmine	SD	95% CI		n	%	Keskmine	SD	95% CI	
Sugu												
Mees	528	46,8	6,29	1,71	6,14	6,43	463	46,7	5,98	1,87	5,81	6,15
Naine	599	53,2	6,14	1,63	6,01	6,27	530	53,3	5,51	1,85	5,35	5,67
Vanus							³					
18-35	358	31,8	6,17	1,61	6,01	6,34	440	45,9	5,88	1,75	5,72	6,05
36-60	496	44,0	6,34	1,60	6,20	6,49	391	40,7	5,79	1,91	5,60	5,98
61+	272	24,2	6,02	1,84	5,80	6,24	128	13,4	5,14	2,03	4,79	5,49
Rahvus							⁴					
Eestlane	766	67,9	6,35	1,68	6,23	6,46	677	68,7	5,98	1,80	5,84	6,11
Mitte-eestlane	361	32,1	5,93	1,60	5,76	6,09	309	31,3	5,19	1,93	4,98	5,41
Haridus							⁵					
Põhiharidus või vähem	163	14,5	5,41	1,99	5,10	5,71	161	16,6	5,03	2,17	4,69	5,36
Keskharidus	387	34,3	5,96	1,75	5,79	6,14	297	30,4	5,64	1,88	5,42	5,85
Kõrgharidus	578	51,2	6,60	1,38	6,49	6,72	518	53,1	6,02	1,70	5,87	6,17
Sissetulek	⁶						⁷					
Madal	240	25,3	5,79	1,82	5,55	6,02	354	40,4	5,43	1,92	5,23	5,63
Keskmine	386	40,7	6,18	1,62	6,02	6,34	353	40,4	5,89	1,84	5,70	6,08
Kõrge	322	34,0	6,70	1,39	6,55	6,86	168	19,2	6,08	1,71	5,82	6,34
Ametirühm							⁸					
Juht/ettevõtja	134	11,9	6,81	1,46	6,56	7,06	100	10,2	6,23	1,61	5,91	6,55
Palgatöötaja	604	53,6	6,35	1,47	6,23	6,47	479	48,6	5,83	1,88	5,66	6,00
Pensionär	254	22,5	5,77	1,90	5,53	6,00	156	15,8	5,11	2,11	4,78	5,44
Muu mittetöötav	135	12,0	5,83	1,94	5,50	6,16	250	25,4	5,73	1,70	5,52	5,95
	Teadmiste indeks 2015						Teadmiste indeks 2010					

³ 33 andmelüanka

⁴ 7 andmelüanka

⁵ 17 andmelüanka

⁶ 180 andmelüanka

⁷ 118 andmelüanka

⁸ 9 andmelüanka

	Teadmiste indeks 2015						Teadmiste indeks 2010					
	n	%	Keskmine	SD	95% CI		n	%	Keskmine	SD	95% CI	
	n	%	Keskmine	SD	95% CI		n	%	Keskmine	SD	95% CI	
Leibkonna- liikmete arv												
1	273	24,2	6,14	1,73	5,94	6,35						
2	393	34,9	6,22	1,61	6,06	6,38						
3	214	19,0	6,19	1,79	5,95	6,43						
4+	247	22,0	6,29	1,57	6,09	6,48						
Asulatüüp												
Tallinn	360	32,0	6,27	1,59	6,10	6,43	301	30,3	5,62	1,81	5,42	5,83
Teised linnad	417	37,0	6,35	1,53	6,20	6,50	391	39,4	5,97	1,88	5,79	6,16
Maa-asulad	350	31,1	5,99	1,87	5,79	6,18	301	30,3	5,51	1,91	5,30	5,73
Raamatute arv kodus	⁹											
0-25	246	22,1	5,60	1,71	5,38	5,81						
26-100	322	29,0	6,23	1,62	6,05	6,40						
101-200	228	20,5	6,37	1,56	6,17	6,57						
201-500 +	317	28,5	6,60	1,59	6,42	6,77						
Regioon												
Põhja-Eesti	487	43,2	6,29	1,64	6,15	6,44	395	39,8	5,67	1,85	5,49	5,86
Lääne-Eesti	128	11,3	6,07	1,60	5,79	6,35	118	11,9	6,08	1,57	5,80	6,37
Kesk-Eesti	106	9,4	5,69	1,84	5,34	6,04	102	10,3	5,44	2,09	5,03	5,85
Kirde-Eesti	133	11,8	5,95	1,74	5,66	6,25	128	12,9	5,17	1,92	4,83	5,50
Lõuna-Eesti	273	24,2	6,46	1,59	6,27	6,65	250	25,2	6,06	1,86	5,83	6,29
Riski- valmidus finants- küsimustes							¹⁰					
Jah	210	19,5	6,53	1,52	6,33	6,74	196	23,3	6,09	1,83	5,83	6,34
Ei	865	80,5	6,17	1,68	6,06	6,28	644	76,7	5,82	1,79	5,68	5,96

⁹ 15 andmelüka

¹⁰ 153 andmelüka

	Hoiakute indeks 2015						Hoiakute indeks 2010					
	n	%	Keskmine	SD	95% CI		n	%	Keskmine	SD	95% CI	
Sugu												
Mees	528	46,8	3,13	1,03	3,04	3,22	463	46,7	3,04	1,13	2,94	3,14
Naine	599	53,2	3,28	0,94	3,20	3,35	530	53,3	3,13	1,16	3,03	3,23
Vanus							¹¹					
18-35	358	31,8	3,06	1,02	2,96	3,17	440	45,9	2,90	1,16	2,79	3,01
36-60	496	44,0	3,25	0,96	3,16	3,33	391	40,7	3,24	1,11	3,13	3,35
61+	272	24,2	3,33	0,97	3,22	3,45	128	13,4	3,27	1,12	3,07	3,46
Rahvus							¹²					
Eestlane	766	67,9	3,28	0,97	3,21	3,35	677	68,7	3,22	1,14	3,14	3,31
Mitte-eestlane	361	32,1	3,06	1,01	2,96	3,17	309	31,3	2,80	1,10	2,68	2,92
Haridus							¹³					
Põhiharidus või vähem	163	14,5	2,94	1,07	2,78	3,11	161	16,6	2,89	1,18	2,71	3,08
Keskharidus	387	34,3	3,21	1,03	3,11	3,32	297	30,4	3,03	1,17	2,90	3,16
Kõrgharidus	578	51,2	3,28	0,92	3,21	3,36	518	53,1	3,18	1,11	3,09	3,28
Sissetulek	¹⁴						¹⁵					
Madal	240	25,3	3,13	1,11	2,96	3,27	354	40,4	3,11	1,19	2,99	3,24
Keskmine	386	40,7	3,25	0,94	3,15	3,34	353	40,4	3,02	1,14	2,90	3,14
Kõrge	322	34,0	3,24	0,92	3,14	3,34	168	19,2	3,26	1,08	3,10	3,43
Ametirühm							¹⁶					
Juht/ettevõtja	134	11,9	3,34	0,97	3,17	3,50	100	10,2	3,37	1,08	3,15	3,58
Palgatöötaja	604	53,6	3,21	0,95	3,13	3,28	479	48,6	3,04	1,13	2,94	3,14
Pensionär	254	22,5	3,24	1,03	3,11	3,37	156	15,8	3,25	1,12	3,07	3,42
Muu mittetöötav	135	12,0	3,03	1,07	2,84	3,21	250	25,4	2,97	1,20	2,82	3,12

¹¹ 33 andmelüka

¹² 7 andmelüka

¹³ 17 andmelüka

¹⁴ 180 andmelüka

¹⁵ 14 andmelüka

¹⁶ 9 andmelüka

	Hoiakute indeks 2015						Hoiakute indeks 2010					
	n	%	Keskmine	SD	95% CI		n	%	Keskmine	SD	95% CI	
Leibkonna- liikmete arv	273	24,2	3,21	1,02	3,09	3,33						
1	393	34,9	3,21	1,01	3,11	3,31						
2	214	19,0	3,23	0,93	3,10	3,35						
3	247	22,0	3,19	0,97	3,07	3,31						
4+												
Asulatüüp												
Tallinn	360	32,0	3,28	0,93	3,19	3,38	301	30,3	3,02	1,08	2,90	3,14
Teised linnad	417	37,0	3,14	1,02	3,04	3,24	391	39,4	3,06	1,18	2,94	3,17
Maa-asulad	350	31,1	3,21	0,99	3,11	3,32	301	30,3	3,20	1,16	3,06	3,33
Raamatute arv kodus	¹⁷											
0-25	246	22,1	2,95	1,06	2,81	3,08						
26-100	322	29,0	3,22	0,93	3,12	3,33						
101-200	228	20,5	3,41	0,99	3,29	3,54						
201-500 +	317	28,5	3,27	0,93	3,17	3,38						
Regioon												
Põhja-Eesti	487	43,2	3,20	0,95	3,12	3,29	395	39,8	3,15	1,13	3,04	3,26
Lääne-Eesti	128	11,3	3,34	1,10	3,15	3,53	118	11,9	3,29	1,12	3,09	3,50
Kesk-Eesti	106	9,4	3,19	0,98	3,00	3,38	102	10,3	3,12	1,15	2,90	3,35
Kirde-Eesti	133	11,8	2,88	1,09	2,70	3,07	128	12,9	2,48	1,05	2,29	2,66
Lõuna-Eesti	273	24,2	3,32	0,90	3,21	3,43	250	25,2	3,18	1,13	3,04	3,32
Riskivalmidus finantskõikumustes							¹⁸					
Jah	210	19,5	2,87	0,96	2,74	3,00	196	23,3	2,78	1,18	2,61	2,94
Ei	865	80,5	3,31	0,97	3,25	3,38	644	76,7	3,19	1,16	3,10	3,28

¹⁷ 15 andmelüka

¹⁸ 153 andmelüka

	Käitumise indeks 2015						Käitumise indeks 2010					
	n	%	Keskmine	SD	95% CI		n	%	Keskmine	SD	95% CI	
Sugu												
Mees	528	46,8	4,70	1,80	4,55	4,86	463	46,7	4,26	1,64	4,11	4,41
Naine	599	53,2	5,02	1,63	4,89	5,15	530	53,3	4,57	1,59	4,43	4,70
Vanus							¹⁹					
18-35	358	31,8	4,81	1,81	4,62	5,00	440	45,9	4,28	1,64	4,13	4,43
36-60	496	44,0	5,01	1,81	4,85	5,16	391	40,7	4,49	1,66	4,32	4,65
61+	272	24,2	4,70	1,37	4,54	4,87	128	13,4	4,89	1,20	4,68	5,10
Rahvus							²⁰					
Eestlane	766	67,9	4,80	1,66	4,69	4,92	677	68,7	4,35	1,58	4,23	4,47
Mitte-eestlane	361	32,1	5,01	1,83	4,82	5,20	309	31,3	4,58	1,69	4,39	4,77
Haridus							²¹					
Põhiharidus või vähem	163	14,5	3,96	1,79	3,68	4,23	161	16,6	4,02	1,67	3,76	4,28
Kesk-haridus	387	34,3	4,78	1,74	4,60	4,95	297	30,4	4,32	1,53	4,14	4,49
Kõrg-haridus	578	51,2	5,19	1,58	5,06	5,32	518	53,1	4,60	1,61	4,46	4,74
Sissetulek							²²					
Madal	240	25,3	4,59	1,69	4,37	4,80	354	40,4	4,35	1,72	4,17	4,53
Keskmine	386	40,7	4,81	1,63	4,65	4,98	353	40,4	4,40	1,55	4,24	4,57
Kõrge	322	34,0	5,27	1,65	5,09	5,45	168	19,2	4,70	1,54	4,46	4,93
Ametirühm							²³					
Juht/ ettevõtja	134	11,9	5,37	1,69	5,08	5,66	100	10,2	4,75	1,45	4,46	5,04
Palgatöötaja	604	53,6	5,02	1,69	4,89	5,16	479	48,6	4,47	1,57	4,33	4,61
Pensionär	254	22,5	4,52	1,51	4,34	4,71	156	15,8	4,59	1,39	4,37	4,81
Muu mitte-töötav	135	12,0	4,34	1,98	4,00	4,68	250	25,4	4,08	1,85	3,85	4,31

¹⁹ 33 andmelüka

²⁰ 7 andmelüka

²¹ 17 andmelüka

²² 118 andmelüka

²³ 9 andmelüka

	Käitumise indeks 2015						Käitumise indeks 2010					
	n	%	Keskmine	SD	95% CI		n	%	Keskmine	SD	95% CI	
Leibkonna- liikmete arv												
1	273	24,2	4,58	1,66	4,38	4,77						
2	393	34,9	4,88	1,69	4,71	5,04						
3	214	19,0	4,96	1,73	4,73	5,20						
4+	247	22,0	5,10	1,78	4,88	5,32						
Asulatüüp												
Tallinn	360	32,0	4,96	1,71	4,79	5,14	301	30,3	4,60	1,53	4,42	4,77
Teised linnad	417	37,0	4,82	1,64	4,66	4,98	391	39,4	4,30	1,65	4,13	4,46
Maa-asulad	350	31,1	4,83	1,81	4,64	5,02	301	30,3	4,41	1,66	4,22	4,59
Raamatute arv kodus												
0-25	246	22,1	4,61	1,84	4,38	4,84						
26-100	322	29,0	4,93	1,76	4,74	5,12						
101-200	228	20,5	5,06	1,60	4,85	5,27						
201-500 +	317	28,5	4,93	1,59	4,76	5,11						
Regioon												
Põhja-Eesti	487	43,2	4,89	1,76	4,73	5,04	395	39,8	4,59	1,59	4,43	4,74
Lääne-Eesti	128	11,3	4,94	1,75	4,63	5,25	118	11,9	4,26	1,64	3,97	4,56
Kesk-Eesti	106	9,4	4,56	1,79	4,21	4,90	102	10,3	4,46	1,38	4,19	4,73
Kirde-Eesti	133	11,8	4,84	1,83	4,53	5,15	128	12,9	4,32	1,95	3,97	4,66
Lõuna-Eesti	273	24,2	4,94	1,53	4,76	5,12	250	25,2	4,28	1,55	4,08	4,47
Riskivalmidus finants- küsimumustes							²⁴					
Jah	210	19,5	4,97	1,83	4,72	5,22	196	23,3	4,61	1,77	4,36	4,86
Ei	865	80,5	4,92	1,65	4,81	5,02	644	76,7	4,47	1,58	4,35	4,59

²⁴ 153 andmelüka

Lihthitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Diana Veeret,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihthitsentsi) enda loodud teose „Finantskirjaoskus ja seda mõjutavad objektiivsed ning subjektiivsed tegurid Eesti 2010. ja 2015. aasta finantskirjaoskuse uuringute näitel”, mille juhendaja on Rein Murakas,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihthitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 15.08.2016